

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Bakalářská práce

Kateřina Charlotte Lichý

Lidové léčitelství v Moravskoslezských Beskydech

Folk medicine in Moravian-Silesian Beskids

Praha 2017

Vedoucí práce: doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 3. května 2017

.....
Kateřina Charlotte Lichý

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala své vedoucí doc. PhDr. Ireně Štěpánové, CSc., za pečlivé a obětavé vedení, laskavá slova podpory, bezbřehou trpělivost a veškerou pomoc, kterou mi poskytla při vzniku této práce. Za pomoc během terénního výzkumu a za organizaci mého pobytu v Moravskoslezských Beskydech děkuji celé rodině Chýlků, zejména Anně a Karolíně Chýlkovým. Za laskavé přijetí a to, že mi otevřely nejen své domovy a zahrady, ale také svou paměť, děkuji Marii Golové a Blaženě Bajgarové. Tato práce by nikdy nevznikla bez vlídné podpory a nezištné pomoci obyvatel Moravskoslezských Beskyd. Můj velký dík za podporu a trpělivost patří mým rodičům.

Tato práce je věnována památce Karla Chýlka (1942 - 2006), milovníka života a Beskyd a Libuši Winklerové, roz. Běčákové (1923 - 2010) lidové léčitelce.

Abstrakt (česky)

Bakalářská práce se zabývá tématem lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech. Cílem práce je představit stav, význam a metody lidového léčitelství ve zkoumané oblasti, se zaměřením na hlavní léčebné postupy, zejména fytoterapii a léčbu nejběžnějších onemocnění, která sužují zkoumanou populaci. Dále jsou představeni tradiční lidoví léčitelé, kteří v oblasti působili převážně ve 20. století, jejich životní osudy, metody léčby, a potenciální transformace léčitelské praxe na počátku 21. století. Práce se snaží o zachycení nejen aktuálního stavu lidového léčitelství na území Moravskoslezských Beskyd, ale také o jeho ne příliš vzdálenou historii a možný budoucí vývoj. Pozornost je také věnována postavení lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech a jeho odrazu v místním folkloru. Metodologická východiska práce staví jednak na metodologii historických a antropologických věd, jednak na klasickém pojetí etnologického terénního výzkumu, z technik sběru dat je uplatněno především etnografické interview. Lidové léčitelství je dnes stále živou a důležitou součástí života obyvatel Moravskoslezských Beskyd. Ačkoliv bylo ve velké míře upuštěno od zařikávání a využívání lidové magie za účelem léčení lidí i zvířat, další složky lidového léčitelství jsou stále aktuální a jsou využívány i na počátku 21. století, napříč různými věkovými skupinami.

Klíčová slova

lidové léčitelství, léčení, Beskydy, fytoterapie, alternativní medicína, Slezsko

Abstract (in English)

This bachelor's thesis deals with the topic of folk medicine in the Moravian-Silesian Beskids. The aim of the thesis is to present the current state of folk medicine and its methods and meanings, focusing on phytotherapy and medical treatment of the most common diseases in the studied area. Traditional folk healers who mainly worked in the 20th century, their lives, methods of healing, and the potential transformation of healing practice at the beginning of the 21st century are also introduced. The thesis tries to capture not only the present state of folk medicine in the Moravian-Silesian Beskids, but also its recent history and possible future development. Attention is paid to the status of folk medicine and its reflection in local folklore. The methodological basis of the thesis is grounded in the methodology of historical and anthropological sciences and in the classical concept of ethnological fieldwork; with ethnographic interview as a data collection technique. The results of the fieldwork show that folk medicine is still a significant part of people's lives in the Moravian-Silesian Beskids and that folk healing methods and practices are still used by the population of the area. Although folk magic and invocation used for healing of both people and animals have largely been abandoned, other components of folk medicine are still being used by all age groups of the population.

Key words

folk medicine, healing, Beskids, phytotherapy, alternative medicine, Silesia

Seznam použitých zkratek

pozn. aut.

překl. aut.

(...)

poznámka autorky

překlad autorky

typografická úprava

Obsah

1 Úvod.....	9
1.1 Vstupní hypotéza.....	11
2 Dosavadní zájem o studium lidového léčitelství.....	12
2.1 Moderní pramenná literatura.....	21
3 Teoretická východiska.....	23
3.1 Vymezení pojmů.....	23
3.1.1 Lidové léčitelství.....	23
3.1.2 Lidový léčitel.....	24
3.1.3 Medicína.....	25
3.1.4 Fytoterapie.....	25
3.1.5 Magie.....	26
3.1.6 Tradice.....	26
3.1.7 Zdraví a nemoc.....	26
3.3 Moravskoslezské Beskydy.....	27
3.3.1 Vymezení zkoumané oblasti.....	27
3.3.2 Kontext a historické souvislosti.....	27
3.3.3 Etnografické regiony zasahující do oblasti.....	28
3.3.3.1 Valašsko.....	29
3.3.3.2 Lašsko.....	29
3.3.3.3 Těšínské Slezsko.....	30
3.3.4 Jazyková specifika (dialekt <i>ponašymu</i>).....	30
4 Metodologická východiska.....	32
4.1 Cíl a předmět výzkumu.....	32
4.2 Metodika výzkumu.....	33
4.3 Techniky sběru dat.....	33
4.4 Výsledky sběru dat.....	34
4.5 Sebereflexe a úskalí výzkumu.....	36
5 Výzkum.....	39
5.1 Metody lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech.....	40
5.1.1 Fytoterapie.....	40
5.1.2 Další metody léčby.....	41
5.1.3 Lidová magie.....	41
5.2 Léčba a léčebné postupy lidového léčitelství.....	42

5.2.1 Těhotenství a porod.....	43
5.2.2 Onemocnění dýchací soustavy.....	44
5.2.3 Onemocnění trávicí soustavy.....	45
5.2.4 Onemocnění pohybového aparátu.....	45
5.2.5 Onemocnění nervové soustavy, hlavy, očí a uší.....	46
5.2.6 Onemocnění vylučovacího a pohlavního ústrojí.....	47
5.2.7 Poranění a následky působení vnějších příčin.....	47
5.2.8 Onemocnění oběhové soustavy.....	48
5.2.9 Kožní onemocnění.....	49
5.2.10 Dlouhověkost a smrt.....	49
5.3 Osobnosti lidových léčitelů a bylinářů.....	51
5.3.1 Lidoví léčitelé.....	51
5.3.1.1 Jan Běčák (1908-1992).....	52
5.3.1.2 Josef Čárek (1911-1991).....	53
5.3.1.3 Libuše Winklerová (1923-2010).....	55
5.3.1.4 Pokračovatelé tradice.....	56
5.3.2 Bylináři.....	57
5.3.2.1 Marie Golová (*1941).....	57
5.3.3 Postavy lidových léčitelů a bylinářů ve folkloru.....	58
6 Závěr.....	59
7 Seznam použité literatury.....	62
8 Přílohy.....	69
8.1 Mapy.....	69
8.2 Seznam informátorů.....	70
8.3 Příručka pro interview s informátory.....	71
8.4 Ilustrační přepis rozhovoru s informátorkou.....	73
8.5 Seznam léčivých bylin, jejich charakteristika a využití.....	82
8.6 Fotografie lidových léčitelů a bylinářů.....	88
8.7 Ilustrační fotografie zkoumaného terénu.....	89

1 Úvod

Myšlenka na sepsání této práce se poprvé zrodila jedné chladné lednové noci, kdy jsem se ve světle hvězd brodila sněhem kolem řeky Ostravice pod Lysou horou v Moravskoslezských Beskydech, oblasti, která mě vždy fascinovala svou kulturou a tvrdostí životních podmínek, které zásadně formovaly životní postoje a náтуру místních obyvatel. Při svém tehdejšímu pobytu jsem vypožadovala, že ačkoliv jsou postupy lidového léčitelství, zejména fytoterapie, využívány obyvateli Moravskoslezských Beskyd téměř každý den, nikdo z místních na tomto faktu nespatřuje nic neobvyklého a stejný přístup mají zdejší lidé také k tomu, že v oblasti je zvýšená koncentrace osob, které mají velmi blízký vztah nejen k přírodě, ale také sklony k využívání magie a mají celkově odlišný pohled na svět od majoritní společnosti. Počáteční nahodilé pátrání po osudech lidového léčitelství a moudrých žen a mužů, kteří se v oblasti léčitelství a bylinářství věnovali, v dobových dokumentech a vzpomínkách starousedlíků, nejprve mezi rodinnými příslušníky a pak mezi stále širším okruhem informátorů, se rozvinulo do osobního projektu, který se přerodil v etnografický terénní výzkum a posléze tuto bakalářskou práci. Mé rodinné vazby na oblast Moravskoslezských Beskyd, znalost prostředí a místního dialektu mi umožnila nahlédnout do fenoménu lidového léčitelství a jeho současného stavu v oblasti.

Lidové léčitelství je transkulturním jevem a ještě stále také jedním z hlavních předpokladů k přežití nejen v málo vyvinutých či špatně dostupných regionech po celém světě. Ačkoliv se jedná o velmi starý způsob léčby rozličných zdravotních problémů, tak má své příznivce i dnes a samotné lidové léčitelství se stále vyvíjí a proměňuje, přičemž jeho úplný zánik je dosti nepravděpodobný. Ostatně podobného názoru byl již na počátku 20. století i antropolog Jindřich Matiegka (1936, s. 339): *„Ale lidové léčení nezanikne, zvláště nikoliv ve způsobu první pomoci, jeho nedostatky mizí postupně ze všeobecného vzdělání a jeho pěkná stránka, tj. pomoci, kde jiné pomoci není, zůstane nadále ozdobou prostého lidu.“* Nejedná se však o uzavřený medicínský systém, který by nereagoval na racionalizaci společnosti, významový posun pojmu „prostý lid“, a vývoj vědecké medicíny (tj. biomedicíny), ale o soubor tradičních a hluboce zakořeněných léčebných postupů, které jsou používány s ohledem na přesvědčení jednotlivých uživatelů. V prostředí Moravskoslezských Beskyd se jedná zejména o fytoterapii a využití přírodních zdrojů za účelem léčby běžných onemocnění, okrajově je přítomna magie, ačkoliv ta byla součástí léčby ještě ve 20. století. Problematika lidového léčitelství je ovšem velmi komplexní a je potřeba na ni nahlížet kriticky a z mnoha různých úhlů, jelikož se jedná o interdisciplinární téma zasahující nejen do

etnologie, ale také zejména do medicínské antropologie, sociologie, historie, biomedicíny, botaniky a psychologie. Vzhledem k povaze zkoumaných jevů se tedy z pohledu etnologie zdá vhodnější a přijatelnější uchopit téma spíše deskriptivním způsobem.

Cílem této práce je alespoň částečně zmapovat stav a historii lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech, se zaměřením zejména na tradiční metody a postupy léčby nejrozšířenějších zdravotních problémů v oblasti. Práce se v samostatných podkapitolách věnuje tradici fyto terapie a dalším regionálně specifickým praktikám, magii a praxi lidových léčitelů v regionu v 19., 20. a 21. století. Tato práce si ovšem nedává za cíl vytvořit monografii věnující se stavu lidové kultury Moravskoslezských Beskyd, ale je spíše jen exkurzem a nahlédnutím do stavu lidového léčitelství v oblasti, se zohledněním jeho předpokládaného historického vývoje a zhodnocením jeho stavu dnes. Více méně se jedná o detektivní práci, se snahou nashromáždit co možná nejvíce částí mozaiky, jejíž kusy se během pohnutého 20. století poztrácely, rozbily nebo vytratily z kolektivní paměti.

Vzhledem k povaze zvoleného tématu, tato práce využívá zejména dvou skupin literatury – primárně je použita literatura odborná, věnující se otázce antropologických a etnografických přístupů ke studiu lidového léčitelství a dále odborná literatura, která se ve větší míře věnuje fenoménu lidového léčitelství a jeho výskytu a praxi v Českých zemích a sekundárně je využita literatura zejména pramenného charakteru, zaměřující se na stav lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech v 19. a 20. století. Vzhledem k větší absenci moderní odborné literatury týkající se přímo stavu a fungování lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech, je tato práce postavena zejména na terénním výzkumu, který probíhal v letech 2015 až 2017 v podobě opakovaných týdenních až měsíčních pobytů v oblasti.

Pro naplnění cíle práce byla zvolena metoda kvalitativního výzkumu, založeného zejména na etnografickém terénním výzkumu a zúčastněném pozorování. Za účelem sběru dat je využíván zejména polostrukturovaný rozhovor s informátory, založený na předem připraveném okruhu otázek, přičemž informátorům je dáván prostor pro jejich vlastní vyjádření. Rozhovory jsou vedeny v neformálním informátorům blízkém prostředí, často v místě jejich bydliště. Metoda vedení řízených rozhovorů v terénu, na rozdíl od dotazníkového šetření, s sebou na jednu stranu přináší menší výzkumný vzorek respondentů, ale na druhou stranu umožňuje navázání osobního kontaktu s informátory a zachycení jejich reakcí, je zde také možnost dalšího objasnění, rozvinutí nebo doplnění položených otázek. Citace z rozhovorů jsou v textu uvedeny v nepozměněné podobě, pro zachování autentičnosti jsou přepsány včetně pravopisných specifíků dialektu *ponašymu*, který je přepisován foneticky,

nikoliv na základě pravopisných pravidel, jelikož tento dialekt postrádá ustálená pravidla přepisu.

Předkládaná bakalářská práce je rozvržena do šesti, na sebe navazujících, kapitol. První část zahrnující kapitoly *Úvod*, *Dosavadní zájem o studium lidového léčitelství* a *Teoretická východiska*, jsou věnována úvodu do problematiky, analýze literatury dosavadního studia lidového léčitelství na území České republiky a vymezení pojmů, včetně zasazení zkoumané oblasti do historického, kulturního a etnologického kontextu zkoumané oblasti, stejně tak je zmíněn jazykový aspekt oblasti, který svým způsobem ovlivnil průběh terénního výzkumu a podobu výzkumu jako takového. V kapitole *Metodologická východiska* je pozornost věnována cíli a předmětu výzkumu, metodice a technice sběru dat, jejich analýze a vyhodnocení a konečně také sebereflexi a úskalím výzkumu. Kapitola *Výzkum* prezentuje výsledky samotného výzkumu a zaměřuje se na poznatky týkající se fyto terapie a dalších metod lidového léčitelství, lidové magie a historicky doložených lidových léčitelů, kteří v Moravskoslezských Beskydech žili, jejich dnešních nástupců a odrazů postav lidových léčitelů ve folkloru zkoumané oblasti. Následuje *Závěr* a seznam použité literatury a přílohy.

1.1 Vstupní hypotéza

Po prvotní rešerši dostupné odborné literatury a předvýzkumu, který se zakládal na čtrnáctidenním pobytu v Moravskoslezských Beskydech v únoru 2015, za účelem provedení základních rozhovorů s pamětníky a ohledání potenciálního terénu pro etnografický výzkum, jsem došla k předpokladu, že ve vybrané oblasti existovala a stále určitým způsobem existuje tradice lidového léčitelství, ale nebyla jsem si jistá, v jaké podobě a kde bych při jejím hledání měla vůbec začít. Právě během předvýzkumu jsem narazila na přítomnost léčivých bylin v každodenním životě obyvatel Moravskoslezských Beskyd v takové míře, se kterou jsem se zatím nikde, vyjma horských oblastí jakými jsou Alpy nebo Krkonoše, ve středoevropském prostoru během svých cest nesetkala. Také se ke mně dostaly kusé zmínky o lidových léčitelích působících v oblasti v minulosti a doklady jejich léčitelské praxe v podobě kusých biografických údajů a příběhů. Tyto informace, podpořené odrazem osobností lidových léčitelů a bylinářů ve folkloru a toponymech oblasti, nasvědčovaly, že lidové léčitelství by mohlo v místní lidové kultuře hrát větší roli, než se na první pohled zdá. Kladu si tedy otázku: jaký je dnešní stav a úloha lidového léčitelství ve zkoumané oblasti? Udržela se, případně prošla transformací, role lidového léčitele?

2 Dosavadní zájem o studium lidového léčitelství

Počátky zájmu o studium lidové léčitelství v Českých zemích korespondují s vlnou zájmu o lidové pověry a život na venkově ve druhé polovině 18. století. Nejednalo se však o idealizaci venkova, která přišla až s generací romantiků počátku nadcházejícího století, ale o systematické potírání pověr a o snahu modernizace českého venkova za účelem rozvoje Českých zemí během průmyslové revoluce. Lidové léčitelské praktiky jsou tak často zahrnuty do výčtu pověřčivého chování venkovského lidu. Václav Matěj Kramerius a další osvícenští vlastenci publikovali v novinách, mezi které pařily *Krameriovy c. k. vlastenecké noviny* nebo *Hlasatel český* Jana Nejedlého, osvětové články a šířili nové poznatky týkající se zejména zemědělství a hygieny, a bojovali tak proti tradičním pověrám, které byly stále hluboce zakořeněny mezi lidem. Dle Antonína Robka (Robek, 1976, s. 14) tak docházelo k rozhodujícímu přetrhání pouta, které bylo po tisíce let symbiotickým vztahem mezi člověkem a přírodou, a změně tradičního života vesnice. O několik desetiletí později se vztah českých intelektuálních elit v důsledku romantického hnutí změnil z despektu na obdiv a pověry a zvyky lidu byly považovány za okouzlující přežitky věků dávno minulých. Zájem o lidovou kulturu se v duchu romantického a současně nacionalistického hnutí vzedmul v Českých zemích v první polovině 19. století.

První detailnější zmínky o léčebných praktikách českého, moravského a slezského lidu se objevují nejen v krásné literatuře (Motyčková, 1992), ale publikují je také autoři zajímaví se zejména o lidovou slovesnost, přispívající ve 40. až 60. letech 19. století do společenských i odborných časopisů jakými byly *Časopis Musea království českého*, *Květy*, *Česká včela*, *Světobzor*, *Časopis Matice moravské* a *Zora*. Během sběru folklóru se problematiky lidového léčení dotklo mnoho raných českých badatelů, kteří se ale primárně zajímali o sběr slovanských pohádek, pověstí, zvyků, obřadů a lidových pověr. Autoři publikovali výsledky vlastních sběrů, které často probíhaly živelně, ještě stále postrádaly systematický přístup či alespoň náznak vědecké metody a vesměs se vztahovaly k regionu, kde autor dlouhodobě působil, nebo ze kterého pocházel. Mezi nejznámější autory prvních statí zabývajících se lidovými pověrami a s nimi spojeným léčitelstvím patřili Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, František Ladislav Čelakovský (Motyčková, 1992), Matěj Čermák (Čermák, 1846, 1847), Jan Vojtěch Houška (Houška, 1853) a další.

Jedny z prvních statí věnující se českým pověrám a lidovým praktikám léčení, které svou kvalitou a pojetím vynikaly nad dobovou tvorbou, publikovala Božena Němcová pod názvem *Zařikací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá* v časopise *Květy*

(Němcová, 1847). Autorka zde vysvětluje poeticky zachycené léčebné formule a rituály, a popisuje rituální úkony, zařikání a magické formule, které byly pronášeny, aby se nemocnému ulevilo a nemoc odešla: „*Zaklínám tebe ráno bolestná, ráno neřádná, abys přestala růsti, jako kamení od Krista narození, abysi se tratila a w nic obrátila (...)*“ (Němcová, 1847, s. 151).

O léčitelských praktikách v lidovém prostředí se ve své dlouho připravované sbírce slovanských přísloví a pořekadel nazvané *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, zmiňuje obrozenecký básník a folklorista František Ladislav Čelakovský (Čelakovský, 1852). Autor zde s určitou dávkou skepse popisuje pověry vycházející ze silně zakořeněné představy lidu o nemoci jako božím trestu, ale připouští, že některé praktiky mohou být nemocnému přínosem: „*Zaklínání nemoci, hledání u bab a rasův pomoci, nošení jistých amuletův, požívání zvláště v zimních cedulek, nebo kůrek tajemnými písmeny popsaných a mnoho jiných sympatických a pověrečných prostředkův (...) Nakuřování však doposud a mnohdy s prospěchem se koná.*“ (Čelakovský, 1852, s. 302-303).

Dalším významným příspěvkem k tématu zařikáadel z českého prostředí byla sbírka *Česká zařikávadla v nemocech* Karla Jaromíra Erbena publikovaná v periodiku *Časopis Musea království Českého*, ve které autor shromáždil materiál, který spojuje charakteristika magického návodu k uzdravení (Erben, 1860). Všeobecný zájem o historickou literaturu a duch doby zřejmě podnítil Erben k další práci s prameny věnujícími se léčitelské a lékařské tematice. O několik let později Erben vydal *Rhazesovo ranné lékařství* (Erben, 1864), které bylo následováno vydáním *Staličevova ranná lékařství* (Erben, 1867). V obou případech se jedná o překlady latinských originálů, chirurgických spisů obsahujících množství medicínských rad z období středověku.

Od 70. let 19. století se všeobecný zájem o lidovou kulturu značně prohloubil a studie, sběry a odborné příspěvky začaly být publikovány mimo kulturně zaměřená periodika i v nově vzniklých periodicích odborného rázu. Jednalo se zejména o *Časopis musejního spolku olomouckého* a *Časopis Matice moravské*. Autoři ve svých příspěvcích popisovali nasbíraný materiál a zachovali tak dalším generacím hodnotné historické texty, byli jimi: Beneš Method Kulda (1870, 1871), Františka Stránecká (1879a, 1879b, 1880, 1883), Primus Sobotka (1879), Matouš Václavek (1882), František Bartoš (1883, 1885) a Josef Čižmář (1893).

Beneš Method Kulda, kněz, spisovatel a sběratel lidové slovesnosti, publikoval v rámci dvoudílné studie pro odborně zaměřené periodikum *Časopis Matice moravské* sběry z okolí Rožnovska pod názvem *Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě* (Kulda, 1870, 1871), ve kterých popisoval rituály a postupy lidového léčitelství. Sbírk

poskytuje náhled do světa lidové magie a provozování léčebných rituálů za přítomnosti osob, které jsou obecně označeny za schopné manipulace s nadpřirozenými silami (Uchytíl, 2014, s. 14).

Vzrůstající zájem o praktiky lidového léčitelství s sebou ovšem také přinesl nevoli lékařů orodujících za rychle se vyvíjející lékařskou vědu, která autoritativně odmítala jakékoliv šarlatánství. Reakce lékařů a jejich potírání lidového léčitelství proniklo i do společenských časopisů. Často se ale jednalo pouze o anonymní statě, které varovaly čtenáře před zcestnými a často podvodnými metodami lidového léčitelství a apelovaly na zástupce tzv. vzdělané společnosti (jednalo se zejména o kněze, učitele), aby šířili osvětu mezi lidem. Jedna z nich byla uveřejněna v roce 1872 v časopise *Světozor*, kde se neznámý autor zmiňuje o nedůvěryhodné osobnosti lidového léčitele: „*Je to jedna z oněch bytostí, jichžto působení se zakládá na zaslepené víře a bažení lidí po neobyčejném. Jest již lidem vrozen jakýsi pud po neobyčejném. Arci takový extraordinuární léčitel musí být něco zvláštního.*“ (Uchytíl, 2014, s. 15).

K tematice lidového léčitelství přispěla několika statěmi také Františka Stránecká (1879a, 1879b, 1880 a 1883), sběratelka lidové slovesnosti a pohádek na Moravě a své články týkající se sběrů z prostředí lidového léčitelství publikovala hned v několika časopisech, k nimž patřily *Zora*, *Časopis Matice moravské* a *Komenský*.

Problému kontaktní magie v podobě léčby dotekem s uzdravujícím činitelem se v časopise *Světozor* zabýval etnograf Primus Sobotka v příspěvku *Dotýkací praktika* (Sobotka, 1879). Autor k lidovým praktikám přistupuje kriticky a sám dochází k závěru, že „*praktika má základ psychologický*“ (Sobotka, 1879, s. 353), ale na druhou stranu předkládá nezkreslený příklad lidových dotýkacích praktik: „*Známo jest už u písma sv., kterak žena mající krvotok dlouhá léta pravila sobě: dotknu-li se roucha Ježíšova, zdráva budu; a víra ta ji uzdravila. Na téže víře zakládá se nošení rozličných amuletů na nahém těle, snad i mazání rozličnými mastmi, umývání „nepočatou“ vodou, nakuřování různým kořením. (...)*“ (Sobotka, 1879, s. 536).

Zatímco se národopisci věnovali různým aspektům lidové slovesnosti, tradicím, pořekadlům a úkonům spojených s léčbou v lidovém prostředí, valašský spisovatel Matouš Václavek zaměřil svou pozornost na léčebné účinky rostlin a jejich místo v lidové kultuře. Ve svém článku *O čarodějnické moci některých rostlin* (Václavek, 1882), publikovaném v *Časopise musejního spolku olomouckého*, se Václavek věnuje etymologii lidových názvů léčivých rostlin, které jsou založeny na svých účincích na člověka a vnější nebo vnitřní

podobnosti s například lidskými orgány, současně také popisuje reálné dopady na lidský organismus, ale také domnělé účinky, které jsou spojovány s magií (Václavek, 1882).

Dalším zajímavým příspěvkem ke studiu lidového léčitelství byl článek etnografa Františka Bartoše, v již zmíněném *Časopise Matice moravské*, s názvem *O domácím lékařství lidu moravského* (Bartoš, 1891), ve kterém autor popsal četné lidové léčitelské postupy a návody k uzdravení, často založené na pochybných praktikách tzv. černé magie, a načrtnul vlastní představu o zdravém průběhu lidského života, jehož délku odhaduje na sedmdesát let. Samotná délka života dle Bartoše závisí na dobrém či špatném chování a sám radí, jak požehnaného věku dosáhnout pomocí správné životosprávy a dietologických opatření (Bartoš, 1891, s. 185).

Na Bartošovy sběry navázal národopisec, lékárník a historik původem z moravských Vizovic, Josef Čižmář a do *Časopisu Matice moravské* přispěl svým článkem *O lidovém lékařství na Moravě* (Čižmář, 1893), odvolávaje se na národopisnou práci Františka Bartoše, jež ho podnítila k vlastním sběrům týkajících se lidového lékařství na Vizovicku (Čižmář, 1893, s. 140).

Za opravdový počátek badatelského zájmu a začátky systematictějšího vědeckého přístupu můžeme považovat období 80. a 90. let 19. století, které položilo základy institucionalizace etnografie a národopisu. Snažení několika jednotlivců přerostlo v národopisné hnutí, které v posledních desetiletích 19. století položilo základy vědecké práce a dle dobových možností zformalizovalo pojetí terénního výzkumu a sběru lidové slovesnosti (Altman, 2013, s. 43). Sběratelské aktivity završila roku 1895 *Národopisná výstava československá*, jejíž exponáty se později staly součástí stálých sbírek etnografických muzeí.

Bezpochyby jedním z největších milníků počátků české etnografie bylo založení odborného časopisu *Český lid* roku 1891 kulturním historikem Čeňkem Zíbrtem a archeologem Luborem Niederlem. *Český lid* se téměř okamžitě stal vlajkovou lodí české etnografie a výkladní skříní českého národopisu. Nejvýznamnější české národopisné periodikum poskytlo místo také pro publikaci hojného počtu článků věnujících se problematice lidového léčitelství a s ním spojenými zvyky, tradicemi a zaříkadly, a je tak velmi cenným zdrojem (Motýčková, 1992, s. 2). K problematice studia léčitelství v rámci příspěvků pro časopis *Český lid* přispěli svými příspěvky František Bartoš (Bartoš, 1892), Eduard Čermák (Čermák, 1892), Bohdan Franěk (Franěk, 1903), Václav Tille (Tille, 1894, 1896), Antonín Tomíček (Tomíček, 1898, 1906) a Čeněk Zíbrt (Zíbrt, 1903, 1904, 1905, 1907, 1908, 1910, 1924, 1927a, 1927b).

Jednou z častých přispěvatelek časopisu *Český lid* byla i Blandina Čížková, redaktorka, vydavatelka a významná postava národně obrozeneckých snah na Těšínsku a Frýdecko-Místecku, která se systematicky věnovala sběru lidové slovesnosti a lidové kultuře ve Slezsku. V jednom ze svých příspěvků *Jak lid východoslezský „doktoři“* (Čížková, 1898), se autorka zamýšlí nad důvody, které vedou lid v Beskydech k tomu, aby se místo vyhledání lékaře uchýlili k domácím prostředkům léčby. Autorka logickým vývodem, který je potvrzen i jejím zdrojem z Mohelnice pod Lysou horou¹, dochází k závěru, že v horském prostředí je lékařská péče nedostupná, jak geograficky, tak z finančních důvodů. Dále autorka vyjmenovává širokou škálu léčebných praktik, ke kterým se horalé uchylují, jedná se o směs logických návodů společně s kuriózními praktikami: „*Nótka (nádcha)² léčí se „nótkovou zelinou“, která v žitě roste. (...) Nótka dostaví se obyčejně po špatném vyspání. Kdo z domácích nejdříve uvidí nový měsíc (při čemž nutno se pokřžovat), ten nedostane bolení zubů. Proti těmto bolestem upotřebuje se kafru neb zázvoru.*“ (Čížková, 1898, s. 126).

Za přelomovou můžeme považovat práci Františka Vladimíra Vykoukala *Domácí lékařství našeho lidu* (Vykoukal, 1895), která se stala první odbornou monografií věnující se tématu lidového léčitelství u nás. Autor se ve svém díle věnuje zejména popisu léčebných úkonů a ošetřování nemocného za účelem osvětlit tyto praktiky laickému čtenáři. Sbírka nejprve vyšla roku 1893 v časopise *Květy*, ale následně se roku 1895 dočkala přepracovaného vydání a rozšíření a byla vydána v knižní podobě.

Na dílo Františka Vladimíra Vykoukala volně navázala další monografie s názvem *Lid na Hlinecku* (Adámek, 1900) z pera historika a muzejníka Karla Václava Adámka. Autor se ve své publikaci zaměřil na svůj rodný kraj, Hlinsko, a jednu z kapitol, případně nazvanou *Nemoc*, věnoval detailnímu popisu léčitelských praktik v regionu. O tři roky později vyšla Adámkova další monografie, která rozvíjela autorův zájem o lidové léčitelství s názvem *O léčení lidovém* (Adámek, 1903), navazující na předchozí publikaci.

Dalším přispěvatelem *Českého lidu* byl Daniel Vilde, který ve svém příspěvku pro časopis, nazvaném *Lidové léčení v době moderní* (Vilde, 1905), popisuje pravděpodobné důvody, proč venkovský lid dával přednost tzv. *bábám* před invazivními přístupy soudobých lékařů a přikládá několik dobových receptů k léčbě různých nemocí. Dále také jako jeden z mála autorů popisuje brutální praktiky lynčování čarodějnic na Moravě, které měly bezesporu dopad i na lokální úpadek praktikování bylinářství a degradaci metod lidového léčitelství (Vilde, 1905, s. 478).

¹ Pozn. aut.: Dnes osada Vyšní Mohelnice v Moravskoslezských Beskydech.

² Pozn. aut.: Výraz místního dialektu pro rýmu nebo chřipku.

Zájem o problematiku lidového léčení neopadl ani v první polovině 20. století. Mnozí autoři zařadili tematiku lidového léčení do svých knih, ať už jde o monografie či pouze tematické kapitoly. Etnografové Karel Chotek a Lubor Niederle publikovali rozsáhlejší kapitoly věnující se zvykům a obyčejům ve svém díle *Moravské Slovensko* (Niederle & Chotek, 1922), na které volně navázala badatelsky precizní a detailní práce Josefa Štefana Kubína věnovaná poměrům v českém Kladsku (Kubín, 1926).

Dalším neocenitelným příspěvkem k výzkumu léčitelství se stala publikace kulturního historika a etnografa Čenka Zíbrta *Staročeská tělověda a zdravotvěda*, věnující se dějinám lékařství v českých zemích, diagnostickým a léčebným praktikám i astrologii (Zíbrt, 1924). Ačkoliv název práce evokuje dojem národopisné studie, ve skutečnosti se jedná o souhrnnou historickou práci, která je výborným literárním zdrojem nejen pro humanitní disciplíny.

Jindřich Matiegka, lékař a průkopník fyzické antropologie v Čechách, který se angažoval již na Národopisné výstavě, přispěl k tématu svým souhrnem vlastních badatelských zkušeností s léčitelstvím, které sepsal do kapitoly *Lidové léčení* (Matiegka, 1936), která se stala součástí *Československé vlastivědy* roku 1936.

Období bezprostředně po 2. světové válce nebylo výzkumu léčitelství v českých zemích příliš nakloněno. Na dlouhou dobu poslední badatelsky přínosnou a zdrojově cennou publikací, z pohledu výzkumu lidového léčitelství, bylo dvoudílné dílo *Lidové lékařství v Československu* od Josefa Čižmáře (Čižmář, 1946), navazující na autorovu předválečnou činnost a desítky let výzkumu. První díl se věnuje obecněji problematice lidského těla a jeho správného fungování a s ním spjatými zvyky a obyčejí. Čižmář také popisuje různé kategorie lidových léčitelů. Druhý díl je pojat jako encyklopedický přehled nemocí a jejich léčby založené na zkušenostech lidového léčitelství. U každého typu nemoci, respektive postiženého místa, je výčet, často kuriózních, lidových rad, z různých míst Českých zemí, ale také ze zahraničí.

Jen o několik let později následný materialistický přístup vědy a odmítavý postoj ze strany nové státní ideologie, zkomplikovaly výzkum fenoménu lidového léčitelství, přičemž badatelské záměry československé etnografie byly, často násilně, orientovány jinak. Léčitelství bylo odborníky, zejména z řad lékařů, potíráno a prohlašováno za šarlatánství, jako například v případě knihy *Šarlatáni včera a dnes*, kde autor, lékař Čeněk Adamec uvádí odstrašující případy lidového léčitelství a tendenčně se zaměřuje na negativa za účelem diskreditace léčitelství a validaci metod moderní medicíny (Adamec, 1959). Povaha doby a zejména zavedení sociálního systému bezplatné zdravotní péče (Křížová, 2011, s. 25)

urychlila ústup starých léčitelských tradic a praktik, které byly pomalu rozvíjející se vědou vytlačovány do pozadí, aby s konečnou platností uvolnily místo moderní medicíně.

Otakar Pertold roku 1956 publikoval *Pověry a pověřčivost* (Pertold, 1956), věnující se problematice pověřčivosti a českým a světovým pověrám různých aspektů lidského života, jedná se spíše o popis a výčet, bez autorovy interpretace. V kapitole věnované léčitelským pověrám rozlišuje tyto pověry na dva druhy – na léčebné pověry domácího charakteru a na ty, které generují různí lidoví léčitelé (zařikávači, kořenářky, čarodějnice a podvodníci) (Pertold, 1956, s. 88).

Mnozí z československých etnografů začali aktivně vystupovat proti pověrám a šarlatanerii, a publikovali marxisticky interpretovaný etnografický materiál, který je ovšem dodnes materiálově přínosný, jak je tomu například v případě prací Otakara Nahodila a Antonína Robka a jejich příspěvkům k českým pověrám v díle *České lidové pověry* (Nahodil & Robek, 1959) a stati *Kapitoly z dějin českého boje proti pověře* (Nahodil & Robek, 1960). Zejména práce *České lidové pověry* zaujme dlouhým výčtem lidových pověr, řazených dle oblasti lidského života, ale také zmínkami o práci lidových léčitelů a jejich popisu: „Obecně se věřilo, že to jsou lidé, kteří znají tajemství obcování se zlými silami, kteří pomocí silnější formule či silnějších svatých dovedou člověka zbavit prokletí či seslané nemoci.“ (Nahodil & Robek, 1959, str. 102-103).

Na konci druhé poloviny 20. století se vzhledem k odborné roztříštěnosti témat a postupném vzestupu zájmu o psychotroniku a parapsychologii i na vědecké úrovni, věnuje odbornému výzkumu lidového léčitelství jen okrajový zájem a tématu jsou tak věnovány pouze sporadické statě nebo kapitoly. Doklady o dobovém stavu etnologického výzkumu zaměřeného na lidové léčitelství v 60. letech 20. století shrnuje *Československá vlastivěda III* (Macek, 1968).

Zajímavým příspěvkem k výzkumu geneze lidového léčitelství na území Českých zemí jsou *Dějiny Československého lékařství (do roku 1740)* Marie Vojtové, věnující se vývoji technik lidového léčitelství a fytoterapie až jejich přechod k raně moderní medicíně (Vojtová et al., 1970).

V 70. a 80. letech vzrostl pod vlivem výzkumů ze Sovětského svazu zájem o parapsychologii, telepatii a s nimi se pojící praktiky, často využívané také lidovými léčiteli zejména ve východní Evropě. Významným krokem ve výzkumu lidového léčitelství bylo uspořádání 1. *Symposia o tradičním léčitelství*, konaném 10. září 1980, o němž v Českém Lidu krátce referovaly etnoložky Blanka Chvátalová a Vladimíra Klevetová (Chvátalová & Klevetová, 1981).

Následné porevoluční období 90. let 20. století a počátek 21. století, přineslo další publikace a množství literatury věnující se léčitelství. Badatelský zájem o léčitelství ovšem ustoupil do pozadí. Dozvuky zájmu 80. let o tematiku léčitelství se objevily v knize *Věčně zelené naděje*, která vznikla díky spolupráci Josefa Jonáše a Josefa Antonína Zentricha (Jonáš & Zentrich, 1990) a i přesto, že jde o publikaci balancující na pomezí beletrie a literatury faktu, tak se jedná i z etnologického hlediska o velmi cenný pramenný materiál. Autoři ve své knize publikovali desítky lidových receptů k vyléčení různých nemocí a neduhů, ale také popsali osobnosti lidových léčitelů působících na území Čech, Moravy, Slezska, Slovenska a okrajově také v zahraničí, zejména na Balkáně a v Rusku.

Bezesporu odborně nejprínosnějším publikačním aktivitám se na poli výzkumu léčitelství věnovala etnoložka Dana Motyčková, která mezi lety 1985 až 1990 prováděla na území Čech a Moravy sondážní výzkumy lidových léčitelů. Ve své disertační práci *Nový přístup ke studiu lidového léčitelství metodami etnografie* (Motyčková, 1991) zhodnotila dosavadní výzkum lidového léčitelství a vzhledem k jeho částečnosti a několika desítkám let absolutní nečinnosti, jej označila za neuspokojivý. Autorka svými odbornými články přispěla do *Českého lidu* (Motyčková, 1992) a příspěvky populárně-naučného charakteru publikovala také v časopise *Regenerace* (Motyčková, 2003a, 2004a, 2004b, 2004c, 2005). Velmi přínosným výchozím bodem pro jakoukoliv badatelskou činnost týkající se výzkumu léčitelství na našem území je výběrová monografie Dany Motyčkové *Lidové léčitelství. Léčitelé. Alternativní medicína* (Motyčková, 2003b).

Počátkem prvního desetiletí 21. století lze zaznamenat mírný nárůst odborného zájmu o problematiku lidového léčitelství, který tak kopíruje společenské tendence k návratu a znovu objevování přírodní medicíny a tradičních léčitelství.

Pozoruhodným jevem je také oživení odborného zájmu o autochtonní léčitelско-magickou tradici bohyní z Moravských Kopanic, jejichž aktivity byly s přestávkami sledovány etnografy a folkloristy již od počátku minulého století. Tomuto tématu je věnována studie *Ženy obávané i respektované* Hany Dvořákové ve sborníku *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, která se zaměřuje na činnosti bohyní na Moravských Kopanicích a jejich problematičkému postavení ve společnosti. Dvořáková popisuje působení a praktiky kopaničářských bohyní, které se tradičně předávalo z matky na dceru (Dvořáková, 2006, s.435-439).

Téhož roku vyšla publikace *Žitkovské čarování* (Bartoš et al., 2006), obsahující osm zpráv od různých autorů o aktivitách bohyní na Moravských Kopanicích. Dle etnografa Františka Bartoše jsou na Kopanicích dva typy čarodějnic: „(...) *jedny zlé, jež svým sousedům*

škodí zvláště tím, že jejich statku užitku ujímají, druhé dobré, jenž nejen svým krajanům a své užší vlasti, nýbrž i přespoleným lidem prospívají, jednak účinky zlých čarodějnic paralyzující, jednak lékařskou pomocí a neomylnými věštbami jim posluhující. Oněm se tu říká bosorky, těmto bohyně.“ (Bartoš et al., 2006, s. 7).

Dalším příspěvkem k tématu je publikace spisovatele a folkloristy Jiřího Jílíka *Žitkovské bohyně* (Jílík, 2013), která se snaží odborné i laické veřejnosti představit fakta týkající se do určité míry mytizovaných bohyní.

Osudům a praktikám bohyní z Moravských Kopanic se věnuje také studie etnoložky Dagmar Dobšovičové Pintířové *Praktikování homeopatické a kontaktní magie v magickém rituálu žitkovských bohyní* (Dobšovičová Pintířová, 2015). Autorka v textu shrnuje výsledky zúčastněného pozorování, které v lokalitě Žitková – Černé provedla v letech 1990 – 1992 a popisuje praktiky místních bohyň.

Problematicke lidského těla a s ním spojeného lidového léčitelství se věnuje sborník *Tělo jako kulturní fenomén* (Tarcalová, 2010), obsahující studie zaměřující se k různým aspektům zdraví a postavení těla v lidové kultuře, zejména na lidové metody léčby, regionální názvosloví.

Obecné problematice lidového léčitelství se věnuje studie Evy Křížové *Postavení komplementární a alternativní medicíny v České republice* (Křížová, 2011), popisující a analyzující postavení komplementární a alternativní medicíny a vztah českých pacientů k lidovým léčitelům.

Na výzkumu lidového léčitelství na území České republiky se dnes, i když pouze okrajově, zaměřuje zejména Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity, kde byly v nedávné době obhájeny nepublikované bakalářské a diplomové práce: *Současné lidové léčitelství v Pošumaví* Martiny Janečkové (Janečková, 2011), *Sondy do soudobého léčitelství na Jižní Moravě* Kristýny Tarabové (Tarabová, 2015) a patrně obsahově nejzajímavější a nejpřínosnější práce *Lidové léčitelství na Chrudimsku* Jaromíra Uchytila (Uchytil, 2014). Uchytilova nepublikovaná diplomová práce je bezesporu zajímavým příspěvkem k tématu etnologického výzkumu aktuálního stavu lidového léčitelství a mimo jiné, se také detailně věnuje popisu vývoje výzkumu fenoménu lidového léčitelství u nás, se zaměřením na současné lidové léčitelství na Chrudimsku.

Po dlouhé době první monograficky zaměřený sborník věnující se lidovému léčitelství s názvem *Léčení a léčitelství v lidové tradici* (Číhal, 2015) vyšel pod záštitou Slováckého muzea v Uherském Hradišti v roce 2015 a obsahuje studie zaměřené na různé aspekty lidového léčitelství a jeho historické souvislosti.

2.1 Moderní pramenná literatura

Svébytnou skupinu literatury věnující se stavu lidového léčitelství na území Českých zemí a jejímu popisu, tvoří od druhé poloviny 20. století publikace, které svou charakteristikou nespádají mezi etnologika, ale jejich pramenný přínos je v zachycení léčebných metod, které pak lze komparovat s o poznáním staršími záznamy a současně ilustrují stav lidového léčitelství na území České republiky od konce druhé poloviny 20. století dodnes.

Významnou osobností angažující se na poli výzkumu alternativní medicíny a metod spojenými s osobami léčitelů, se v 70. a 80. letech 20. století stal Zdeněk Rejdák, neúnavný propagátor a odborník na poli světové psychotroniky. Rejdák v roce 1970 vydal hned dvě publikace pramenného charakteru, *Telepatie a jasnovidnost* (Rejdák, 1970) a *Perspektivy telepatie* (Rejdák & Drbal, 1970). O osmnáct let později se k telepaticky zaměřeným publikacím přidala také kniha léčitele Milana Touška *Psychotronika a její praktické využití* (Toušek, 1988).

Počátkem 80. let vyšla první kniha *Byliny v prevenci* (Zentrich, 1983), dnes již známého fytoterapeuta Josefa Antonína Zentricha, který je autorem celé řady knih, herbářů a encyklopedií zaměřených na péči o zdraví a prevenci pomocí bylin.

Listopad 1989 odstartoval vlnu svobody, nadšení a také zaplavení knižního trhu nepřehlednou směsí odborné, ale i méně odborné literatury zaměřující se na bylinářství, léčitelství a alternativní medicínu. V relativně krátkém období se vyrodila záplava článků v novinách, ale také ve společenských časopisech. Detabuizace tématu lidového léčitelství v 90. letech 20. století vedla nejen k založení a vzniku nových, esotericko-alternativně orientovaných periodik, například *Regenerace*, *Meduňka*, *Regena*, *Medium*, *Vital*, *Gemma* a další (Uchytíl, 2014, s. 31), ale také ke snahám navázání spolupráce mezi lidovými léčiteli a klasickou západní medicínou, tyto snahy ovšem zatím nezaznamenaly větší úspěch až v současnosti, kdy se klasická západní medicína začíná zajímat o celostní léčbu člověka.

Vlna uvolnění a svobody v české společnosti přála také vlastnímu projevu lidových léčitelů, kteří od konce osmdesátých let začali samostatně publikovat vlastní práci a podíleli se tak nejen na propagaci alternativních forem medicíny, ale také na znovu rozšíření tradičních léčitelských metod a technik, zejména fytoterapie. Stálíci českého bylinářství se již v 90. letech stal bylinář Pavel Váňa, který roku 1991 publikoval *Rady bylináře Pavla* (Váňa, 1991) a zpřístupnil tak svět léčivých bylin široké veřejnosti. Autor se v publikaci věnuje popisu léčivých bylin a jejich využití a těží tak ze své dlouholeté praxe. Další z mnoha

autorových publikací s názvem *Léčivé houby bylináře Pavla* (Váňa, 2003), rozšířila spektrum fytoterapie o využití hub coby léčivých prostředků.

Pramenně přínosnou je také publikace oscilující na hraně etnografické sběru a sebe prezentace bylinkářky *Nasbírano mezi Jány* (Vrlová, 2006), Vandy Vrlové, která popisuje léčitelské postupy typické pro etnografický region Valašska. Další příspěvky autorky k výzkumu lidového léčitelství lze najít v monografii *Těšínsko* (Skalníková et al, 2001).

Tématicky a obsahově přínosná je práce bohemistky Aleny M. Černé, *Staročeské knihy lékařské* (Černá, 2006), která ve formě sborníku předkládá přehled lékařských rad a receptů středověké česky psané literatury.

Nezanedbatelným problémem literatury publikované během posledního desetiletí je často její ovlivnění východními tradicemi, jádrovým šamanismem a dalšími dnes moderními metodami, které nezadržitelně formují zbytky lidového léčitelství na území České republiky. V takovýchto případech je tedy téměř nemožné vztahovat publikace k lidovému léčitelství tradičně využívaného na území Českých zemí.

Jednou z novějších publikací stavějící na tradičním vědění středoevropského kulturního areálu je kniha Josefa Jonáše a Jiřího Kuchaře *Svět přírodních antibiotik – Tajné zbraně rostlin* (Jonáš & Kuchař, 2014), zabírající se přírodními zdroji s antibiotikálními účinky. Publikace se také věnuje popisu stovky léčebných návodů, které jsou opatřeny odkazy na konkrétní léčivou rostlinu.

3 Teoretická východiska

3.1 Vymezení pojmů

Vzhledem k tomu, že se tato bakalářská práce zabývá tématem lidového léčitelství, jehož terminologie a pojmy s ním spojené mohou mít často nejasný či ambivalentní význam, je na místě tyto pojmy upřesnit a specifikovat v jakém kontextu jsou v práci používány a chápány. Jejich definice a vysvětlení, která následují, nejsou a ani nemohou být univerzálně platné, neboť se jedná o velmi komplexní problematiku, která se v mnoha případech ocitá na hranici společenských a přírodních věd. Jednotlivé pojmy se, zcela přirozeně, různě překrývají a splývají, a v různých spojitostech mají různé významy. Proto jsou níže uvedené pojmy vysvětleny a specifikovány tak jak je v kontextu této práce chápu já, tak aby s nimi bylo možno dále pracovat. Mé chápání těchto pojmů částečně vychází z dnes již klasické literatury věnující se problematice lidového léčitelství a medicíny obecně (Čižmář, 1946; Křížová, 2004), ale také částečně čerpám ze svých zkušeností na poli medicíny a léčitelství a v neposlední řadě také z terénního výzkumu, který byl realizován jako podklad pro tuto bakalářskou práci.

3.1.1 Lidové léčitelství

Lidové léčitelství, někdy také v odborné literatuře (Křížová, 2004) nazývané lidová medicína nebo také tradiční medicína, je v kontextu této práce chápáno jako soubor tradičních (tj. časově, geograficky a kulturně ustálených) postupů při uzdravování lidí nebo zvířat, jehož součástí jsou dlouhým pozorováním získané poznatky o fungování organismu člověka nebo zvířete, dále také pověrečné představy a magie. Vychází ze zkušeností předchozích generací s pozorováním a působením na lidský nebo zvířecí organismus zejména pomocí léčivých rostlin, živočišných produktů a potravin rostlinného původu. V lidovém léčitelství se mimo jiné odráží i prvky lidové víry, náboženství, a filozofie dané kultury či oblasti, ale také vychází z praktických zkušeností s metodami, které zdraví buďto podporují nebo poškozují. Lidové léčitelství a jeho formy jsou také zásadně ovlivňovány geografickými a politickými podmínkami dané kultury nebo oblasti. Lidové léčitelství pracuje s mnoha různými metodami, mezi které patří například psychotronika (založena na „(...) předpokladu, že svět i člověka spojuje všudypřítomná (spojitá) energie, která se nedá spoutat, ale lze měnit její koncentraci

a cíleně ji regulovat.“ (Velký slovník naučný, 1999, s. 795), irisdiagnostika (diagnostika z duhovky), diagnostika pomocí kyvadla a další (Malina, 2009).

3.1.2 Lidový léčitel

Ve většině případů se jedná o laika (tj. člověka bez formálního medicínského vzdělání), osobu mužského nebo ženského pohlaví, věnující se léčbě nemocných osob nebo zvířat, buďto zdarma nebo za úplatu (Junková, 2007c, s. 464). Lidový léčitel se může léčitелеm stát buďto díky vlastní inklinaci ke znalosti lidského nebo zvířecího těla a jejich léčby pomocí přírodních prostředků, nebo může léčitelské umění a znalosti zdědit po meči nebo po přeslici; v takovém případě jde o předávání znalostí uvnitř léčitelského rodu. Další možností jak se stát lidovým léčitелеm je předání léčitelských vědomostí od jiného nepříbuzného léčitele, ať už si to „obdarovaný“ přeje nebo ne. Mezi metody léčby patří metody lidového léčitelství, ale také praktiky, které může vymyslet sám léčitel. Lidová kultura zná široké spektrum lidových léčitelů, jejichž název se mnohdy liší v závislosti na daném regionu, ale také dle jejich specializace či metody léčby. V moravském a slezském lidovém prostředí jsou známy zejména formy pojmenování lidových léčitelů *bohyně*, *božec*, *znachor*, *napravjač* a *bylinář(ka)*.

Bohyně, taktéž místy známá jako vědomkyně (v mužské variantě božec, vědomec), je všeobecně vnímána jako žena, která se svými aktivitami, mezi které patří nejen diagnostika a léčení pomocí bylin, ale také věštění budoucnosti, hledání ztracených věcí a lidí, přivolávání lásky a v některých případech také uřknutí a černá magie, pohybující se na pomezí léčitelско-věštecké profese. Bohyně jsou známy zejména z moravsko-slovenského pomezí, mezi ty nejznámější patří bohyně z okolí Starého Hrozenkova (Junková, 2007a, s. 60). Bohyně odvozují svou sílu a moc od boha a během svých praktik používají motlitby na pomezí synkreze křesťanství a předkřesťanských pohanských kultů.

Za bylináře nebo bylinářku, lze považovat léčitele nebo léčitelku, který se orientuje výhradně na léčbu pomocí léků rostlinného původu (Junková, 2007c). Bylinář se věnuje sběru léčivých rostlin za účelem jejich dalšího zpracování a využití k léčbě nejen sebe, ale také svého okolí. Na rozdíl od bohyně/božce bylinář(ka) při léčbě nepoužívá metody věštění ani předvídání budoucnosti a věnuje se výhradně využití léčiv rostlinného původu a jejich dopadu na lidský organismus. Nicméně hranice mezi jednotlivými druhy léčitelů mohou být případ od případu velmi vágní a v takových to případech je léčitel klasifikován dle svého vlastní inklinace a také tím, za co ho považuje jeho okolí či komunita ve které působí.

3.1.3 Medicína

Medicínu, nebo medicínské systémy, lze z pohledu odborné společenskovední literatury rozdělit na tzv. „tradiční“ a „moderní“ (Stoner, 1986). Jedná se ovšem o označení mnohdy nepřesná a zavádějící. K tomuto rozdělení ovšem ještě přibývá medicína tzv. „alternativní“ (Křížová, 2004), která je však alternativní jen v určitém kulturním kontextu a čase. Přičemž medicínský systém je některými autory (Fabrega & Manning In Stoner, 1986) specifikován jako „*soubor přesvědčení, znalostí, praktik, pracovníků, zařízení a zdrojů, které dohromady utváří strukturu a vzorce jakými členové sociokulturní skupiny získávají medicínskou péči a léčí nemoci*“ (překl. aut.). Pojmem biomedicína je označován tzv. „moderní“ západní medicínský systém, zakládající se na principech moderní vědy, v jejímž konceptu je na zdraví a nemoc nahlíženo prismatem biologické podstaty lidského těla (Stoner, 1986, s. 44). Kdežto biomedicína je v Západním světě institucionalizovaná, alternativní medicína je s ní stavěna do kontrastu a má, jak už její název napovídá, představovat „jinou cestu“ nebo „druhé řešení“ (Křížová, 2004, s. 14). Pokud hovoříme o alternativní medicíně v kontextu středoevropského kulturního prostoru, máme na mysli importované medicínské filosofie a postupy (např. reiki, akupunkturu nebo ayurvědu atd.). Zatímco metody a techniky lidového léčitelství mohou být považovány za součást alternativní medicíny, dle mého názoru se nejedná o synonyma, ale překrývající se medicínské systémy. Za „tradiční“ medicínu v kontextu této práce lze považovat také lidové léčitelství. Ovšem je otázkou nakolik přístupy a metody lidového léčitelství odpovídají definici komplexního medicínského systému, vzhledem ke své lokální variabilitě a historickým proměnám.

3.1.4 Fytoterapie

Fytoterapie je obecně známější pod pojmem bylinkářství nebo také herbalismus. Ačkoliv se pojem fytoterapie zatím v prostředí lidové kultury neujal, zahrnuje širší přístup k léčbě bylinami, a to jak v biomedicíně, tak v lidovém léčitelství. Tato metoda léčby je v lidovém prostředí využívána lidovými léčiteli a bylináři, kteří při léčbě lidského nebo zvířecího organismu k dosažení svých cílů využívají fytoterapii – druh systematické léčby využívající k léčebnému procesu vlastností léčivých rostlin a jejich působení na lidský organismus (Vokurka & Hugo, 1995).

3.1.5 Magie

Obecně by se dalo říci, že magie je lidskou snahou ovlivnit běh událostí a zejména ovlivnit různé děje a události pomocí rituálních praktik a aktivit, vykonávaných za účelem dosažení zvoleného cíle. Podle Cavendishe (2008, s. 7) magii příliš nezajímá *proč a jak* to funguje, ale *že* to funguje. A magie funguje, když se dodrží správný postup. Pokud to nefunguje, postup byl porušen. Magii lze dělit různě na základě rozdílných kritérií. K nejznámější klasifikaci magie v sociálních vědách, patří ta Frazerova (1994, s. 19), která magii rozlišuje na sympatetickou, na základě využívaných analogií, která spočívá na základě vnitřního souladu a dále se dělí na homeopatickou magii, která má ovlivňovat díky určité vizuální nebo vnitřní podobnosti a kontaktní magii, která je založena na principu doteku.

3.1.6 Tradice

Jedná se o vzorce chování úspěšně předávávané z generace na generaci v rámci určité komunity, skupiny nebo společenství. Jedná se zejména o udržování zvyků, morálky, tradiční kultury a kulturních vzorců, které jsou viděny jako hodné následování, protože byly v minulosti úspěšné (Kandert, 2007, s.1065).

3.1.7 Zdraví a nemoc

V případě nemoci a zdraví se jedná o dva pojmy, které *de facto* jeden bez druhého neexistují. Nemoc může být popsána jako stav organismu vznikající působením zevních či vnitřních okolností, které narušují jeho správné fungování a rovnováhu. Může docházet k poruchám funkce a struktury orgánů, které vedou ke vzniku příznaků nemoci a dalším negativním důsledkům (Vokurka & Hugo, 1995). Zdraví můžeme definovat jako absenci nemoci, přičemž zdravý člověk je schopen bez potíží zvládat každodenní úkony, je v psychické a fyzické pohodě a jeho výdej a příjem energie je v rovnováze, což umožňuje nejen správné fungování všech životních funkcí, ale také podporuje růst. Dle definice WHO (*World Health Organization*) se jedná o „stav úplné fyzické, psychické a sociální pohody, nikoliv pouze nepřítomnost nemoci nebo tělesné chyby“³. Za účelem navrácení zdraví je

³ Preamble to the Constitution of the World Health Organization as adopted by the International Health Conference, New York, 19-22 June, 1946; signed on 22 July 1946 by the representatives of 61 States (Official Records of the World Health Organization, no. 2, p. 100) and entered into force on 7 April 1948.

používáno léčby; postupu, který má odstranit nemoc, chorobný proces nebo jinou poruchu zdraví a zmírnit nebo v ideálním případě odstranit její projevy. Léčbu lze dle použité metody postupu rozlišit na konzervativní, chirurgickou, rehabilitační, farmakologickou a psychologickou (Velký lékařský slovník, 2015).

3.3 Moravskoslezské Beskydy

3.3.1 Vymezení zkoumané oblasti

Pod pojmem Moravskoslezské Beskydy rozumím kulturně, geograficky a jazykově jedinečnou oblast ohraničenou geomorfologickým celkem Moravskoslezských Beskyd a do ní spadající chráněné krajinné území. Vzhledem k tomu, že specifika hmotné a duchovní kultury oblasti byla vždy z velké části formována a definována místními přírodními podmínkami, je dle mého názoru, pro lepší uchopení zkoumaného tématu, vhodné pro vybrané území používat souhrnný název Moravskoslezské Beskydy.

3.3.2 Kontext a historické souvislosti

Moravskoslezské Beskydy leží na střetu Moravy a Slezska, dvou historických zemí Koruny české. Oblast se vyznačuje karpatskou kulturou spočívající v salašnictví a s tím spojeným chovem ovcí specifické rasy tzv. ovcí cápovitých, též zvaných valašky. Chov ovcí a salašování na horách výrazně ovlivnil charakter kultury a zejména způsob života v horských oblastech (Štika, 2004). Území bylo historicky obýváno zejména příslušníky etnografických regionů Těšínského Slezska, Valašska a Lašska. Etnická skladba obyvatelstva nebyla vždy homogenní; žili zde Poláci, Slováci, Němci, Češi, Moravané a Židé, přičemž v otázce identity byl rozhodující jazyk a místo pobytu, přičemž mnozí obyvatelé byli, a dodnes jsou, bilingvní (např. příslušníci polské menšiny).

Území Moravskoslezských Beskyd bylo v minulosti ovlivněno mnohými historickými událostmi; zejména spory o sousedící Kladsko v 19. století a 20. století, rozdělením bývalého Těšínského knížectví mezi Polsko a Československo, s prvotním nereálným požadavkem *Ostravica granica*, tedy že hranicí mezi těmito dvěma zeměmi bude řeka Ostravice, která byla zemskou hranicí mezi Moravou a Slezskem již od roku 1327 a zůstala jí až do roku 1928 (Bartošová, Langer & Bogar, 1983), dále se na skladbě obyvatelstva podepsalo vyvraždění

podstatné části židovského obyvatelstva během druhé světové války a násilný odsun německého obyvatelstva v letech 1945 – 1946 (Jeřábek, 2004).

Ráz krajiny Moravskoslezských Beskyd byl na přelomu 60. a 70. letech 20. století zásadně ovlivněn vybudováním vodní nádrže Šance, na horním toku řeky Ostravice, jejíž výstavba měla negativní dopad na oblast, jak z ekologického, tak etnologického hlediska. Řízenému zatopení centrální části obce Staré Hamry změnilo ráz kulturní krajiny, mělo dopad na stav tradiční lidové kultury v oblasti a vedlo k hromadnému přesídlení obyvatel obce Staré Hamry do přilehlých sídel, zejména Bílé, Ostravice a Frýdlantu nad Ostravicí.

Lidová kultura Moravskoslezských Beskyd byla po staletí formována nejen rozdělením oblasti mezi Slezsko a Moravu, ale také, pomineme-li židovské obyvatelstvo, přítomností dvou odlišných církví; katolické a protestantské (spojené zejména s německy hovořící částí obyvatelstva), jejichž působení ovlivnilo nejen lidovou architekturu sídel, ale také duchovní kulturu oblasti. Zatímco osídlení na levém břehu řeky Ostravice bylo silně katolického rázu, osídlení na pravém horním toku bylo protestantské (Bartošová, Langer & Bogar, 1983). Kladu si tedy otázku, zda se právě toto rozdělení mohlo promítnout i do rozšíření praktik lidového léčitelsví, které v některých místech s katolickým obyvatelstvem mohlo vzkvétat, ale v protestantských oblastech mohlo být zavrhováno a větší váha byla přičítána racionálně smýšlející „moderní“ medicíně.

3.3.3 Etnografické regiony zasahující do oblasti

Pro účely této práce je potřeba zasadit zkoumanou oblast do kulturního a etnografického kontextu, což je ale právě díky jejímu hraničnímu charakteru komplikované. Jak píše Vařeka a Maur (2004, s. 9), kulturní specifika etnografického regionu se nejčastěji odrážela v lidovém kroji, stravě, stavitelství, obyčejích, způsobu obživy a v nářečí. Narozdíl od Čech, měly etnografické regiony na Moravě a ve Slezsku zásadní roli a jsou často jasně ohraničeny nebo jsou mezi nimi četná přechodová pásma. Dle Třeštíka (In Vařeka & Maur, 2004, s. 9) zůstaly na Moravě regionální identity téměř tak silné, jako v předmoderní společnosti a neupozadilo je ani národní smýšlení. Jedinečnost Moravskoslezských Beskyd spočívá zejména v tom, že se na jejich území střetávají tři etnografické regiony; Valašsko, Lašsko a Těšínské Slezsko, jejichž hranice tvoří prolínající se přechodová pásma. Etnogeneze místního obyvatelstva je nejasná a vyvstává zde otázka slavnosti obyvatelstva (Woitch & Bahenský, 2004, s. 40). Území bylo podrobno mnoha kulturním vlivům a kultura i krajina

oblasti byly zásadně ovlivněny valašskou kolonizací, která v 16. století zasáhla na území Těšínského Slezska a Valašska (Vařeka, 1996, s. 270).

3.3.3.1 Valašsko

Etnografický region nacházející se na východě Moravy, jehož hranice dle některých autorů sahají až k Hukvaldům a řece Ostravici (Jeřábek, 2004, s. 55). K více než sto let trvajícímu sporu otázky etnogeneze obyvatel Valašska o jejich potenciální rumunské provenienci, se rozdílní etnografové vyjadřují různě. Dle etnologa Richarda Jeřábka (2004) jde o neprokazatelnou hypotézu, kterou nelze ztotožňovat s nepopíratelným karpatským rázem lidové kultury na Valašsku, jejíž původní karpatský charakter byl obohacen mimo jiné o jihovýchodokarpatské prvky, které byly ale oslabeny díky vzdálenosti a dlouhodobým procesem vytvořily na Moravě již jen okrajové formy pastevecké kultury. Oproti tomu etnograf Jaroslav Štika (2014, s. 77) se teorie valašské kolonizace drží a přikládá velký význam jejímu dopadu na formování a podobu valašské pastevecké kultury v oblasti.

3.3.3.2 Lašsko

Za Lašsko lze obecně považovat nevelkou oblast kolem Kopřivnice, Příbora, Frýdku – Místku, Ostravy, Frýdlantu nad Ostravicí a částečně i sousedství Štramberka a Frenštátu pod Radhoštěm na přechodu k Valašsku (Jeřábek, 2004, s. 59). Dle Jeřábka (2014, s. 58), se ale spíše než o historicky ustálené označení etnografické oblasti, jedná o novodobé umělé označení oblasti mezi těšínským Slezskem a Valašskem. Původně se mohlo jednat o pejorativní označení, používané obyvateli horské části Moravskoslezských Beskyd pro obyvatele nížin kolem horního toku řek Visly, Olše, Ostravice a později snad i Odry. Paradoxem zůstává, že obyvatelstvo označované svými sousedy za Lachy, se historicky samo řadilo spíše mezi Valachy (Jeřábek, 2004, s. 59). Ještě počátkem 20. století Č. Ostravický píše, že „*vědomí kmenové není u moravských Lachů valně vyvinuté, Lach všeobecně nazývá řeč svou řečí moravskou a sebe zove prostě Moravcem a když už, tedy se prohlásí spíše Valachem než lachem (...)*“ (Ostravický, In Jeřábek, 2004, s. 59). Na druhou stranu je sporné nakolik dnes lze mluvit o svébytné Lašské kultuře, pokud tedy vůbec, vzhledem ke změnám skladby etnicity obyvatelstva, kterou s sebou přinesla těžba uhlí a industrializace kraje. V rámci obyvatel uměle vytvořeného etnografického regionu Lašska, lze vyčlenit různé lokální

skupiny, odlišující se jednotlivými prvky lidové kultury (např. oděvem), jednotlivé lokální skupiny se v mnoha případech přibližují spíše charakteru hmotné kultury sousedícího Valašska nebo Těšínského Slezska, jako je to například v případě obyvatel Frenštátu pod Radhoštěm, jejichž kroj je bližší Valachům z Rožnova než ostatním Lachům v oblasti (Jeřábek, 2007, s. 457).

3.3.3.3 Těšínské Slezsko

Spíše než o homogenní etnografickou oblast, se jedná o území ležící na rozhraní několika různých etnických a správních celků a zbytek historického Horního Slezska, jehož správním centrem bylo po určitou dobu město Těšín, dnes se dělicí, stejně tak jako zbytek historického území, na českou a polskou část. Těšínské Slezsko lze vymezit severní hranicí České republiky a Polska, mezi Jablunkovem a Bohumínem, dále státní česko-slovenskou hranicí mezi Jablunkovem a Bílou, a na západě vodními toky Ostravice, Odry a Morávky (Štika, Tomolová & Stolařík, 1997, s. 13). Zajímavá je přechodová zóna mezi Laškem, dle některých zdrojů také Valašskem a Těšínským Slezskem, která je lokalizovaná v oblasti Bílého Kříže (Staré Hamry), až po obce Pržno, Krásná, Janovice a Raškovice. Dle sledovaného vymezení je součástí Těšínského Slezska také Lysá hora, nejvyšší vrchol Moravskoslezských Beskyd. Pro oblast je typická salašnická kultura pojící se s goralskou kulturou zasahující od Jablunkovska přes Slezské Beskydy na území dnešního Polska a Slovenska (Štika, Tomolová & Stolařík, 1997).

3.3.4 Jazyková specifika (dialekt *ponašymu*)

Ačkoliv nářečí používaná na Těšínsku, jehož podstatná část zasahuje do zkoumané oblasti, patří ke slezským nářečím, tak to neznamená, že se jedná o jazykově homogenní území (Štika, Tomolová & Stolařík, 1997). Dialekt používaný ve velké části Moravskoslezských Beskyd, označují rodilí mluvčí jako řeč „po našymu“ nebo „po našemu“, polsky „ponaszymu“, případně také jednoslovně „Ponašymu“. Vzhledem k tomu, jak tento dialekt reflektují sami rodilí mluvčí v oblasti Moravskoslezských Beskyd, jsem se rozhodla přiklonit se v této práci k pojmenování *ponašymu*, jelikož nejlépe odpovídá reálnému používání. V kontextu českého jazyka se jedná o typ slezskopolského nářečí (Holub, 2011) nebo také slezskomoravského (lašského) nářečí, spadajícího do východní (ostravské skupiny

slezských nářečí) (Bělič, 1972, s. 300) a nachází se na hranici severovýchodního cípu Moravy a české části bývalého Slezska a jeho předěl tvoří hřebeny Beskyd mezi Rožnovem pod Radhoštěm a Frenštátem pod Radhoštěm (Lamprecht & Michálková, 1976, s. 284). Dialekt *ponašymu* se vyznačuje krátkými vokály, přízvuk je převážně na poslední slabice (např. *potka'li zme 'zdenu hala'tovou s va'lentu nebo nechot'te tam bo 'lojza ši'gutuf... 'mo gořolku a nemo ju s kym vypit, navařila gulajšu a kvirina furd něbyło*) (Davidová, Bogoczová & Fic, 1997, s. 86).

4 Metodologická východiska

4.1 Cíl a předmět výzkumu

Cílem této bakalářské práce je v co největší dostupné míře zmapovat historii, metody a praktiky lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech a zjistit, zda a v jaké podobě je dnes ve vybrané oblasti praktikováno lidové léčitelství a jestli tyto praktiky jsou ukotveny v historii oblasti nebo zdali se jedná o neautochtonní prvek místní lidové kultury. Předmět výzkumu se pohyboval na třech spolu souvisejících rovinách, zakládajících se na otázkách a) zda je ve vybrané oblasti tradičně provozováno lidové léčitelství a v jaké formě, b) zda tato tradice přetrvala dodnes a v jaké podobě. Zde částečně navazuji zejména na statě Blandiny Čížkové (1859 - 1925), vlastenky a amatérské etnografky⁴, věnované lidovému léčitelství v Beskydech a východním Slezsku, publikované v časopise *Český lid* (Čížková, 1898 a 1913). Během průběhu terénního výzkumu, díky nově nalezeným skutečnostem, přibyla ještě doplňující otázka, a to, zda je ve vybrané oblasti tradiční přítomnost lidových léčitelů, popřípadě jaké bylo a je jejich postavení v rámci komunity. Pozornost věnuji zejména tradici lidové fyto terapie a dalším formám lidového léčitelství, dále také lidové magii a léčitelské praxi lidových léčitelů v oblasti.

Předmětem výzkumu je lidové léčitelství praktikované obyvateli Moravskoslezských Beskyd. Průběh terénního výzkumu potvrdil hypotézu, že některé části vybrané oblasti jsou za účelem provádění výzkumu vhodnější (tj. oblasti s historicky katolickým osídlením) než jiné, a to z prostého důvodu, že na se jejich území historicky nalézala například komunita evangelického vyznání, jehož samotná podstata není v souladu s praktikováním lidového léčitelství a jeho praktikování je i dnes věřícími odmítáno. V rámci výzkumu byli osloveni obyvatelé Moravskoslezských Beskyd, kteří patří mezi starousedlíky, bez rozdílu vzdělání, víry, pohlaví, či věku.

⁴ Chromcová, G. (2004). "Noviny Těšínské" Písmo posvěcené českému lidu ve Východním Slezsku (k 110. výročí založení novin). In *Těšínsko*, ročník XLVII, č. 1, s. 10-14

4.2 Metodika výzkumu

Zkoumanou sociální realitu jsem se rozhodla nahlížet skrze etnografii, která je současně žánrem i konkrétní výzkumnou metodou, založenou na dlouhodobém terénním výzkumu, jehož nejpodstatnějším prvkem je zúčastněné pozorování. Právě etnografie dovoluje holistické zachycení vybraného tématu (Ghosh, Gryar & Skovajsa, 2007, s. 8-9). Vzhledem k problematice zvoleného tématu a sporadickým etnografickým záznamům, týkajícím se historického a současného stavu lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech, jsem za hlavní metodu kvalitativního výzkumu vybrala etnografický terénní výzkum, zahrnující řadu menších sond a dodatečných šetření, který byl realizován vzhledem k mým časovým a finančním možnostem, stejně tak s ohledem na vegetativní období, dvěma hlavními měsíčními pobyty 29. 6. – 2. 8. 2015 a 1. 8. – 29. 8. 2016. Se záměrem pokrýt cyklus celého kalendářního roku a udržet kontakty s informátory, jsem se na místo výzkumu vracela pravidelně v období od února 2015 do dubna 2017. Dále bylo vzhledem k povaze výzkumné otázky také nutné zohlednit historické prameny a folklor oblasti, tak aby došlo ke shromáždění pokud možno co největšího množství relevantních dat.

4.3 Techniky sběru dat

Ke sběru kvantitativních i kvalitativních antropologických dat byly použity zejména techniky zúčastněného pozorování, modifikovaná dotazníková metoda a strukturované, polostrukturované a nestrukturované etnografické interview s informátory. V rámci výzkumu byla také pořízena fotodokumentace terénu a dokladů lidového léčitelství ve vybrané oblasti.

Vzhledem k citlivé povaze výzkumného tématu a ambivalentního vztahu respondentů k předmětu výzkumu, nebylo v rámci výzkumu použito klasické plošné techniky dotazníkové metody, která se na začátku terénního výzkumu ukázala být příliš problematickou hned ze tří důvodů; díky problematickému postavení tématu lidového léčitelství v majoritní společnosti, dialektu *ponašymu*, který postrádá ustálenou psanou podobu a vyššímu věku velké části respondentů. Můj původní záměr provést nejprve plošné dotazníkové šetření napříč vybranou oblastí a poté sekundárně zrealizovat v oblasti terénní výzkum, se díky tabuizaci tématu ve společnosti ukázal jako nevhodný a bylo proto nutné v únoru 2015 nejprve provést předvýzkum, zahrnující také rešerši dostupné odborné i další literatury, který ukázal, že daný terén je vhodný pro aplikaci výzkumné otázky. Následoval hlavní terénní výzkum a navázání kontaktu s informátory, při jejichž výběru byla, vzhledem k tématu a jeho problematickému

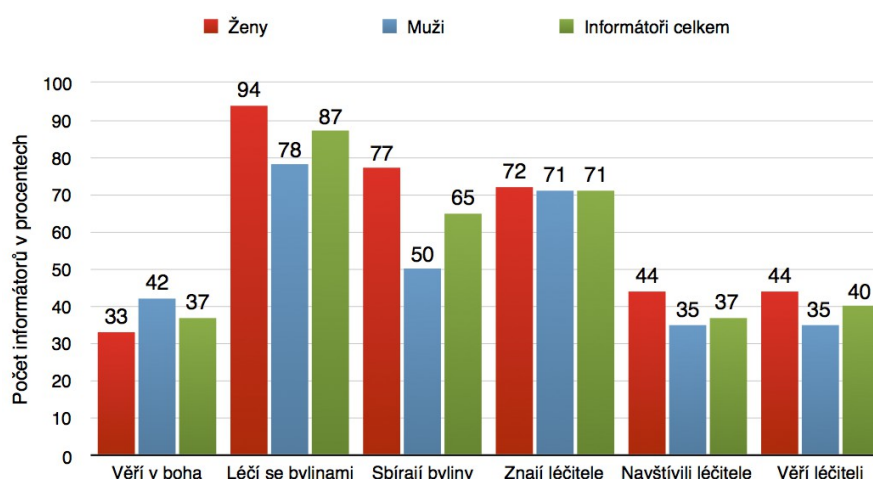
postavení v majoritní společnosti, použita metoda sněhové koule, která je používána při studiu těžko dosažitelných témat nebo populací (Bernard, 2006, s. 192). Pomocí referenčního výběru jsem oslovila 32 informátorů, se kterými byly provedeny strukturované, polostrukturované a nestrukturované rozhovory od 20 minut do 3 hodin. Každý rozhovor byl zahájen otázkami z dotazníku, který byl sestaven na začátku terénního výzkumu a jehož otázky jsem se naučila zpaměti. Rozhovory s informátory se dále odvíjely na základě jejich ochoty spolupracovat, míře jejich znalostí o lidovém léčitelství a vypravěčského talentu, vždy ale probíhaly tak, aby bylo zahrnuto jak synchronní, tak diachronní hledisko tématu. S ohledem na povahu výzkumné otázky byly uskutečněny rozhovory jak s lidmi praktikujícími lidové léčitelství, tak také s pamětníky, kteří popisovali stav lidového léčitelství v minulosti. Rozhovory byly vedené v místním dialektu *ponašymu* a v případě, kdy informátor souhlasil, byly nahrávány na diktafon.

Důležitou součástí výzkumu bylo zúčastněné pozorování, které neodmyslitelně patří k terénnímu výzkumu. Díky rodinným vazbám ve zkoumané oblasti se mi povedlo si zajistit ubytování u jedné z klíčových informátorek a spolu s podřízením se místním podmínkám a časovému harmonogramu, se mi podle mého názoru podařilo splynout se zkoumanou populací do maximální možné míry.

4.4 Výsledky sběru dat

Na výzkumu se podílelo 32 informátorů, ve věku od 20 do 93 let, jejichž jména byla z etických důvodů nahrazena smyšlenými iniciálami, tak aby bylo docíleno přislíbené anonymity. Vzorek 18 žen a 14 mužů, je na jednu stranu genderově relativně vyvážený, na druhou stranu ho nelze pokládat za jednoznačně reprezentativní. Nicméně je třeba zohlednit problematičnost a časovou náročnost daného výzkumu a také fakt, že zkoumané téma lidového léčitelství je z praktických důvodů bližší více ženám než mužům. Informátory spojuje jejich etnicita a místo pobytu. Rozhovory s informátory byly založeny na dvou setech otázek – uzavřené otázky byly pro všechny informátory stejné a v případě kladné odpovědi byly rozvíjeny sekundárním setem otevřených otázek, kde byl ponechán prostor pro vyjádření samotných informátorů. Průběh rozhovorů byl individuální a otázky byly v mnoha případech pokládány nikoliv tak, jak po sobě následují (viz. *Dotazník*), ale tak, aby se přizpůsobily situaci myšlenkovým pochodům dotazovaného informátora. Každý rozhovor začínal zjištěním jména, roku narození, nejvyššího dosaženého vzdělání, zaměstnání, bydliště a místa původu informátora. Následoval set sedmi uzavřených otázek věnujících se tématu využívání léčivých

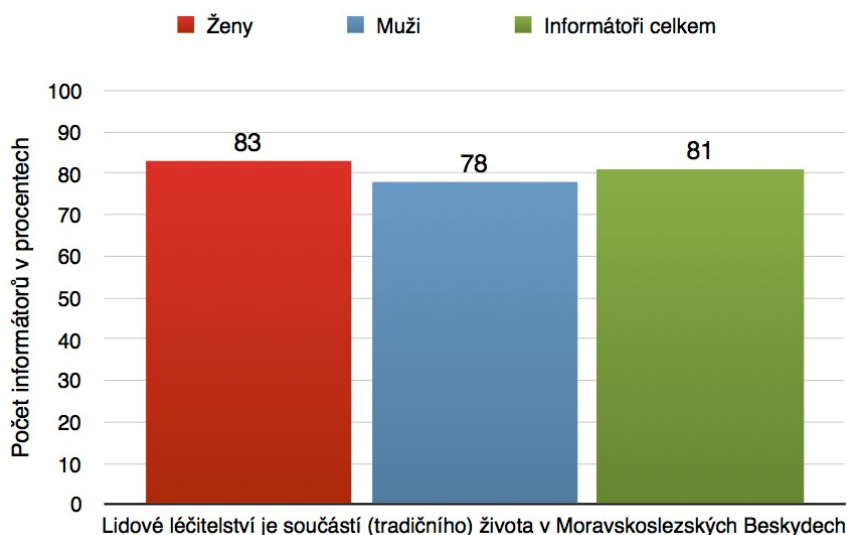
bylin (tj. fytoterapii) a jiných přírodních produktů za účelem léčby, lidovému léčitelství ve zkoumané oblasti a zkušenostem informátorů s lidovými léčiteli. Jako zásadní otázka se jeví dotaz, zdali je informátor věřící, na který kladně odpovědělo 6 žen a 6 mužů. Tato otázka měla determinovat, jestli a zdali vůbec, je dnes postoj jednotlivců k lidovému léčitelství v oblasti ovlivňován jejich náboženským přesvědčením. Na otázku, zda si dotazovaní myslí, že lidové léčitelství je součástí (tradičního) života v Moravskoslezských Beskydech, odpovědělo kladně 15 žen a 11 mužů. Informátoři často nereagovali na slovní spojení „lidové léčitelství“, jelikož mnozí si pod tímto pojmem nemohli představit nic konkrétního, ale při polopatičtější položení otázky došlo k identifikaci známých vzorců chování a postupů – tj. „No ja, tu to tak je.“ (P. L., Ž, 1927, Krásná), atd. Valná většina dotázaných, tj. 17 žen a 11 mužů, potvrdila, že se léčí pomocí bylin nebo jinými přírodními produkty. Celkem 21 informátorů (14 žen a 7 mužů) odpovědělo, že sbírají léčivé byliny ve volné přírodě. Zajímavá data přinesla otázka, zda informátoři znají nebo v minulosti znali nějakého lidového léčitele působícího v Moravskoslezských Beskydech, na kterou kladně odpovědělo 13 žen a 10 mužů, ale upřesnit svou odpověď na základě jména nebo bližších geografických nebo biografických informací dokázalo jen 10 žen a 7 mužů. Přímou zkušenost s návštěvou léčitele mělo 8 žen a 4 muži a 8 žen a 5 mužů věří nebo by věřilo práci a doporučením lidového léčitele. Graf 1 reprezentuje procentuální podíl informátorů věnující se klíčovým aktivitám a jejich víru v lidové léčitelství. Otázka víry v boha, ačkoliv historicky sehrála svou roli, se v současných podmínkách ukázala být zanedbatelnou, ale je vítaným kontrastem k ostatním položeným otázkám.

Graf 1

Výsledky sběru dat v zásadě posílily vstupní hypotézu, že v oblasti Moravskoslezských Beskyd bylo od nepaměti provozováno lidové léčitelství jak laicky, tak specializovanými léčiteli. S tím, že lidové léčitelství je tradiční součástí života v

Moravskoslezských Beskydech, tj. že patří ke zdejšímu – tedy *našemu* – způsobu života, souhlasilo 81% informátorů, jak demonstrují data zobrazená v Grafu 2, přičemž mnozí se obraceli nejen ke svým vlastním zkušenostem, ale také folkloru vybrané oblasti. Podrobněji se otázce zobrazení lidového léčitelství v místním folkloru věnuji v kapitole *Výzkum*.

Graf 2

4.5 Sebereflexe a úskalí výzkumu

„Etnografové tvoří etnografii v někdy únavném a často vzrušujícím procesu skládajícím se ze dvou kroků; z procesu analýzy syrových dat a interpretaci analyzovaných dat (...) která mohou měnit význam podle optiky uživatele.“ (LeCompte & Schensul, 2013, s. 2-3). Právě interpretace analyzovaných dat záleží na mnoha proměnných. Etnografie ani v ní interpretovaná data nemohou pojmout širší lidských interakcí ani navázaná přátelství, ke kterým během tohoto výzkumu došlo. A vzhledem k faktu, že výběr zkoumaného terénu nebyl nahodilý, ale zakládá se na mém osobním vztahu k Moravskoslezským Beskydům, odkud pochází část mé rodiny, nelze tvrdit, že by můj postoj ke zkoumané populaci byl zcela objektivní; i když totální objektivita nelze docílit nikdy. Na druhou stranu právě možnost se určitým způsobem vztáhnout ke zkoumané populaci, a částečně v ní určit své místo právě díky rodinné historii a částečné předběžné znalosti zkoumaného terénu, se během výzkumu ukázala být vitální. Jako unikátní a z antropologického hlediska mimořádně výhodnou, vidím svou ambivalentní pozici – na jedné straně nejsem součástí zkoumané komunity natolik, aby mi to zabránilo provádět pokud možno co nejobjektivnější terénní výzkum, ale na druhé

straně nejsem komunitou vnímána jako vyloženě cizí element a bylo mi tedy umožněno dostat se k informacím, ke kterým by „člověk zvenčí“ neměl přístup.

Za další zásadní faktor považuji svou znalost místního dialektu *ponašymu*, bez které by bylo zcela nemožné získat jakýkoliv přístup k informátorům a získat jejich důvěru. Otázka dialektu také hrála důležitou roli v rozhodnutí upustit od dotazníkové metody, protože ačkoliv primárním důvodem byla vzrůstající nedůvěra respondentů v okamžiku, kdy se před nimi objevil bílý list papíru s otázkami, tak důležitou roli hrál fakt, že naopak při polostrukturovaných rozhovorech vedených s informátory v dialektu *ponašymu* vzájemná důvěra stoupala a umožnila informátorům se uvolnit a mluvit i o problematických tématech. Dalším nezanedbatelným důvodem je také sporný a neustálený přepis mluvené formy *ponašymu*. Ačkoliv jsem se *ponašymu* naučila od svých rodičů, tak mé omezené znalosti na počátku výzkumu nedosahovaly takových kvalit, abych mohla v dialektu vést etnografické rozhovory s informátory. Mé jazykové schopnosti byly tak první, na co jsem se v roce 2015 zaměřila, vědoma si významu dialektu pro zkoumaný terén a úspěch výzkumu. Po dvou letech mohu jen konstatovat, že díky pravidelnému náslechu rodilých mluvčích jsem docílila takové znalosti *ponašymu*, kdy ve většině každodenních situací rodilí mluvčí nepoznají, že jsem se nenarodila v oblasti a nejsem vyloženě místní, a má znalost dialektu je nyní plně dostačující k vedení rozhovorů s informátory. Vzhledem k určité uzavřenosti zkoumané populace, a z toho plynoucí nedůvěry vůči nově příchozím, to bylo právě zvládnutí dialektu *ponašymu* a obeznámení se s místní geografíí a sociálními vztahy, které mi doslova otevíralo dveře do domovů informátorů.

Zároveň ovšem bylo toto mé ambivalentní postavení příčinou problémů vzhledem k otázce reciprocit (LeCompte & Schensul, 2015, s. 31). Jak píše Barley (2010, s. 148): „*Antropolog je snad nejhorší host na světě. U sebe na návštěvě bych ho nechtěl mít ani za nic. Přichází bez pozvání, vnutí se dál a dovádí hostitele k šílenství přihloupými otázkami*“. Mé postavení výzkumníka do jisté míry narušilo tradiční reciprocitu a zejména ze začátku výzkumu tak došlo k mnoha nepříjemným situacím.

Také jsem si vědoma, že ačkoliv se mi, dle mého názoru, podařilo pokrýt podstatnou část Moravskoslezských Beskyd, tak získávání informátorů probíhalo z podstatné části na doporučení již získaných informátorů, tedy referenčním výběrem, což na jedné straně mohlo ovlivnit výslednou podobu výzkumu, ale také to vedlo k efektivnějšímu využití času stráveného v terénu a zkvalitnění informací poskytnutých informátory. Dle Soukupa (2014, s.103): „*Prezentování kultury prostřednictvím informací o životě jednoho či několika málo jedinců čelí problému reprezentativnosti výsledků takto zaměřených výzkumů. Otázka*

reprezentativnosti neplyne nutně z malého vzorku, na němž výzkumník zakládá svá zjištění a závěry, nýbrž z míry normality osobnosti narátora“. Problém reprezentativnosti informátorů je nasnadě, nicméně z mého pohledu byl mnou zvolený přístup, vzhledem k rychlému ústupu lidového léčitelství a jeho pozůstatcích v orální tradici v oblasti, nejvhodnější k zachycení zbývajících tradic – ať už hmotné či nehmotné kultury.

Jako úskalí, ale současně i výhoda, se během terénního výzkumu ukázala být absence osobního automobilu, který by mi sice zajistil snadnější přístup do odlehlých či jinak obtížně přístupných oblastí, ale na druhou stranu by mě díky pražské poznávací značce znevýhodnil v mém snažení zapojit se co nejvíce do místní komunity a splynout s ní a mohl tak negativně ovlivnit průběh výzkumu. Strategičtější bylo využití místní hromadné dopravy, kde bylo možné navazovat kontakty s dalšími potenciálními informátory.

5 Výzkum

Tradice lidového léčitelství a jeho metody v Moravskoslezských Beskydech jsou zachyceny, místy útržkovitě, zejména v pracích vlastenky a amatérské etnografky Blandiny Čížkové (1898, 1913), v díle lékaře Josefa Čižmáře (1946), ve studii etnografa Ludvíka Barana (1947), v monotematické publikaci *Tešínsko 3: Rodina a obec. Obyčeje. Lidové léčitelství*. (Skalníková et al., 2001) a v publikacích bylinářky Vandy Vrlové (2006, 2009). Na Valašsku, Lašsku a ve Slezsku, tudíž také v Moravskoslezských Beskydech, léčily nejen ženy, ale tradičně také muži, pro které byla v horských podmínkách se salašnickou kulturou, znalost lidového léčitelství, a zejména fytoterapie, často důležitým předpokladem k přežití (Čižmář, 1946; Baran, 1947; Skalníková et al., 2001).

V Moravskoslezských Beskydech je lidové léčitelství od nepaměti součástí lidové kultury a fungování místních komunit. Znalost základních, i když dnes již mnohdy kuriózních, způsobů léčby lidského, ale také zvířecího organismu, patří a vždy patřila ke klíčovým dovednostem každého jedince. Na druhou stranu nelze říci, že by se lidovému léčitelství profesionálně věnovala plošně celá populace zkoumané oblasti; tak jako všude, i zde, byli jedinci, kteří měli k přírodě a využívání jejích zdrojů blíže než jiní. Nicméně zůstává faktem, že základní znalost léčivých bylin a jejich využití je zde lidem vlastní natolik, že ji považují za neodmyslitelnou součást života i dnes (N. T., Ž, 1924, Frýdlant nad Ostravicí; C.C., Ž, 1956, Nová Ves; H. E., Ž, 1944, Ostravice; V. L., Ž, 1975, Čeladná; A. I., M, 1942, Visalaje; S. L., M, 1962, Dolní Lomná).

Vedle široce využívané fytoterapie a dalších metod léčby, zde existuje také tradice lidových léčitelů – ať už se jednalo o nadané jedince nebo celé léčitelské rody. Někteří z těchto moudrých mužů a žen, kteří v Moravskoslezských Beskydech pomáhali lidem v nedávné minulosti, jsou dodnes známi pod svými občanskými jmény a traují se o nich mezi lidmi různé zvěsti. Jména jejich předchůdců, kteří žili a léčili v oblasti v dobách dávno minulých, dnes již nalezneme jen ve folkloru nebo v útržkovitých zprávách z 19. a 20. století (Čižmář, 1946; Skalníková et al., 2001; Polášek & Polášková, 2008). Mezi léčitelky, o jejichž osudu, ale také jménech se dnes můžeme už jen dohadovat, patří například: Motyčkula z Krásné, Samčina z Prašivé, Koščočka z Morávky, baba zažehnávčka Ježová ze Sedlišť a další (Čižmář, 1946).

5.1 Metody lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech

5.1.1 Fytoterapie

Fytoterapie patří k nejzákladnějším, nejjednodušším a nejrozšířenějším metodám lidového léčitelství používaným v Moravskoslezských Beskydech. K dalšímu zpracování (ve formě sušení, nakládání do alkoholu apod.) se sbírají listy, kořeny, plody, květy, natě, semena, pupeny, kůra a míza rostlin, které mají léčivé účinky v podobě pozitivního dopadu na lidské zdraví. V mnohých případech jsou tyto rostliny nebo jejich části ve velkém množství, nebo při špatné úpravě, jedovaté a pro člověka až smrtelné. Nicméně dobře odhadnutá dávka podaná nemocnému v pravý čas je používána jako léčivo (Rubcov & Beneš, 1980). Mezi, ve zkoumané oblasti, nejčastěji používané léčivé rostliny patří cibule kuchyňská (*Allium cepa*), černý bez (*Sambucus nigra* L.), jitrocel kopinatý (*Plantago lanceolata*), kontryhel obecný (*Alchemilla vulgaris* Bus, non L.), kopřiva dvoudomá (*Urtica dioica*), kostival lékařský (*Symphytum officinale*), lilek brambor (*Solanum tuberosum*), lípa srdčitá (*Tilia cordata*), puškvorec obecný (*Acorus calamus* L.), řebříček obecný (*Achillea millefolium* L.) a kysané zeli. Jsou to byliny, které jsou díky svým léčebným účinkům a roli v lidovém léčitelství sbírány a používány jednotlivci, ale také specializovanými lidovými léčiteli a bylináři.

Znalost léčivých bylin a jejich použití, se ve zkoumané oblasti ve většině případů předává z jedné generace na druhou, případně z matky na dceru nebo z tchyně na snachu, jak dokládá i část rozhovoru s informátorkou N. H. (Ž, 1941, Nová Ves) „*Mě učila tchyně. Ona byla tu. (...) To víš, oni měli pět děcek. Děda byl zedník, tak on měl práci jenom v letě, v zimě se živil jen tím, že chodil dělat zabijačky. Prasata chodil zabíjet. Tak sem tam mu někdo dal tu vyslužku, občas někdo aji něco zaplatil. Ale bidy bylo dost. Tak babička všechny ty bylinky znala. Ona mě to všechno naučila. Já jsem před tím neměla ani pomyslení nějaké. Ale tak to bylo.*“. V ojedinělých případech, jako například v případě léčitele Josefa Čárka (1911-1991) z Ostravice nebo léčitele a napravjače Jana Běčáka (1908-1992) ze Pstruží, jsou znalosti o léčivých bylinách získávány spontánně během životní nebo zdravotní krize, protože jedinec nějakým způsobem k přírodě inklinuje sám od sebe. Právě tato inklinace a intuitivní rozpoznávání léčivých bylin je často znakem mladého lidového léčitele. Právě tak je popisován Jan Běčák: „*Je to člověk, který se snad s kyticí bylin v ruce narodil. Sám vzpomíná, jak ještě v době, kdy nechodil do školy, se proháněl po lukách a sbíral různé bylinky zvířátkům `na bolačky`.*“ (Jonáš & Zentrich, 1990, s. 69).

5.1.2 Další metody léčby

Mimo fytotherapie lidové léčitelství v Moravskoslezských Beskydech využívá a vždy využívalo také další metody léčby založené na využití živočišných produktů (tj. tuk, tvaroh, žinčice, med atd.), výměšků lidského těla (např. moč, ušní maz atd.) a alkoholu. Paradoxem je, že mnoho zdravotních obtíží má historicky na svědomí právě přílišná spotřeba alkoholu. Každá lidová léčba téměř jakéhokoliv zdravotního problému začíná požitím většího nebo menšího množství alkoholického nápoje, a to zaprvé z léčebných důvodů, pokud nemocný užívá bylinný likér nebo tinkturu, nebo zadruhé, aby se nemocný připravil na další léčebné postupy. Pokud není alkohol přímo jednou z hlavních složek léčebného postupu, tak alespoň figuruje v léčebném receptu, např. angína a bolest v krku se léčí kostkami bílého cukru, které se polijí lihovým bylinným roztokem Alpou nebo čistým lihem (C. C., Ž, 1956, Nová Ves).

5.1.3 Lidová magie

Lidová magie byla vždy součástí lidového léčitelství Moravskoslezských Beskyd, i když v posledních desetiletích její význam díky racionalizaci společnosti, stále větší přístupnosti empirické vědy a moderních technologií ustupuje do pozadí a projevuje se dnes ve své původní formě již jen marginálně. Pomocí magie se v lidovém prostředí léčili nejen lidé, ale také zvířata a místa. Mezi nejčastější metody patřilo zaříkání, nakuřování, ke kterému se často používaly nejen rostliny, ale také z nich vyrobené rituální předměty (např. svatební věnce) a vyrábění ochranných amuletů (Čížková, 1898, 1913; Baran, 1947). Fragменты zaříkad el různých nemocí a zdravotních problémů ze zachovaly dodnes, případně jsou spontánně tvořena např. jako součást dětského folkloru. Příklad zaklínání bradavic:

*„Bradavice,
zaklinam vas,
odsilam vas,
za vsecky chalupy,
za vysoke hory,
aji za hluboke řeky.
Bradavice, zlovolnice,
pokoja mi dejt'e a včil se klid'te pryč,
at' po vas nezbyde nič.
Amen.“*
(V. L., Ž, 1975, Čeladná)

Lidová magie úzce souvisí s událostmi kalendářního roku a výročními obyčeji (Večerková, 2015). Ještě ve druhé polovině 20. století se na území Moravskoslezských Beskyd provozovala milostná magie a zaklínání dobytka, zejména dojníc. Právě dobytek a magická síla bylin jsou spojeny s jedním z nejmagičtějších dní v lidovém kalendáři, 24. červnem, nocí sv. Jána. Tuto noc se nejen sbíraly v lesích a na lukách byliny, ale ještě do 70. let 20. století se na Krásné, v Raškovících a jinde v Beskydech ženy oblékaly jen do bílých prostěradel a chodily po lesích, kde na prostěradla sbíraly pyl. Taková prostěradla, lidově zvaná „cýchy“, se následně dávala pod dojnice, aby lépe dojily a skot byl celý následující rok zdravý (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Jsou známy také případy uřknutí dobytka nebo osob. Uřknutí byla dle svědectví (C.C., Ž, 1956, Nová Ves; O. M., Ž, 1971, Janovice) vždy prováděna „čarodějnicí“ se záměrem uškodit. Informátorka O. M. (Ž, 1971, Janovice) vzpomíná na ženu, která v 80. letech 20. století v lokalitě Urbáška (dnes součást obce Morávka) uřknula ze závesti dojnice sousedky, aby dojily jen krev. Uřknutí měla ovšem také dopad i na lidské zdraví – dle informátorky C.C. (Ž, 1956, Nová Ves) jejího strýce z Raškovíc v 70. letech 20. století uřknula zhrzená nevěsta a muž jí byl i poté, co ji opustil pronásledován ve snu a dle výpovědi informátorky jí byl fyzicky i psychicky vysáván, dokud se mu nepodařilo vyhledat pomoc jednoho kněze, který ho uřknutí zbavil.

5.2 Léčba a léčebné postupy lidového léčitelství

Následující řádky jsou věnovány popisu onemocnění a zdravotních problémů, respektive stavů, které mohou člověka napříč životem potkat, a jejich léčbě a léčebným postupům lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech, na základě výpovědí informátorů. Nejedná se tedy o kompletní seznam léčebných postupů ani použitých bylin nebo návodů, ale o průřez nejběžnějšími onemocněními a zdravotními stavy ve zkoumané oblasti a nejčastěji používanými řešeními těchto zdravotních obtíží. Lze si tedy udělat určitou představu o stavu lidového léčitelství ve zkoumané oblasti, které reaguje na potřebu člověka řešit problémy každodenního života, tj. postupy léčby jsou nejvyvinutější v případech těch nejběžnějších a nejfrekventovanějších onemocnění, jakými jsou nachlazení, chřipky, záněty průdušek, žaludeční potíže, problémy spojené s látkovou výměnou, různé záněty a otoky, zlomeniny, onemocnění oběhové soustavy a různá kožní onemocnění. Vzhledem k životním podmínkám, ve kterých lidé v Moravskoslezských Beskydech žili a žijí dodnes, lidové

léčitelství řeší nejzákladnější problémy a otázky lidského zdraví, stejně tak počátek i konec lidského života, a nikdy se tolik nesoustředilo na komplexnější onemocnění bez jednoznačných vnějších příčin (např. rakovina).

5.2.1 Těhotenství a porod

Ještě do druhé poloviny 20. století se porody odehrávaly zejména doma v závislosti na tom, zda byla žena prvorodička nebo se jednalo již o druhého, třetího nebo dalšího potomka, jelikož v takových případech porod probíhá rychleji (B. I., Ž, 1946, Pstruží). Následná péče o novorozence se odehrávala v jednoduchých podmínkách vesnických chalup. V údolí pod Lysou horou je znám případ předčasně narozeného dítěte ženského pohlaví – šestiměsíční holčička byla po narození uchovávána v hrnci na kamnech, v improvizovaném inkubátoru, kde strávila první měsíce svého života „(...) *ju tam na tym pecu měli. Tehdy bylo děcek. Tak se říkalo, bude bude, nebude nebude. V te vatě za tři koruny ju tam měla. My zme se tam na ňu chodily divat. A vyrostla a aji dost požila. Dvě děcka svoje potym měla, ale štihlunka byla.*“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves). Po porodu bylo o dítě pečováno pomocí běžných prostředků – např. kojenci se po koupeli ještě do 70. let 20. století, vzhledem k absenci dětské kosmetiky, mazali sádlem (B. I., Ž, 1946, Pstruží). Na podporu tvorby mateřského mléka se kojícím ženám všeobecně doporučovalo užívat ještrabinu lékařskou (*Galega officinalis*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Nechtěná těhotenství se na základě lidových praktik „eliminovala“ několika způsoby. Těhotné ženy měly několik možností, jak se plodu zbavit, i když jejich spolehlivost byla velmi diskutabilní; měly pít svařené víno, koupat se v teplé lázni (což nebylo v chudých domácnostech příliš dostupné), dále měly ženy skákat ze stolů nebo z půdy, ty otrlejší se posilněny alkoholem samy snažily plod propíchnout pletací jehlicí (N. I., Ž, 1973, Nová Ves). Jako další možnost byla ještě do druhé poloviny 20. století návštěva andělíčkářky, tedy ženy provádějící nezákonně umělá ukončení těhotenství. Vyskytly se také případy, kdy se ženy rozhodly navštívit za účelem sterilizace bohyni nebo „babu“, která jim údajně měla obrátit dělohu naopak, aby již nikdy nepřišly do jiného stavu (C. C., Ž, 1956, Nová Ves).

5.2.2 Onemocnění dýchací soustavy

Mezi nejběžnější onemocnění ve zkoumané oblasti patří onemocnění dýchací soustavy, ať už se jedná o nachlazení, chřipku, chrapot, kašel, zánět průdušek (bronchitidu) nebo zápal plic (pneumonii). Tato onemocnění se léčí pomocí fytotherapie směsí bylin a dále využitím živočišných produktů. Obvykle se kombinují postupy lidového léčitelství s klidem na lůžku. Ve vážnějších případech, tj. pokud má nemocný podezření na bronchitidu nebo pneumonii, je od poloviny 20. století běžné vyhledat lékařskou pomoc, po níž může následovat i hospitalizace v lékařském zařízení. Nicméně i při biomedicínské léčbě je dnes zcela běžné, že nemocný užívá současně s farmaky také bylinné směsi z vlastních zdrojů. Běžné nachlazení se léčí nálevy a čaji z břízy bělokororé (*Betula pendula*) (D. O., M, 1948, Gruň) a cibule kuchyňské (*Allium cepa*), která se díky obsahu látek s antibiotickými účinky (Bednářová, 2015) používá při chřipkách, nachlazeních a k léčbě horních cest dýchacích. Cibulová šťáva také usnadňuje odkašlávání hlenu (V. L., Ž, 1975, Čeladná; K. L., M, 1982, Horní Bečva). Čaj z květu černého bezu (*Sambucus nigra*, L.) zmírňuje bolest a vyvolává pocení (H. E., Ž, 1944, Ostravice). Pozitivně na podrážděnou sliznici působí sirup z divizny velkokvěté (*Verbascum densiflorum*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Kašel a chrapot se léčí pomocí dobromysli obecné (*Origanum vulgare* L.), také zvané „oregano“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Velmi běžným prostředkem proti kašli a nachlazení je čaj ze sušených květů lípy srdčité (*Tilia cordata*), většinou v kombinaci s medem. Informátorka N. H. (Ž, 1941, Nová Ves) ovšem upozorňuje, že je potřeba se vyhnout americkým lípám (*Tilia americana*), aby se dosáhlo potřebného léčebného účinku, je nutné sbírat pouze českou variantu. Dále se používá majoránka zahradní (*Origanum majorana*), svařená s mlékem pomáhá při nachlazení a při odkašlávání hlenu (V. L., Ž, 1975, Čeladná), čaj z listů a plodů ostružiníku maliníku (*Rubus idaeus* L.) se používá k léčbě chrapotu, zánětu sliznic a při angíně (L. H., Ž, 1970, Nová Dědina), a světlík lékařský (*Euphrasia officinalis*) „On (léčitel Josef Čárek) je ještě dával na nachlazení, na prudušky vnitřně.“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Kapky z květů třapatky nachové (*Echinacea purpurea*) se pro své silné antibiotikální a antivirotické účinky používají při zánětech, chřipkách a nachlazeních. „ (...) *echinacea* kapky, jsou lepší než antibiotika“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Zánět průdušek se léčí nejen bylinnými kůrami a zábaly např. v podobě nastrohaného syrového lilku bramboru (*Solanum tuberosum*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves), ale také nanášením silné vrstvy zvířecího sádla na hrudník nemocného. Pro takové účely se zejména v minulosti používalo zejména husí a jezevčí sádlo, záleželo ovšem na jeho dostupnosti: „Husí sádlo se nakypalo na prsa, papírama od másla se obložily a děcka byly

hned zdrave“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves), „Když zme byly děcka, tak nam babička to jezevčí sádlo dávala na ty průdušky. Děda byl myslivec, tak to vždycky bylo. Do teď mám něco ještě v lednici.“ (V. L., Ž, 1975, Čeladná).

5.2.3 Onemocnění trávicí soustavy

Druhou nejčastější skupinou onemocnění jsou onemocnění trávicí soustavy, žaludeční problémy a obtíže spojené s látkovou výměnou. Žaludeční obtíže, nejčastěji otravy se léčí kořenem anděliky lékařské (*Archangelica officinalis*) „ (...) Z toho kořeny se kopaly a strouhaly. (...) Andělíka je na všechno. Když se člověk třeba přejí, tak naškrabat, stačí syrový, a tak to stačí. A pry lečí všechny nemoce, hlavně žaludeční a střevní. Aji na rakovinu je.“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves), nebo také nastrouhaným puškvorcem obecným (*Acorus calamus L.*), který má dle informátorů slabší účinky než andělíka lékařská (P. L., Ž, 1927, Krásná; C.C., Ž, 1956, Nová Ves). K léčbě žaludečních vředů se užívala čekanka obecná (*Cichorium intybus*), lidově zvaná „cikorka“ (V. L., Ž, 1975, Čeladná) a puškvorec obecný (*Acorus calamus L.*) (P. L., Ž, 1927, Krásná; C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Pro lepší trávení a na obecné uklidnění žaludku se doporučuje česnek medvědí (*Allium ursinum*), třezalka tečkovaná (*Hypericum perforatum*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves), a vachta trojlístá (*Menyanthes trifoliata*) (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Problémy spojené s látkovou výměnou, zejména běžnými průjmy, se řeší konzumací sušených plodů brusnice borůvky (*Vaccinium myrtillus L.*), brusnice brusinky (*Vaccinium vitis-idaea L.*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves) a čajem z listů a plodů jahodníku obecného (*Fragaria vesca*), který zmírňuje žaludeční obtíže a podporuje látkovou výměnu: „jahody sou na sračku aji jak sračky neni, a tež jak ma člověk doplacany žaludek (...)“ (K. L., M, 1982, Horní Bečva). Krvavé průjmy a úplavice se léčily oddenkem starší rostliny mochny nátržníku (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Pokud pacient trpí naopak zácpou, je hojně používáno semeno lnu setého (*Linum usitatissimum*), které po zalití vodou vytvoří sliznatou konzistenci, která napomáhá prostupnosti střev (B. I., Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí).

5.2.4 Onemocnění pohybového aparátu

Běžnými zdravotními obtížemi jsou onemocnění pohybového aparátu, které jsou ve většině případů léčeny obklady, mastmi, případně přímou konzumací části rostliny. Revma a artritida se léčí nanášením masti z rozemletých listů kopřivy dvoudomé (*Urtica dioica*) a máty

peprné (*Mentha piperita*), které jsou smíchány v poměru 1:1 se sádlem. Tato mast působí blahodárně při léčbě nemocí pohybového aparátu a zmírňuje obtíže (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Dále se na revma doporučuje mast z řepíku lékařského (*Agrimonia eupatoria*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Na otoky končetin a kloubů se používá mast z kostivalu lékařského (*Symphytum officinale*) skládající z mladého kořene rostliny a sádla, nanáší se na bolestivá místa (V. L., Ž, 1975, Čeladná), „*Taka mastička z kořene, na klouby je dobra*“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Zelená část rostliny, tj. nať, pomáhá ve velkém zavápňovat organismus a přispívá pevnosti kostí a je prevencí proti paradontóze, i když má jisté vedlejší účinky (N. I., Ž, 1973, Nová Ves). Dále je na otoky a záněty příkládán zábal z nastrouhaného syrového lilku bramboru (*Solanum tuberosum*) (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

5.2.5 Onemocnění nervové soustavy, hlavy, očí a uší

Na uklidnění nervů a nervového systému se používaly zejména čaje z čimeřice černé (*Helleborus niger* L.) (R. K., Ž, 1981, Morávka), levandule lékařské (*Lavandula angustifolia*), přidávané do směsí na podporu zdravého spánku a na uklidnění (N. H., Ž, 1941, Nová Ves; T.T., Ž, 1977, Morávka) a třezalky tečkované (*Hypericum perforatum*) proti depresím a k léčbě nervové soustavy (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Na migrény doporučoval léčitel Josef Čárek z Ostravice citron (*Citrus limon*): „ (...) když si vaříte kafe, je to sice protivne, ale vymačkejte si do toho citron. Spoustu lidí říkalo, že ten den nebolí hlava, na ty migrény to je.“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). K léčbě očních vad a chorob je používán hlavně světlík lékařský (*Euphrasia officinalis*) – „*Take malinke, nizučke, takovym bílym to kvete. Ja vim, že jedna pani říkala, že ji to udělalo pět dioptrií. On (léčitel Josef Čárek) ji poradil prostě jak to používat, jo. On ji dal saček toho světlíku, každý den si měla dat lžici do pytlíka toho světlíku na oči, povařit, a tak s tym spala jo. Možna dva měsíce. I že ten světlík pusobi na oči, na všecko, i když začína zanět, šedy nebo zeleny. No ten zakal, ze začátku se to vylečí. Ten ma pravě ty bile zobačky, že to signalizuje to oko (...).*“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Bolesti uší se často léčí česnekem kuchyňským (*Allium sativum*), který se užívá pro své antibakteriální účinky (Tříška, 1979), „ (...) do ucha si rypneš po stružku a je po bolesti“ (S. L., M, 1962, Dolní Lomná).

5.2.6 Onemocnění vylučovacího a pohlavního ústrojí

Mezi nejfrekventovanější zdravotní problémy týkající se močového a pohlavního ústrojí patří zánět močového měchýře, ledvinová onemocnění, ledvinové a močové kameny, problémy s potencí, nepravidelnost menstruačního cyklu, klimakterium a neplodnost. Převážná většina těchto onemocnění a potíží se léčila vnitřně, konzumací čajů z bylinných směsí. Zánět močového měchýře, sužující nejčastěji ženy, se nejčastěji léčí čajem z listů a čerstvými nebo sušenými plody brusnice brusinky (*Vaccinium vitis-idaea* L.), která má dezinfekční účinky (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Problémy s nepravidelností menstruačního cyklu, silné krvácení a případné onemocnění dělohy, se u žen léčí zejména čaji a obklady z listů kontryhele obecného (*Alchemilla vulgaris* Bus, non L.) a přesličky rolní (*Equisetum arvense*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves; B. I., Ž, 1946, Pstruží; L. I., Ž, 1993, Nová Ves). Přeslička také pomáhá při klimakteriu, pro stejné účely se využívá i řebříček obecný (*Achillea millefolium* L.), ze kterého se dělají obklady (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Při ledvinových onemocněních se užívá čaj z čekanky obecné (*Cichorium intybus*) – lidově zvaná „cikorka“ (V. L., Ž, 1975, Čeladná). V případě ledvinových a močových kamenů se pije čaj z řebříčku obecného (*Achillea millefolium* L.) (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Problematika mužské potence byla vždy, z pochopitelných důvodů, málo diskutovaným a řešeným problémem. Ke zvýšení potence u mužů se používal vstavač mužský (*Orchis mascula*), dnes již vzácná, zákonem chráněná, horská orchidej (P. G., Ž, 1927, Staré Hamry). Otázka neplodnosti byla v lidovém prostředí palčivější spíše u žen, než u mužů. Ženy nacházely různé metody jak otěhotnět; ať už se jednalo o modlitby, lidovou magii nebo pití léčebných čajů, jako je například ten ze jmelí bílého (*Viscum album*). Používá se ve formě čajových směsí při léčbě neplodnosti: „Tudy suseda se tlačila tím čajem ze jmeli, že pry aby měla děcka. No tak asi to zabralo, co ja vim (...)“ (K. L., M, 1982, Horní Bečva).

5.2.7 Poranění a následky působení vnějších příčin

Poranění a následky působení vnějších příčin zahrnují zlomeniny, popáleniny, omrzliny, řezné rány, vykloubení kloubů a další manuální poškození lidského těla. Poranění, která byla manuální povahy, šla mnohdy také manuálně „spravit“ – například manuálním zasazením ramene zpět do kloubní jamky, narovnáním zlomeného nosu pomocí lžice nebo manuální fixací zlomené končetiny. Marginální poškození jako například boule na hlavě se tradičně zatlačují nožem nebo jiným kovovým předmětem (A. I., M, 1942, Visalaje). Na

zlomeniny a otoky se používají zejména obklady z listů kapradě samce (*Dryopteris filix-mas*) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves) a masti z mladého kořene kostivalu lékařského (*Symphytum officinale*), na bázi tuku (ve většině případů se jedná o vepřové sádlo) (V. L., Ž, 1975, Čeladná). Zelená část kostivalu, tj. nať, pomáhá ve velkém zavápňovat organismus a přispívá tak k urychlení hojení zlomenin (N. I., Ž, 1973, Nová Ves). Na omrzliny a popáleniny, případně další vnější poškození kůže a otevřené rány se používá výluh z listů a kůry dubu letního (*Quercus robur*) (C.C., Ž, 1956, Nová Ves) a obklady z čerstvého krájeného nebo kysaného zelí (J. M., Ž, 1966, Frýdlant nad Ostravicí). K zastavení krvácení a léčbě řezných ran se často používá čerstvá máta peprná (*Mentha piperita*) (S. L., M, 1962, Dolní Lomná) a sušený řebříček obecný (*Achillea millefolium* L.) (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

K léčbě poranění a manuálních poškození zejména kůže, se nepoužívala jen fytoterapie, ale také lidská moč, která vždy patřila k nejdostupnějším tekutinám, kterých se využívalo při léčbě. Jednou ze základních praktik bylo omývání řezné nebo tržné rány, respektive jakéhokoliv manuálního poškození kůže nebo jejího zánětu, močí: „*Říkalo se, že když si kluci na pastvě cosyk zrobí, tak si to mají počůrat sami nebo si to nechat počůrat od krávy*“ (H. E., Ž, 1944, Ostravice). Moč se dále používala jako přísada do bylinných různých mastí, které měly za úkol zatáhnout rány a vyléčit různé „boláky“, zejména v kombinaci s tukem (např. vepřovým sádlem): „*Taka nejlepší je když tu použiju tu svoju (moč), pak se sadlem a bylinama se to svaří a na strupy a bolaky to je*“ (D. O., M, 1948, Gruň).

5.2.8 Onemocnění oběhové soustavy

Onemocnění oběhové soustavy se léčí zejména fytoterapií v podobě čajů, obkladů a výluhů. Jedním z nejběžnějších zdravotních problémů, zejména u starších jedinců, jsou křečové žíly a bérkové vředy, na které se přikládají obklady a omývají se výluhy z dubu letního (*Quercus robur*): „*To se dubové listí da do zavařovačky a pak do teho strčíš nohy, na ty, tudy ty, křečové žíly to je (...)*“ a jírovce maďalu (*Aesculus hippocastanum*) (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Bérkové vředy se také léčí obklady z jitrocele kopinatého (*Plantago lanceolata*), který urychluje hojení a zabraňuje infekci postiženého místa (S. L., M, 1962, Dolní Lomná, N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Míza z břízy bělokoré (*Betula pendula*) se používala k čištění krve „*(...) vyčistit krev pomoci břízy, která se navrta. Navrta se a pak to ukapuje. (...) A právě ta březova šťáva se po lžicach měla, po malinkym, užívat každý den, že to všecko vyčistilo.*“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves; D. O., M, 1948, Gruň). Mezi dnes již nepoužívané metody čištění krve v lidovém prostředí, patří přikládání pijavic, na které dnes již jen vzpomínají pamětníci

(P. L., Ž, 1927, Krásná; A. I., M, 1942, Visalaje). Při anémii (chudokrevnost) se doporučovalo pít čaj z dobromysli obecné (*Origanum vulgare* L.), která se často přimíchává do směsí, např. „(...) ku třezalce“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves) a při cukrovce (diabetesu) se doporučuje konzumovat sušené listy brusnice borůvky (*Vaccinium myrtillus* L.) a brusnice brusinky (*Vaccinium vitis-idaea* L.) (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

5.2.9 Kožní onemocnění

Kožní onemocnění představují marginální skupinu zdravotních problémů ve zkoumané oblasti, nicméně to jim neubírá na důležitosti. Míza z břízy bělokoré (*Betula pendula*) se využívala k podpoře růstu vlasů (D. O., M, 1948, Gruň), „(...) Navrta se a pak to ukapuje. (...) po tym vlasy krásně rostly. Když mu vlasy vypadávaly, tak se tím nastartoval proces obnovy.“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Tonika z lopuchu většího (*Arctium lappa*) a kopřivy dvoudomé (*Urtica dioica*) jsou známé pro své pozitivní účinky na pokožku hlavy a přispívají k odstranění lupů (S. L., M, 1962, Dolní Lomná). Kožní problémy jsou většinou léčeny různými mastmi z máty peprné (*Mentha piperita*), která léčí vyrážky a záněty kůže (S. L., M, 1962, Dolní Lomná) a měsíčku lékařského (*Calendula officinalis* L.), masti z něj se používají na různá kožní onemocnění, vředy, bradavice a nehojící se rány (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). K léčbě bradavic se také používá čerstvý vlaštovičník větší (*Chelidonium majus*) – přikládá se na bradavice: „(...) to se utrhne kusek a dá se na bradavici, babi mi to říkala a fakt to funguje. Bradavice pak sama nějak vypadne.“ (L. I., Ž, 1993, Nová Ves). Obklady ze zemědělného lékařského (*Fumaria officinalis*) se používaly na vyrážky a hemeroidy (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). K lokální léčbě oparů (*herpes*), které jsou virového původu, se v lidovém prostředí dodnes používá maz z uší (A. I., M, 1941, Visalaje). Pásový opar se léčil zábaly z kysaného zelí (J. M., Ž, 1966, Frýdlant nad Ostravicí).

5.2.10 Dlouhověkost a smrt

Život i smrt byly od sebe v Moravskoslezských Beskydech, stejně jako v jiných chudých horských oblastech, někdy až příliš blízko – jak říká informátorka C. C. (Ž, 1956, Nová Ves): „Všecko se to rodilo a umíralo v jednom pokoji“. Běh lidského života má jasně daný začátek i konec, který ale mnozí chtějí co možná nejvíce oddálit. Otázka dlouhověkosti není sice pro lidové léčitelství zásadní, ale i zde se najdou byliny, které jsou, zejména léčitelé,

doporučovány za tímto účelem; jedná se o dymnivku dutou (*Corydalis cava*) – nadzemní část rostliny se nakládá do alkoholu a konzumuje se za účelem dlouhověkosti a posílení organismu: „(...) *No uplně šileně brzo kvete, v březnu nebo začátkem dubna. Kvete bud' fialově nebo bíle. Tež je jedovata. A on (léčitel Josef Čárek) říkal, bila je pro muže a červená (fialová) je pro ženy a nakladal to do lihu. Když nebyl lih, tak do rumu. A si každý den dali pulku teho, jako pro něho a pro tu jeho manželku, Marie Čárková se jmenovala. Že to je na tu dlouhověkost.*“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves), a zemědělským lékařským (*Fumaria officinalis*) – „*rostlina pro stare lidi a když budou z teho ten čaj pit, tak dluho požijou*“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves). Ovšem najdou se také příklady „zaručených receptů“ na dlouhověkost, jehož autory jsou většinou starší lidé, jako například babička informátora G. E. (M, 1994, Janovice), která údajně celý život hned po té co vstane vypije „štamprlu“ lihového bylinného roztoku Alpa – a takových případů je více. Není bez zajímavosti, že tyto lety osvědčené recepty se v převážné většině skládají z různých druhů alkoholu, který má být konzumován ráno (dle některých jako „dezinfekce“) (P. L, M, 1924-2017, Pstruží; A. I., M, 1942, Visalaje; S. L., M, 1962, Dolní Lomná; N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Pokud smrt přichází dříve než by se dalo očekávat, dochází někdy k posledním záchvatům sebeléčení, které má mnohdy extrémní léčebné postupy, které mohou, ale nemusí, pacientovi pomoci. Právě taková krize proběhla například u léčitele Josefa Čárka z Ostravice, který se v zoufalství obrátil na přírodu v případě léčby úplavice a dalších zdravotních problémů, které si přinesl z koncentračního tábora po roce 1945. Není bez zajímavosti, že právě tato krize a záchvat sebeléčení dovedl Josefa Čárka ke dráze léčitele. V jiných případech, pokud se nejedná o nemoc nebo dlouhotrvající zdravotní problém, může být příčinou rapidního zhoršení zdravotního stavu například poranění neb celkové vyčerpání organismu. V takovýchto případech člověk, často podstupující samoléčbu na vlastní riziko, sáhne po bylině, kterou by jinak nebylo radno dlouhodobě používat, jedná se kupříkladu o vnitřní užívání natě kostivalu lékařského (*Symphytum officinale*), který při vnitřním užívání pomáhá ve velkém zavápňovat organismus a přispívá tak k urychlení hojení zlomenin (N. I., Ž, 1973, Nová Ves), nebo sadec konopáč (*Salvia officinalis* L.) vysoká rostlina s růžovým květem, která má díky obsahu saponinu, tříslovin, inulinu a dalších látek (Tříška, 1979), pozitivní účinky na posílení imunitního systému a při krátkodobém užívání dodává síly: „*To mi říkal Čárek, že to lidi pozorovali postřelene srny a ony teho spasly metry. Konopáč sadec se to jmenuje a to regeneruje jak blazen. Ale na čistých místech se to pro lidi musí sbírat.*“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Obě rostliny mají však při dlouhodobém užívání na zdraví

pacienta opačný efekt, jedná se tedy jen o krátkodobé razantní řešení, nikoliv o dlouhodobou léčebnou kúru.

5.3 Osobnosti lidových léčitelů a bylinářů

V oblasti Moravskoslezských Beskyd dlouhodobě působili lidoví léčitelé, bohyně, napravjači i bylináři, a další moudré ženy a muži, kteří věnovali svůj čas nejen starosti o zdraví sebe sama a svých nejbližších, ale také o zdraví svých sousedů a širokého okolí. O jejich existenci svědčí jejich odraz ve folkloru oblasti, ale také jejich přítomnost, která přetrvala až do 21. století. Jejich postavení ve společnosti zůstalo více méně neměnné; tak jako dříve, se i dnes jedná o jedince, kteří ať už díky, nebo právě kvůli svým specifickým znalostem a zájmům, zůstávají na okraji společnosti a často žijí sami, nebo se jinak vymykají společenským normám. Zajímavé jsou také životní okolnosti, které doprovázejí dráhu léčitele nebo bylináře, přičemž mezi sjednocující prvky patří život v ústraní, úzký vztah k přírodě, úmrtí životního partnera v pozdějším věku, dlouhověkost, často tragický životní osud a zejména zájem o komunitu. V průběhu výzkumu jsem se zaměřovala zejména na to, kdo a jak léčil, koho léčil a jestli nebo zda byl léčitel nebo bylinář za poskytnuté služby nebo byliny jakkoliv odměňován – ať už finančně či v naturáliích. Není také bez významu, že léčitelství a bylinářství bylo pro drtivou většinu jakýmsi druhým povoláním, které ovšem vykonávali ze své vlastní vůle ve svém volném čase a často bez jakékoliv hmotné odměny – a právě tímto se pojetí tradičních lidových léčitelů, bohyň a bylinářů odlišuje od profesionalizovaných léčitelů, dnes známých zejména v urbánním prostředí, kteří poskytují své služby za úplatu.

5.3.1 Lidoví léčitelé

Následující řádky jsou věnovány medailónkům tří lidových léčitelů - Jana Běčáka (1908-1992), Josefa Čárka (1911-1991) a Libuše Winklerové (1923-2010), kteří každý léčili trochu jiným způsobem, stejně tak se v mnohém lišily i jejich životní osudy. Tito léčitelé nejsou jediní, kteří se v oblasti specializovali na léčbu lidí i zvířat, ale jsou to tři příklady lidových léčitelů, jejichž životní příběhy a léčitelské přístupy se podařilo v rámci výzkumu zachytit nejkomplexněji. Vzhledem k tomu, že se jedná o osoby, které bohužel již nejsou mezi živými, lze se spoléhat jen na výpovědi informátorů, kteří tyto léčitele znali, případně na výpovědi, které po sobě léčitelé sami zanechali – jako je tomu v případě Jana Běčáka. Následující profily jsou tak založeny na biografických datech a příbězích, které se ke každé

osobnosti pojí a jsou tedy jakousi sondou do života lidových léčitelů v Moravskoslezských Beskydech, nejedná se tedy o plošně platné vzorce, ale o individuální životní příběhy, které ale ve výsledku mají větší hodnotu než pouhá holá fakta (Soukup, 2014, s. 100).

5.3.1.1 Jan Běčák (1908-1992)

Jan Běčák, narozen roku 1908, nejen v údolí mezi Lysou horou a Ondřejníkem známý jako *Velký Jan* (N. H., Ž, 1941, Nová Ves) nebo *Železný dědek* (Jonáš & Zentrich, 1990), byl lidový léčitel a bylinář, který pocházel ze Pstruží, ale jeho věhlas a životní zkušenosti jsou jako jedny z mála zaznamenány i v literatuře, a to v knize *Věčně zelené naděje* (Jonáš & Zentrich, 1990, s. 69 - 70). Na pana Běčáka vzpomíná několik informátorů a informátorek (N. H., Ž, 1941, Nová Ves; B. I., Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí; O. M., Ž, 1971, Janovice; P. L., M, 1924-2017, Pstruží), kteří ho popisují jako vysokého, vitálního muže, který žil, po smrti ženy, sám v chalupě na úpatí Ondřejníku (O. M., Ž, 1971, Janovice) a před odchodem do důchodu pracoval jako zámečník a údržbář v závodu Ferrum ve Frýdlantu nad Ostravicí (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Informátorka N. H. (Ž, 1941, Nová Ves) znala léčitele ze Pstruží velmi dobře: „ (...) *on byl hrozně hodný, ale pusobil takovým hromotlucným dojmem. Viš, on byl vysoký, taký, chlop jak hora. (...) On byl takový, bylinkář, ale i tak uměl třeba napravovat aji ty vady páteře a tak. Viš, když někoho luplo v zadech, tak on to uměl narovnat, tak nějak. (...) on se temu lečitelství věnoval ve volným čase. To hodně lidí vědělo a když už jim nic nepomahalo, tak hodně lidí k němu chodilo si zada napravit a tak. Aji pro byliny.*“. Informátorka B. I. (Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí) také vzpomíná, že pan Běčák byl „(...) *vysoký byl jak Krakonoš. Chodil na Pstruží do konzumu a jak šel, tak děcka se ho bala*“.

Pan Běčák zdědil léčitelské schopnosti částečně po matce, která byla v oblasti známou bohyní (N. T., Ž, 1924, Frýdlant nad Ostravicí), ale také již od útlého věku inklinoval ke spontánnímu využití léčivých rostlin a léčbě zvířat i lidí. Jeho léčitelské znalosti se později upevnily, když se vyučil zahradníkem a řízením osudu se seznámil s hrabětem Lobkowitzem⁵, který mu daroval cenné spisy věnující se tématice lidského těla a léčitelství – které ovšem o několik let později shořely během požáru rodinné chalupy v roce 1934 (Jonáš & Zentrich, 1990, s. 69). Pan Běčák diagnostikoval zdravotní problémy pomocí pohmatu, vizuálního ohledání pacienta a s využitím kyvadla. Léčil zejména pomocí bylinných směsí a manuálního

⁵ Pozn. aut.: Jednalo se pravděpodobně o Jana Adolfa Lobkowitze (1885-1952), viz. rodokmen rodu Lobkowitzů [online] In *Genealogy*. [cit. 2017-04-20]. Dostupné z WWW: <<http://genealogy.euweb.cz/lobkow/lobkow6.html>>

napravování. Široce využíval léčivé byliny a tvořil různé vlastní směsi a léčebné postupy (viz. příloha).

Osobní zkušenost s léčitелеm Janem Běčákem měla také informátorka O. M. (Ž, 1971, Janovice). V létě roku 1990 se s kamarádkami vydala navštívit místního léčitele, který obýval nevelkou chalupu pod Ondřejníkem. Pana Běčáka popisuje jako tehdy vysokého, štíhlého, emocionálně stabilního muže, který vypadal dle jejího tehdejšího odhadu jako vitální sedmdesátník (i když mu tehdy bylo už něco málo přes osmdesát). Dívky šly tehdy hledat vřehlasného léčitele, který je bez zaváhání pozval k sobě domů. Skupina seděla před chalupou na dřevěné lavici a pan Běčák je diagnostikoval pomocí kyvadla. Informátorka O. M. sdělil, že má jeden prs slabší (což sama potvrdila na základě pozdějších vlastních zkušeností) a že má potenciál dožít více než 100 let, její kamarádce diagnostikoval špatnou krční páteř.

Jan Běčák své znalosti a léčitelské schopnosti chtěl předat dál, shodou okolností právě informátorka O. M, ale bohužel se mu to již nepodařilo a o dva roky později, v roce 1992, zemřel.

5.3.1.2 Josef Čárek (1911-1991)

Josef Čárek, narozen 24. března 1911, byl známý lidový léčitel a bylinář z Ostravice. Byl vyučeným zámečníkem a ještě před odchodem do důchodu, který strávil jako topič samoobsluhy v obci Ostravice, pracoval jako zámečník ve frýdlantském Ferrumu. Na léčitele z Ostravice vzpomínají informátoři, kteří jej osobně znali a využívali jeho léčitelských služeb (H. E., Ž, 1944, Ostravice; C. C., Ž, 1956, Nová Ves; A. I., M, 1942, Visalaje; W. T., M, 1956, Lubno), „*On měl smysl pro ty byliny a lečení. On byl 24. března, a on říkal, že to je zvláštní datum, ktere ma vztah k tomu nadpřirozenu.*“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves), „*(...) starého Čárka z Ostravice, teho tu znal každý, to byl velký lečitel a bylinař.*“ (A. I., M, 1942, Visalaje).

Dle všech dostupných zdrojů a na základě výpovědí informátorů, kteří pana Čárka osobně znali a nechali se od něj léčit, lze usuzovat, že pan Čárek měl vždy kladný vztah k přírodě a léčitelských schopností nabyl samovolně přirozenou cestou. Za počátek tohoto spontánního obratu k přírodě a vlastním schopnostem lze pokládat jeho zdravotní krizi, kterou prošel ve 40. letech 20. století, po návratu z koncentračního tábora, kdy měl natolik podlomené zdraví úplavicí, padoucníci a dalšími zdravotními problémy, že předpokládal svou brzkou smrt. Nicméně vlastní léčebná kúra, za použití mochny nátržníku (*Potentilla erecta*) a dalších bylin, mu zachránila život a podnítila ho k dalším experimentům s léčivými bylinami. Dalším podnětem bylo údajné setkání se starým farářem, kterého dle informátorky C. C. (Ž,

1956, Nová Ves) potkal někde v Moravskoslezských Beskydech: „*On se k tomu dostal pak přes nějakého faraře, stareho, kerehosyk tu kdesi potkal. On ho do něčeho tak zhruba zasvětil. A potom se učil sám. Aji ty babske rady. On nam tak zhruba vykladal aji numerologii a astrologii. Take znalosti měl až hruza.*“.

Pan Čárek léčil zejména pomocí bylin, které neváhal shromažďovat u sebe na zahradě ze širokého okolí i z daleka. Zdravotní problémy diagnostikoval na základě vizuální analýzy nemocného a pohmatu, ale také pomocí komplexního přehledu symptomů, které mu pacienti psali na útržky papíru a on jim poté sdělil diagnózu. V rámci diagnostiky také využíval numerologie a astrologie a obzory si údajně rozšiřoval četbou tzv. babských rad v časopisech (C. C., Ž, 1956, Nová Ves). Jeho experimenty s pěstováním léčivých rostlin, které používal při léčbě svých pacientů, často zasáhly celou vesnici, jako v případě nekontrolovatelného přemnožení anděliky lékařské (*Archangelica officinalis*), jejíž semena se během záplav díky nedalekému potoku roznesla po celé vesnici a obyvatelé se pak hrubou přerostlou rostlinu snažili v přesvědčení, že jde o bolševník velkolepý (*Heracleum mantegazzianum*), všemi dostupnými prostředky zničit: „*Odkudsi ju (anděliku) dovezl, nasadil ju doma a když byla velká voda, tak po potoku tim zamořil celu vesnicu. Však oni se bali, že to je bolševník a sekali to tam, bo to je take vysoke (...)*“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves).

Za účelem léčby za panem Čárkem do Ostravice jezdili lidé z širokého okolí. Podle informátorů (H. E., Ž, 1944, Ostravice; C. C., Ž, 1956, Nová Ves; A. I., M, 1942, Visalaje) žil v domě na úpatí Lysé hory, kde měl i dobře zásobenou bylinnou zahrádku: „*U něho už to bylo dost vysoko. U něho to bylo take nadherne misto. Hodně se dožil, tak přes osmdesat. Ta jeho manželka se dožila stovky. Normalně se dožila stovky, bo ona tam po něm měla ty lektvary a kde co. A jako po něm pochytila. (...)* On měl doma všechny take zajimave věci, kerych tenkrat nebylo. Třeba meduňku nebo řepík, to ma dneska kde kdo, ale tehdy to take nebylo. To se neznalo vubec.“ (Ostravice; C. C., Ž, 1956). Pan Čárek zejména sušil byliny: „*On uměl udělat takove směsi. On říkal, že směsi jsou nejlepší. Vážil to na gramy.*“ (Ostravice; C. C., Ž, 1956), ale také dělal různé tinktury (hlavně z dýmnivky duté – *Corydalis cava*) a vařil masti z kostivalu lékařského (*Symphytum officinale*) a měsíčku lékařského (*Calendula officinalis* L.). Doma měl nasušené zásoby bylin, které pak rozdával pacientům, kteří mu za léčbu recipročně buďto dávali naturálie nebo přispěli menším finančním obnosem.

Znalosti o léčbě pomocí fytotherapie po Josefu Čárkovi zdědili jeho potomci, zejména jeho syn, který zemřel před několika lety ve Frýdlantě nad Ostravicí (B. I., Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí). Dále ovšem jeho léčitelská tradice nebyla rozvíjena.

5.3.1.3 Libuše Winklerová (1923-2010)

Libuše Winklerová, rozená Běčáková, v oblasti známá jako *Líba Běčáková*, *Běčačka* a po smrti své matky také jako *stará Běčačka*, byla známá léčitelka a zejména napravjačka, žijící na Pstruží pod Ondřejníkem. Jak již její rodné příjmení napovídá, byla mladší sestřenicí léčitele Jana Běčáka a stejně tak jako on, i ona zdělila své léčitelské schopnosti po matce. Libuše Winklerová se narodila do rodiny pod Ondřejníkem, v lokalitě známé jako „*u Drabčucha*“, která byla poznamenána tradicí lidového léčitelství. Před odchodem do důchodu pracovala v závodu Norma ve Frýdlantě nad Ostravicí. Její matka, v okolí známá jako „*stará Běčačka*“, byla známou léčitelkou, kořenářkou a dle některých i „*velkou čarodějnici, které se všeci báli*“ (N. T., Ž, 1924, Frýdlant nad Ostravicí). Lze tedy usuzovat, že matky obou léčitelů, Jana i Libuše, známé bohyně (N. T., Ž, 1924, Frýdlant nad Ostravicí), podědily léčitelské znalosti také po své matce, tudíž lze v tomto případě spekulovat o tradici léčitelského rodu, kde se léčitelské znalosti dědily nejen po přeslici.

Na Libuši Winklerovou vzpomínají informátoři (N. T., Ž, 1924, Frýdlant nad Ostravicí; B. I., Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí; N. L., Ž, 1950, Pstruží; N. E., Ž, 1955, Frýdlant nad Ostravicí; J. M., Ž, 1966, Frýdlant nad Ostravicí; P. L., M, 1924-2017, Pstruží; Z. L., M, 1950, Pstruží; P. T., 1955, Frýdlant nad Ostravicí) zejména s tím, že „*měla dar napravovat*“ a všichni informátoři se také bez výjimky shodují, že „*dar*“ Libuše Winklerové byl v porovnání s tím, co uměla její matka, zanedbatelný. Osobní zkušenost s napravjačkou Líbou měla informátorka B. I. (Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí): „*Mamka spadla ze žebřu, tak ji vezli k doktorovi, ale na rentgenu se nic neukazalo. Tak když měla pořad bolesti, tak ju děda naložil do auta a odvezl ku Libě. Ona se jako starši vdala za švece Winklera. Ona byla taka mala, hubena, pěčna. Mamku ohmatala a řikala ji 'Děvuchu, dyť ty maš zahnute žebro' nebo cosyk takeho. A jakymsyk gryfem ji to srovnala.*“ a informátor P. T. (M, 1955, Frýdlant nad Ostravicí) který opakovaně absolvoval u paní Winklerové léčbu, popisuje jak mu léčitelka přejížděla rukama po zádech a pohmatem mu napravovala skřípnutou ploténku. Informátor P. L. (M, 1924-2017, Pstruží) chodil s Libuší Winklerovou na základní školu a již z té doby si pamatuje, že budoucí napravjačka se odlišovala od ostatních. Byla to také ona, kdo léčila dceru pana P. L., která trpěla hypermobilitou kloubů a křehkostí kostí.

Paní Líba léčila lidi i zvířata ze širokého okolí. Diagnostikovala zejména pohmatem. Informátoři se shodují, že měla obrovský dar jen z pohmatu vycítit, kde je v těle problém. Informátorka N. L. (Ž, 1950, Pstruží) vzpomíná na epizodu, kdy paní Líba dostala lidské kosti a ihned poznala, že nějaká chybí. Vycítit problémy v oblasti páteře a celého pohybového aparátu se prý naučila na prasatech (Ž, 1966, Frýdlant nad Ostravicí).

Paní Winklerová zemřela bezdětná, v opatrování své neteře ve Frýdlantě nad Ostravicí na rakovinu slinivky v květnu roku 2010 (N. E., Ž, 1955, Frýdlant nad Ostravicí). Podle všeho své znalosti a dovednosti nikomu nepředala.

5.3.1.4 Pokračovatelé tradice

Během výzkumu jsem se setkala s různými lidmi a rozdílnými názory. Mnozí informátoři (např. P. L., Ž, 1927, Krásná; L. H., Ž, 1970, Nová Dědina; S. B., M, 1975, Velké Karlovice) tvrdili, že léčitelé, napravjači a bohyně z Moravskoslezských Beskyd, tak jak je ještě před desítkami let znalo lidové prostředí, zmizeli. Já bych si tím ale nebyla tak jistá, spíše naopak. Během svého pobytu jsem se osobně setkala s minimálně třemi ženami, jejichž jména zde z etických důvodů nebudu zmiňovat, které vykazují znaky spontánního léčitelství a kvalit bohyní – tj. věštecké sny, spontánního rozpoznávání a užívání léčivých bylin, léčení pohmatem atd. Postavení těchto žen je, ale velmi problematické. Stejně jako jejich předchůdci a předchůdkyně i ony mají svá denní zaměstnání a rodiny a léčitelským činnostem se věnují ve svém volném čase a často tajně, jelikož tyto aktivity paradoxně nejsou většinovou společností v oblasti uznávány. Zdrojem odmítavého postoje vůči přiřknutí statutu „*léčitel*“ nebo „*bohyně*“ může být ráz doby, ve které dnes žijeme, její modernost, racionálnost a zdánlivá úspěchanost, ale také strach z neznámého. Zcela paradoxně byli lidoví léčitelé a bohyně odsunuti do kategorie přežitků – jevů, které byly možné v 19. a 20. století, ale dle názorů mnohých již do 21. století již nepatří.

Jednou z těchto pozoruhodných žen je také informátorka O. M. (Ž, 1971, Janovice), která se poprvé s lidovým léčitelstvím blíže setkala již jako devatenáctiletá, při výše zmiňované návštěvě léčitele Jana Běčáka. Půl roku po této epizodě, která byla pro dívky spíše exotickým prázdninovým zážitkem než něčím, čemu by přikládaly váhu, přišel paní O. M. domů dopis, ve kterém pan Běčák psal, že ona sama má dar léčitelství, že mu to došlo až po jejím odchodu, a že by jí rád předal řemeslo, jen ať doma nic neříká a brzy za ním přijde, aby ji mohl začít učit. Paní O. M. se bohužel bála a setkání se nikdy neuskutečnilo. Její další setkání s lidovým léčitelem se odehrálo o několik let později, kdy se jako zdravotní sestra starala v nemocnici ve Frýdku-Místku o nemocného léčitele ze Sviadnova. Lidové léčitelství ji pak provázelo i nadále, ať už se jednalo o její vlastní sklony ke spontánnímu sběru a využití léčivých bylin za účelem léčby nejbližší rodiny nebo návštěvy lidových léčitelů v okolí (např. irisdiagnostika pana Wojnara aj.). Paní O. M. má věštecké sny, ve kterých vídá nejen svou budoucnost, ale také ji údajně navštěvují lidé, kteří v nedávné době zemřeli a předávají jí

vzkazy pro pozůstalé. Dále se paní O. M. aktivně zajímá o možné využití vody při léčbě založené na principech lidového léčitelství.

5.3.2 Bylináři

Na rozdíl od lidových léčitelů se bylináři a bylinářky specializují výhradně na sběr a využívání léčivých bylin, aniž by u toho používali různé formy magie nebo práci s bioenergií. Jedná o specifickou sortu lidí, která je ve sběru léčivých rostlin více specializovaná než většina populace a sbírá byliny nejen pro svou vlastní potřebu, ale také pro své široké okolí. Za byliny poskytnuté bylinářem se většinou neplatí tradiční cestou, ale recipročně se byliny a jiné produkty (např. tinktury, sirupy aj.) vyměňují za naturálie nebo jiné potřebné produkty či služby. Následuje medailonek věnovaný bylinářce Marii Golové (*1941) z Nové Vsi, která zde slouží jako příklad bylinářů a „*bab kořenářek*“, kteří v oblasti Moravskoslezských Beskyd působili nebo působí.

5.3.2.1 Marie Golová (*1941)

Paní Marie Golová, narozena roku 1941, všeobecně známá jako paní Majka, z Nové Vsi pod Lysou horou, pěstuje široké spektrum bylin a v bylinkaření se více než vyzná – vedle vlastní bylinné zahrady sbírá volně rostoucí byliny na rozdílných stanovištích (louky, lesy, úvozové cesty atd.) a ví, kde je najít, ale pokud byliny potká i na nějakém netradičním místě, tak i tam je sebere. Dále si je plně vědoma, kdy se která bylina má sbírat, jaké prostředí jí prospívá, které části se sbírají a jak s nimi po sběru zacházet. Vyzná se také v českých a latinských názvech rostlin, občas použije název místní. Část rodinného domu má vyhrazenou speciálně pouze k sušení a zpracování nasbíraných rostlin.

Paní Marie před odchodem do důchodu pracovala na personálním oddělení závodu Ferrum ve Frýdlantě nad Ostravicí. Paní Marie Golová v minulosti také dělala kronikářku Nové Vsi a hojně se zapojuje do života obce. K bylinkaření ji přivedla tchýně, která se sama bylinkářství věnovala. Po smrti manžela se její zájem o byliny ještě rozrostl a dnes již dodává bylinné směsi nejen místním, ale také krajanům v zahraničí (zejména v Rakousku a Německu), kteří jí na oplátku vozí výrobky a produkty ze zahraničí.

Paní Marie dle informátorky B. I., (Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí), tráví nejvíce času na zahradě a ve svých sklenicích. Byliny ponejvíce suší, ale také dělá tinktury, sirupy a bylinné likéry a mimo vlastní potřebu je rozdává i ostatním lidem, kteří za ní chodí za tímto

účelem. O své znalosti se ráda podělí s ostatními – dle svých slov čas od času pořádá přednášky o bylinách pro seniory: „*A ja jsem dokonce dělala besedu o bylinkach v Dia klubu v Rožnově, aji tu ve Frydlantě. Měla jsem taky šatek a fěrtuch a čagan. Aji koš s těmi bylinkami. A tak jsem jim řekla o těch bylinkach co jsem věděla. Mluvila jsem jak to bylo a hodně jsem to zaměřila aji na ten diabetes. A nic na světě není zadarmo, ani lidská trpělivost, tak jsem pak každému dala latkovy pytlíček s těma bylinkama. Tak jsem jich tak podělila.*“.

5.3.3 Postavy lidových léčitelů a bylinářů ve folkloru

Postavy lidových léčitelů a bylinářů (zejména žen), jsou také zachyceny ve folkloru oblasti. Velmi frekventované jsou pověsti o čarodějnici Haně z Ondřejníku, která měla být dcerou mocné čarodějnice z Lysé hory (Polášek & Polášková, 2008). Objevují se různé mutace pověstí zmiňující čarodějnici Hanu jako hlavní aktérku, ale tato postava se také objevuje ve zbojnické pověsti *O Jurášovi a Ondrášovi*, kde hlavní aktér zbojník Ondráš měl od čarodějnice Hany obdržet kouzelný obušek nebo pás, který jej měl ochraňovat před zlem a smrtí (Tichánek, 2009; Wenig, 1933, s. 189). Folklor se také váže k samotné Lysé hoře, kde dodnes mnozí hledají magické Lysohorské jezero, u něhož měl stát dům mocné čarodějnice a léčitelky (L. I., Ž, 1993, Nová Ves). S čarodějným folklorem, čarodějnými reji a slety jsou také spojeny vrcholy Ondřejník a Tanečnice (Wenig, 1933). Je zajímavé, že zatímco sepsaný folklor ve formě pověstí zobrazuje čarodějnice (*de facto* lidové léčitelky) kladně (Polášek & Polášková, 2008; Tichánek, 2009; Wenig, 1933), aktuálně předávaná podoba folkloru je vykresluje zejména v negativním světle (N. T., Ž, 1924, Frýdlant nad Ostravicí; C. C., Ž, 1956, Nová Ves; O. M., Ž, 1971, Janovice).

Na historickou přítomnost lidových léčitelů v oblasti Moravskoslezských Beskyd by mohla ukazovat i toponyma (např. vrchy Bohyně, Babí vrch, atd.), ale vzhledem k absenci faktických údajů se jedná pouze o nepodloženou domněnku.

6 Závěr

Bakalářská práce *Lidové léčitelství v Moravskoslezských Beskydech* se pokusila představit stav, metody a praktiky lidového léčitelství ve zkoumané oblasti, přičemž byly zohledněny hlavní léčebné postupy, zejména fytoterapie, a léčba nejběžnějších onemocnění, která sužují zkoumanou populaci. Dále byli představeni tradiční lidoví léčitelé, kteří působili převážně ve 20. století, jejich životní osudy a metody léčby, a potenciální transformace léčitelské praxe v 21. století. Snažila jsem se naplnit hlavní cíle práce, tedy zmapovat dnešní stav a význam lidového léčitelství a osobnosti léčitele v regionu v kontextu 20. a 21. století. Také jsem se pokusila o zachycení nejen aktuálního stavu lidového léčitelství na území Moravskoslezských Beskyd, ale také o jeho ne příliš vzdálenou historii a možný budoucí vývoj. Domnívám se, že přes limity, na které jsem narazila, přes začátečnické chyby, kterých jsem se jen těžko mohla vyvarovat, se mi snad podařilo základní zadání naplnit. Předpokládala jsem, že povaha zkoumaného fenoménu a náročnost práce v terénu mi nic neulehčí. Přesto, a právě proto, jsem přesvědčena o tom, že tento výzkum měl smysl a ráda bych získané zkušenosti obohacovala i dále. Lidové léčitelství je dnes stále živou a důležitou součástí života obyvatel Moravskoslezských Beskyd. Ačkoliv bylo ve velké míře upuštěno od zařikávání a využívání lidové magie za účelem léčení lidí i zvířat, další složky lidového léčitelství jsou stále aktuální a jsou využívány i na počátku 21. století, napříč různými věkovými skupinami. Podařilo se mi upozornit na některé mechanismy, kterými byla a je léčitelská praxe předávána spolu s tradicí a moudrostí předchozích generací, ale v podstatně menším měřítku než tomu bylo v minulosti.

Rozhovory s informátory ukázaly, že úloha lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech má dnes tři základní aspekty – zaprvé se jedná o léčbu běžných nebo ne příliš závažných onemocnění, zadruhé o komplementární léčbu založenou zejména na fytoterapii, která doplňuje biomedicínskou léčbu a zatřetí se jedná o pomoc, a jakousi poslední záchranu, v případech, že jakákoliv jiná léčba (tj. konvenční biomedicínská léčba) selže. V případě fytoterapie došlo k zjištění, že na rozdíl od prvotních předpokladů, i dnes běžně dochází ke sběru léčivých bylin ve volné přírodě, na různých stanovištích, a k následnému zpracování rostlin nebo jejich částí, které více méně kopíruje identické postupy používané v minulosti. Současně již od poloviny 20. století dochází ke kontinuální kontaminaci tradičních léčebných postupů a jejich rozšíření o různé tzv. babské rady, které se do povědomí zkoumané populace dostávají především díky populárně naučné literatuře a článkům ve společenských a bulvárních časopisech, a dnes stále častěji také z internetu.

Je evidentní, že si zkoumaná populace plně uvědomuje limity lidového léčitelství, a je seznámena s jeho průběhem, včetně dlouhodobosti léčby pomocí fytotherapie, ale na druhou stranu je zde patrný, aspoň u části respondentů, i aspekt silné osobní víry, víry v tzv. „*moc přírody*“, přirozený vývoj lidského života a částečná skepse vůči biomedicínské léčbě. Také lze vyzkoušet cílený návrat k původním receptům, postupům, strategiím a spiritualitě, který pravděpodobně částečně podléhá dnešní módní vlně návratu k přírodě a zejména u žen jde o snahu o ekologičtější a udržitelnější životní styl. S vysokou pravděpodobností jsou tyto sklony a snahy silně ovlivněny i rázem krajiny, ve které zkoumaná populace žije (tj. Chráněná krajinná oblast Beskydy) a relativní čistota tamního životního prostředí.

Během průběhu terénního výzkumu byla primární otázka týkající se stavu lidového léčitelství v oblasti, vzhledem k nově zjištěným skutečnostem, rozšířena o podotázku věnující se postavení a praxi lidových léčitelů v Moravskoslezských Beskydech. Výzkum ukázal nakolik je dnešní role lidového léčitele ve zkoumané oblasti problematická. Jak vyplývá z prezentovaných dat a medailónků léčitelů, zatímco stará generace léčitelů již odešla, nová generace se zatím nestačila etablovat a tradice lidových léčitelů se tak místně přerušila, jelikož na přelomu 20. a 21. století nedošlo ve zkoumaných lokalitách k přímému předání léčitelských vědomostí a zkušeností. Otázkou zůstává, zdali a jestli vůbec, dojde k jejímu obnovení a v jaké šíři. To ovšem neznamená, že by lidoví léčitelé z oblasti vymizeli úplně.

Pokud jde o udržení a případnou transformaci role lidového léčitele, lze konstatovat, že lidové léčitelství ve zkoumané oblasti, v podobě práce léčitelů, bylo a je, ve své podstatě, i dnes provozováno tak jak ho známe z prací českých etnografů z přelomu 19. a 20. století – i když dochází ke specializaci a *de facto* profesionalizaci lidových léčitelů, nikdo z nich nemá léčitelství jako hlavní způsob obživy ani zdroj příjmů. Dostupná data ukazují, že zdrojem finančních příjmů lidových léčitelů mohou být aktivity spojené s léčitelstvím, ale nikdy jím není léčení jako takové. V tomto ohledu se tedy stále jedná o původní formu lidového léčitelství, kde léčitel přijímá odměnu pouze ve formě naturálií, věcných darů nebo služeb. Postavení dnešních léčitelů je dnes problematické z mnoha důvodů, ať už se jedná o racionalizaci a technizaci společnosti nebo otázku jejich mentálního zdraví ve spojení s přijetím jejich léčitelských schopností majoritní společností.

Problematika lidového léčitelství si pro svou aktuálnost, komplexnost a přesah do mnoha vědeckých disciplín, jistě zaslouží větší badatelskou pozornost nejen na poli etnologie a antropologie. I když zjištěná data a pozorování obsažena v této práci se zaměřují jen na vytyčenou problematiku postavení a stavu lidového léčitelství ve zkoumané oblasti, je zřejmé, že se jedná jen o pomyslnou špičku ledovce a bylo by tudíž vhodné v budoucnu výzkum

lidového léčitelství v Moravskoslezských Beskydech rozšířit a prohloubit. Naskýtá se zde také možnost výzkumu lidového léčitelství s rozšířením zkoumané oblasti na západní konec karpatského oblouku, v místech česko-polsko-slovenského pomezí, a jeho možných podobností, nebo naopak odlišností.

7 Seznam použité literatury

- Adamec, Č. (1959). *Šarlatáni včera a dnes*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Adámek, K. V. (1900). *Lid na Hlinecku*. Praha: Archeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Adámek, K. V. (1903). *O léčení lidovém*. Praha: Nakladatelství J. Otto.
- Altman, K. (2013). *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita.
- Baran, L. (1947). Příspěvky k lidovému léčení na Valašsku. *Český Lid*, 34 (1). 13-15.
- Barley, N. (2010). *Antropologie se nepočítá mezi nebezpečné sporty*. Kutná Hora: Tichá Byzanc.
- Bartoš, F. (1883). *Lid a národ I. díl*. Valašské Meziříčí: Nakladatelství J. F. Šašek.
- Bartoš, F. (1885). *Lid a národ II. díl*. Valašské Meziříčí: Nakladatelství J. F. Šašek.
- Bartoš, F. (1891). O domácím lékařství lidu moravského. *Časopis Matice moravské*, (15). 89–101, 185–195, 285–297.
- Bartoš, F. et al. (2006). *Žitkovské čarování*. Hýsly: Alcor puzzle.
- Bartoš, F. (1892). Pověry a zvyky lidu moravského při hospodářství. *Český lid*, (1). 15–21, 125–131, 228–232, 332–339.
- Bartošová, Š., Langer, J. & K. Bogar. (1983). *Beskydy: Vlastivědný průvodce údolím Ostravice*. Frýdek-Místek: Okresní Vlastivědné Muzeum.
- Bednářová, J. (2015). *Herbář aneb od andělky k židavě*. Praha: Fortuna Libri.
- Bernard, H. R. (2006). *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches (4th ed.)*. Lanham: AltaMira Press.
- Bělič, J. (1972). *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Cavendish, R. (2008). *Dějiny magie*. Praha: XYZ.
- Čelakovský, F. L. (1852). *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. Praha: V Kommissi u Františka Řivnáče.
- Čermák, E. (1892). O vesnickém léčení v okolí Proseče na Skutečsku. *Český lid*, (1). 608.
- Čermák, M. (1846). Národní pověry v Čechách. *Květy*, (13). 195, 216, 507, 510, 514.
- Čermák, M. (1847). Národní pověry v Čechách. *Květy*, (14). 10, 331, 467.

- Černá, A. M. (2006). *Staročeské knihy lékařské*. Brno: Host.
- Čížková, B. (1913). Jak lid slezský léčí nemocné. *Český Lid*, 22. 313 -315.
- Čížková, B. (1898). Jak lid východoslezský „doktoří“. *Český lid*, 7 (2). 126-129.
- Čižmář, J. (1946). *Lidové lékařství v Československu*. 1. a 2. díl. Brno: Melantrich.
- Čižmář, J. (1893). O lidovém lékařství na Moravě. *Časopis Matice moravské*, (27). 140-150.
- Davidová, D., Bogoczová, I., & K. Fic. (1997). *Mluvená čeština na Moravě*. Šenov u Ostravy: Tilia.
- Dvořáková, H. (2006). Ženy obávané i respektované. In Ptáčková, K., Lenderová, M. & J. Stráníková. (Eds.), *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*. (s. 435-439). Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Erben, K. J. (1860). Česká zaříkávadla v nemocech. *Časopis Musea království Českého*, (34). 50-58.
- Erben, K. J. (Ed.). (1864). *Rhazesovo ranné lékařství*. Praha.
- Erben, K. J. (Ed.). (1867). *Staličevova ranná lékařství*. Praha.
- Franěk, B. (1903). Zaříkávání nemocí z Rakovnícka. *Český lid*, (12). 432.
- Frazer, J. G. (1994). *Zlatá ratolest*. 2. Vydání. Praha: Mladá fronta.
- Ghosh, Y. A., Gryar, J. & Skovajsa, M. (2007). Zaostřeno na etnografický výzkum. *Sociologický časopis*, (43). 5-12.
- Holub, Z. (2011). Šlonzáci, Vasropoláci, Laši, Goralí, Moravci, Prajzáci a lidé Ponašymu. In Pospíšil, I. & A. Zelenková. (Eds.), *Literární historiografie a česko-slovenské vztahy*. Brno: Tribun EU, s. 211-227.
- Houška, J. V. (1853). Pověry národní v Čechách. *Časopis Musea království českého*, (27). 466-498.
- Chvátalová, B. & Klevetová, V. (1981). I. Symposium o tradičním léčitelství (Praha 10. 9. 1980). *Český Lid*, 68 (2). 109-110.
- Janečková, M. (2011). *Současné lidové léčitelství v Pošumaví*. Nepublikovaná bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie.
- Jeřábek, R. (2004). Morava a Slezsko – Etnický a etnografický obraz. In Woitch, J. & F. Bahenský (Eds.). *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV: Etnografický a etnologický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900)*. Praha: Etnologický ústav ČR.
- Jeřábek, R. (2007). Lašsko. In Brouček, S. & R. Jeřábek (Eds.). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. Svazek. Praha: Mladá Fronta.

- Junková, J. (2007a). Božec. In Brouček, S. & R. Jeřábek (Eds.). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. Svazek. Praha: Mladá Fronta.
- Junková, J. (2007b). Bylinkář. In Brouček, S. & R. Jeřábek (Eds.). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. Svazek. Praha: Mladá Fronta.
- Junková, J. (2007c). Léčitel. In Brouček, S. & R. Jeřábek (Eds.). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. Svazek. Praha: Mladá Fronta.
- Jílik, J. (2013). *Žitkovské bohyně*. Hýsly: Alcor puzzle.
- Jonáš, J., & Kuchař, J. (2014). *Svět přírodních antibiotik – Tajné zbraně rostlin*. Praha: Eminent.
- Jonáš, J., & Zentrich, J. A. (1990). *Věčně zelené naděje*. Ústí nad Labem: Dialog.
- Kandert, J. (2007). Tradice. In Brouček, S. & R. Jeřábek (Eds.). *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3. Svazek. Praha: Mladá Fronta.
- Křížová, E. (2004). Alternativní, nekonvenční, komplementární, přírodní, jemná, heterodoxní či jaká ještě medicína?. In Křížová, E. et al. *Alternativní medicína jako problém*. Praha: Karolinum.
- Křížová, E. (2011). *Postavení komplementární a alternativní medicíny v České republice*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- Kubín, J. Š. (1924). Nemoc. Domácí rady. Lidové pověry a zvyklosti. In Lubor Niederle (Ed.), *Národopis lidu československého*, díl. 2., České Kladsko. Praha: Národopisná společnost čsl.
- Kulda, B. M. (1870). Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě. *Časopis Matice moravské*, (2). 91-96, 123-138.
- Kulda, B. M. (1871). Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě. *Časopis Matice moravské*, (3). 37-47, 137-143, 188-193.
- Lamprecht, A., & Michálková, V. (1976). *České nářeční texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LeCompte, M. D., & Schensul, J. J. (2013). *Analysis and interpretation of ethnographic data: a mixed methods approach (2nd ed.)*. Lanham: AltaMira Press.
- LeCompte, M. D., & Schensul, J. J. (2015). *Ethics in ethnography: a mixed methods approach*. Lanham: AltaMira Press.
- Linhart, J., Petrusek, M., Vodáková, A., Maříková, Hana. (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Macek, J. (Ed.) (1968). *Československá vlastivěda. díl. 3. Lidová kultura*. Praha: Orbis.

- Malina, J. (2009). *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: s přihlédnutím k dějinám literatury a umění*. Brno: CERM.
- Matiegka, J. (1936). Lidové léčení. In Horák, J. (Ed.), *Československá vlastivěda, řada II, Národopis*. Praha: Sfinx, s. 300-340.
- Motyčková, D. (1991). *Nový přístup ke studiu lidového léčitelství metodami etnografie*. Praha: ČSAV, Ústav pro etnografii a folkloristiku.
- Motyčková, D. (2003a). Jiným pomáhala a na sebe zapomněla. *Regenerace, 11 (11)*. 16-17.
- Motyčková, D. (2003b). *Lidové léčitelství. Léčitelé. Alternativní medicína: výběrová bibliografie*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Motyčková, D. (1992). Lidové léčitelství a jeho etnografický výzkum. *Český lid, (79)*. 355-364.
- Motyčková, D. (2004a). Láska jako největší tvůrčí prvek. *Regenerace 12 (5)*. 3-7.
- Motyčková, D. (2004b). Léčitelské rody v Čechách. *Regenerace, 12 (8)*. 22-23.
- Motyčková, D. (2004c). Všechno je v myšlenkách. Vzpomínka na léčitele Václava Vávru. *Regenerace, 12 (13)*. 20-21.
- Motyčková, D. (2005). Rozloučení s Jindřichem Pasekou. *Regenerace, 13 (8)*. 4-7.
- Nahodil, O. & Robek, A. (1959). *České lidové pověry*. Orbis: Praha.
- Nahodil, O. & Robek, A. (1960). Kapitoly z dějin českého boje proti pověře. *Český lid (47)*. 145–150, 193-200, 241-247.
- Niederle, L. & Chotek, K. (1922). Zvyky a obyčeje. In Niederle, L. (Ed.), *Národopis lidu českoslovanského, díl. I., Moravské Slovensko*, sv. 2. Praha: Národopisné museum českoslovanské, s. 666-799.
- Němcová, B. (1847). Zaříkavací formule mezi lidem českým a jak od nemoci pomáhá. *Květy, (14)*. 146-147.
- Pertold, O. (1956). *Pověry a pověrčivost*. Praha: ČSAV.
- Polášek, J., & J. Polášková. (2008). Lysohorské pověsti. Pověsti z kraje pod Lysou horou. Edice *Z úst do úst: Pověsti a též trochu pravdy*. Svazek 13. Dobrá: Beatris.
- Rejdák, Z. (1970). *Telepatie a jasnovidnost*. Praha: Svoboda.
- Rejdák, Z. & Drbal, K. (1970). *Perspektivy telepatie*. Praha: Melantrich.
- Robek, A. (1976). *Dějiny české etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Rubcov, V. G., & K. Beneš. (1980). *Zelená lékárna*. Praha: Lidové nakladatelství.

Skalníková, O. et al. (2001). *Těšínsko. 3 díl, Rodina a obec. Obyčeje. Lidové léčitelství*. Šenov: Tilia.

Sobotka, P. (1879). Dotýkácká praktika. *Světlozor*, (13). 535-537.

Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Stoner, B. (1986). Understanding Medical Systems: Traditional, Modern, and Syncretic Health Care Alternatives in Medically Pluralistic Societies. *Medical Anthropology Quarterly*, 17 (2). 44-48.

Stránecká, F. (1879a). O léčení prostonárodním. *Časopis Matice moravské*, (11). 192-203.

Stránecká, F. (1879b). Některé zvyky a pověry. *Komenský*, (7). 46-47.

Stránecká, F. (1880). Národní pověry moravské. *Komenský*, (8). 509-510, 546-547.

Stránecká, F. (1883). Oční léky našeho lidu dříve a nyní. *Zora*, (2). 210.

Štika, J. (2004). Rozšíření a intenzita karpatské kultury na Moravě a ve Slezsku. In Woitch, J. & F. Bahenský (Eds.). *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV: Etnografický a etnologický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900)*. Praha: Etnologický ústav ČR.

Štika, J., Tomolová, V., & I. Stolařík (Eds.). (1997). *Těšínsko. 1. díl, Přírodní prostředí, dějiny, obyvatelstvo, nářečí, zaměstnání*. Vyd. 1. Český Těšín: Muzeum Těšínska.

Tarabová, K. (2015). *Sondy do soudobého léčitelství na Jižní Moravě*. Nepublikovaná bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie.

Tarcalová, L. (Ed.). (2010). *Tělo jako kulturní fenomén*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum.

Tille, V. (1896). Lékařství pro zachování lidského zdraví, kteráž jsou vybraná z rozličných knih lékařských. *Český lid*, (5). 571.

Tille, V. (1894). Staročeské zaříkadlo zubní. *Český lid*, (3). 444.

Tomíček, A. (1898). Lidové léčení. Z lidového lékařství ve východních Čechách. *Český lid*, (7). 121-124.

Tomíček, A. (1906). Dobřenského lékařství z roku 1631. *Český lid*, (15). 100-104.

Toušek, M. (1988). *Psychotronika a její praktické využití*. Praha: ČSVST.

Tříška, J. (1979). *Evropská flóra*. Praha: Artia.

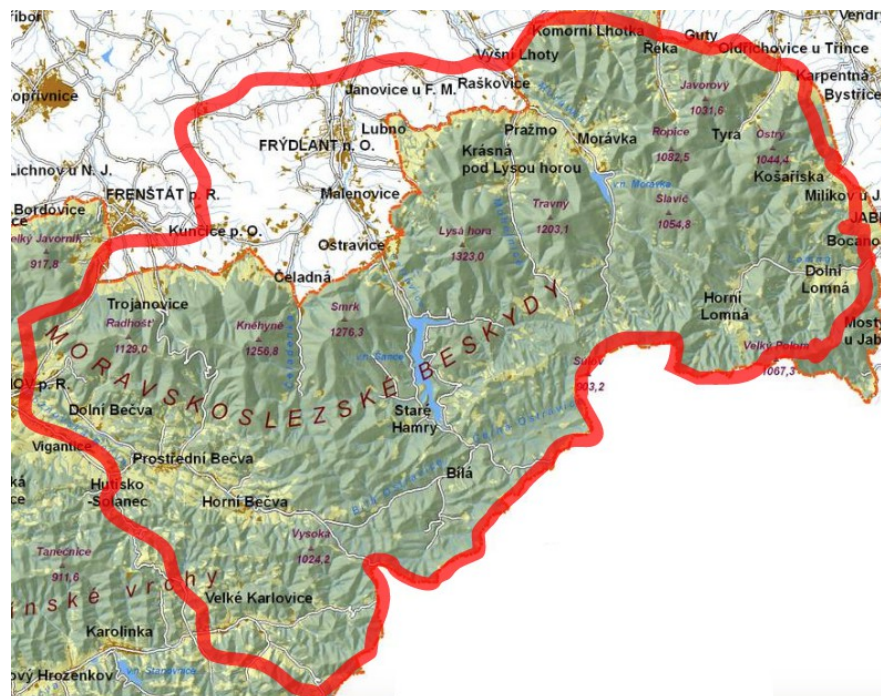
Uchytíl, J. (2014). *Lidové léčitelství na Chrudimsku*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie.

- Václavek, M. (1882). O čarodějnické moci některých rostlin. *Časopis musejního spolku olomouckého*, (1). 48-49.
- Váňa, P. (1991). *Rady bylináře Pavla*. Praha: ÁKA Čejkovo Nakladatelství.
- Váňa, P. (2003). *Léčivé houby podle bylináře Pavla*. Praha: Eminent.
- Vařeka, J. (1996). Etnokartografická východiska k začlenění české lidové kultury do středoevropského prostoru. *Český lid*, 83 (4). 265-274.
- Vařeka, J. & Maur, E. (2004). Národopisné oblasti v Čechách. In Woitch, J. & F. Bahenský (Eds.). *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV: Etnografický a etnologický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900)*. Praha: Etnologický ústav ČR.
- Večerková, E. (2015). Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře. Praha: Vyšehrad.
- Velký lékařský slovník. [online]. [cit. 2015-10-31]. Dostupné z WWW: <<http://www.lekarske.slovniky.cz>>
- Velký slovník naučný*. (1999). Praha: Encyklopedie Diderot.
- Vilde, D. (1905). Lidové léčení v době moderní. *Český lid*, (14). 477-479.
- Vojtová, M. & kol. (1970). *Dějiny československého lékařství. Svazek 1 – do roku 1740*. Praha: Avicenum.
- Vokurka, M., & Hugo, J. (1995). *Praktický slovník medicíny*. Praha: Maxdorf.
- Vrlová, V. (2006). *Devatero kvítí a ještě některé další byliny*. Rožnov pod Radhoštěm: Rožnovské malé tisky.
- Vrlová, V. (2009). *Nasbíráno mezi Jány, aneb, O lidovém léčitelství: co zažili nebo si pamatovali z vyprávění ještě na konci 20. století čtyřiceti- až devadesátiletí*. Rožnov pod Radhoštěm: Rožnovské malé tisky.
- Vykoukal, F. V. (1895). *Domácí lékařství našeho lidu*. Praha: Nakladatelství Frant. Bačkovský.
- Woitch, J. & Bahenský, F. (Eds.). (2004). *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV: Etnografický a etnologický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900)*. Praha: Etnologický ústav ČR.
- Zentrich, J. A. (1983). *Byliny v prevenci*. Praha: Nakladatelství Geofyzika.
- Zíbrt, Č. (1907). Dějiny lékařství se zřetelem k lidovědnému studiu, dryák. *Český lid*, (16). 158.
- Zíbrt, Č. (1908). Františka J. Vaváka zpráva o mocech bylin a koření z r. 1767. *Český lid*, (17). 190–194, 234–239, 288–289, 370–373.
- Zíbrt, Č. (1910). Lidové léčení. *Český lid*, (19). 303.

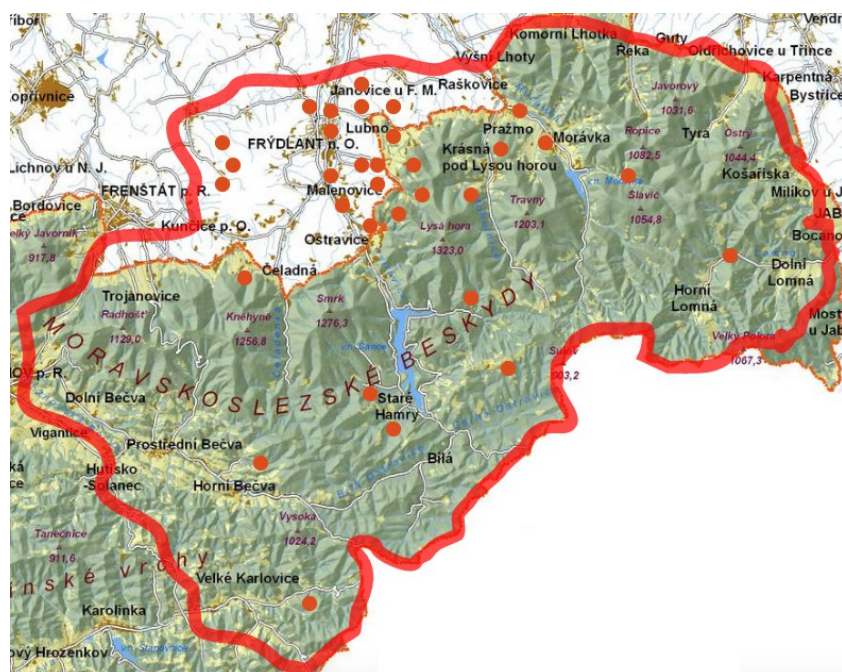
- Zíbrt, Č. (1924). Lidové léčení na Tábořsku, *Český lid*, (24). 371-374.
- Zíbrt, Č. (1927a). Lidové léčení v Kostelci nad Vltavou. *Český lid*, (27). 28-31.
- Zíbrt, Č. (1903). Rozmlouvání sedláka s doktorem o moru roku 1582. *Český lid*, (12). 198-199.
- Zíbrt, Č. (1927b). Staročeská tělověda a zdravotvěda. *Český lid*, (27). 303-314.
- Zíbrt, Č. (1905). Staročeská zaříkadla a lekovadla nemocí. *Český lid*, (14). 10-13.
- Zíbrt, Č. (1904). Zarážení nemoci do dubu. *Český lid*, (13). 480.
- Zíbrt, Č. (1924). *Staročeská tělověda a zdravotvěda*. Praha: Sfinx.

8 Přílohy

8.1 Mapy

Mapa 1. Vymezení zkoumané oblasti⁶

Mapa 2. Lokality informátorů

⁶ Významně praveno autorkou. Původní mapa dostupná z WWW: <http://www.kct-tabor.cz/gymta/ChranenaUzemiCR/Beskydy/img/BeskydyV.jpg>

8.2 Seznam informátorů

1. N. T., Ž, 1924, ZŠ, důchodkyně, Frýdlant nad Ostravicí
2. P. L., Ž, 1927, ZŠ, důchodkyně, Krásná
3. P. G., Ž, 1927, SŠ, důchodkyně, Staré Hamry
4. N. H., Ž, 1941, SŠ, důchodkyně, Nová Ves
5. H. E., Ž, 1944, VŠ, vedoucí folklorního souboru, Ostravice
6. B. I., Ž, 1946, SŠ, důchodkyně, Frýdlant nad Ostravicí / Pstruží
7. N. L., Ž, 1950, SŠ, důchodkyně, Pstruží
8. C. C., Ž, 1956, ZŠ, nezaměstnaná, Nová Ves / Krásná
9. N. E., Ž, 1958, SŠ, důchodkyně, Frýdlant nad Ostravicí
10. J. M., Ž, 1966, VŠ, právnička, Frýdlant nad Ostravicí
11. L. H., Ž, 1970, VŠ, učitelka biologie na gymnáziu, Nová Dědina
12. O. M., Ž, 1971, VŠ, zdravotní sestra, Janovice / Morávka
13. N. I., Ž, 1973, SŠ, zdravotní sestra, Nová Ves
14. V. L., Ž, 1975, SŠ, živnostník, Čeladná
15. T. T., Ž, 1977, VŠ, podnikatelka, Morávka
16. R. K., Ž, 1981, VŠ, botanička, Morávka
17. V. H., Ž, 1990, VŠ, pracovnice muzea, Janovice
18. L. I., Ž, 1993, VŠ, sociální pracovnice, Nová Ves
19. P. L., M, 1924-2017, ZŠ, důchodce, Pstruží
20. N. G., M, 1926, VŠ, důchodce, Staré Hamry
21. N. D., M, 1936, VŠ, kronikář, Janovice
22. I., M, 1942, SŠ, důchodce, Visalaje
23. D. O., M, 1948, ZŠ, důchodce, Gruň
24. Z. L., M, 1950, SŠ, důchodce, Pstruží
25. N. R., M, 1952, VŠ, důchodce / učitel, Janovice
26. P. T., M, 1955, ZŠ, invalidní důchodce, Frýdlant nad Ostravicí
27. W. T., M, 1956, VŠ, hudebník, Lubno
28. S. L., M, 1962, SŠ, dělník, Dolní Lomná
29. N. I., M, 1970, SŠ, živnostník, Nová Ves
30. S. B., M, 1975, VŠ, botanik, Velké Karlovice
31. K. L., M, 1982, VŠ, lesník, Horní Bečva
32. G. E., M, 1994, SŠ, sociální pracovník, Janovice

8.3 Příručka pro interview s informátory

Rozhovory s informátory se pohybovaly na třech spolu souvisejících rovinách, zakládajících se na otázkách:

- a) Je ve vybrané oblasti tradičně provozováno lidové léčitelství a v jaké formě?
- b) Přetrvala tato tradice dodnes a v jaké podobě?
- c) Je ve vybrané oblasti tradiční přítomnost lidových léčitelů, popřípadě jaké bylo a je jejich postavení v rámci komunity a jaké byly/jsou jejich metody a praktiky léčby?

Dále je dle zaměření informátora a míry jeho ochoty dáván důraz zejména na tradici lidové fytotherapie a dalším formy lidového léčitelství, dále také lidovou magii a folkor, ve které se lidové léčitelství odráží nebo na něj nějakým způsobem navazuje.

U všech informátorů byl po jejich souhlasu s interview zjištěno jméno, rok narození, nejvyšší dosažené vzdělání, zaměstnání a bydliště nebo místo původu, případně jejich vztah k lokalitě. Dále informátoři odpovídali na následující základní otázky:

- 1) Věříte v boha?
- 2) Myslíte si, že lidové léčitelství je součástí (tradičního) života v Moravskoslezských Beskydech?
- 3) Léčíte se pomocí bylin nebo jinými přírodními produkty?

Jaké byliny / přírodní produkty při léčbě využíváte?

Kde jste se naučili používat při léčbě byliny / přírodní produkty?

- 4) Sbíráte sami léčivé byliny ve volné přírodě?

Kde léčivé byliny sbíráte?

Chodíte byliny sbírat sami nebo s někým?

Pěstujete léčivé byliny doma?

Kupujete / dostáváte léčivé byliny od někoho jiného?

- 5) Znáte nebo jste znal(a) nějakého lidového léčitele působícího v Moravskoslezských Beskydech?

6) Byl(a) jste Vy nebo někdo z Vašich blízkých někdy u lidového léčitele?

Jaký byl důvod Vaší návštěvy?

Jaká je Vaše zkušenost s lidovým léčitelem?

Byla léčba úspěšná?

7) Věříte / Věřil(a) byste práci a doporučením lidového léčitele?

Řazení otázek nebylo pevně dáno; záleželo na průběhu rozhovoru a tématu, které začal informátor nebo informátorka primárně rozvíjet. Mým cílem bylo vést rozhovory co možná nejorganičtěji, tak aby celý průběh byl pro informátory příjemný a byli ochotni mluvit i o problematičtějších tématech a vzpomínkách.

8.4 Ilustrační přepis rozhovoru s informatorkou

A. = autorka

C. C. = informatorka C.C. (žena, 1956, SŠ, nezaměstnaná, Nová Ves)

Datum uskutečnění rozhovoru: 25. července 2015, 18:16

Místo uskutečnění rozhovoru: Nová Ves 217, Frýdlant nad Ostravicí

A.: Ještě než začneme, tak ti chcu jenom říct, že to bude anonymní a to co mi řekneš, použiju jenom pro tu svou práci, jak jsem ti říkala. Budu to nahrávat, ale neboj se, to je jenom pro mě, bo bych si jinak nic nepamatovala.

A.: Vy se doma léčíte bylinama, vid'?

C. C.: Čím jiným, když ničeho jiného není. Však viš. Teho plevela roste na zahradě. Všechno sbírá. Aji do lesa zajdu, jak není.

A.: A čím? Co z těch bylin děláš?

C. C.: Tak suším. Hlavně suším, aji listi nakladám a tak. Take ty co sou všade. Pampelišku, podběla, břizu, lipu, diviznu na syrup, aji jitrocel. Tak všechno.

A.: Aji něco ineho používáš jak ste nemocní nebo jenom byliny?

C. C.: Tak aji toho tvaroha nebo co je. To se kype jak je zanět. Aji ty brambory. Tak co je a jak je potřeba.

A.: Znáš nebo jsi znala nějakého lidového léčitele tu v Beskydách?

C. C.: Tak, starého Čárka z Ostravice, toho tu znal každý, to byl velký léčitel a bylinář.

A.: On byl z Ostravice? A jak léčil?

C. C.: *Nad Čárkem bydlel nějaký Pavlica, měl tři dcery. Ja když jsem dělala na Ostravici v obchodě, tak oni k nam chodili nakupovat. Paní měla na hřbetě batoh a v tym batohu nosila ten nakup dovrchu tajak bydleli. On měl rad ryby, tak ji do teho konzuma posílal každou středu pro makrely. Jednou Pavlica chtěl sežrat tu makrelu, bo to neměl rad z lednice, tak to nacpal mezi okno ať to ztepla. Cosyk se stalo krávé a na ryby zapomněli. Ryby zustaly za oknem dva nebo tři dni. Uprostřed práce v Ostroju si vzpomněl, že má doma tu rybu, tak si zezbral náhradní volno a valil dom to sežrat. Doma z te ryby už lezly huseny. Tak to seškrabal a sežral to. V noci se Pavlicovi udělalo špatně. Vypadalo to, že odbyla jeho poslední hodinka. Čarek měl pro tyhle případy andělíku. Odkudsi ju dovezl, nasadil ju doma a když byla velká voda, tak po potoku tim zamořil celu vesnicu. Však oni se bali, že to je bolševnik a sekali to tam, bo to je take vysoke, takym bilym to kvete, taka hruba rostlina to je. Z toho kořeny se kopaly a strouhaly. Po lžicach to do sebe hrnul, bo mu bylo tak špatně. A Čarek říkal, že ještě tak dvě hodiny a že to bude dobre. Pak vyskočil a nebylo mu nic. Andělíka je na všechno. Nebo třeba puškvorec. Když se člověk třeba přejí, tak naškrabat, stačí syrovy, a tak to stačí. A pry lečí vsecky nemoce, hlavně žaludeční a střevni. Aji na rakovinu je.*

A.: *A ty jsi Čárka znala osobně?*

C. C.: *No, on u nas (v samoobsluze – pozn. aut.) topil. On byl v duchodě a bylo mu asi 68 a my zme měli postavenou samoobsluhu na te Ostravici. Ja jsem tam přišla když mi bylo 23 nebo 24 a byla jsem tam tři roky než se holka narodila. Bo tenkrat chlapi dělali do te šedesatky.*

A.: *A ve volném čase léčil? A chodili za ním z celé Ostravice?*

C. C.: *No, dyby enem z Ostravice! Široko daleko za nim chodili lidi. On se proslavil s tim natržnikem. To byl takovy, no prostě mochna natržnik. Take malinke žlute kvitečka, kere rostou vyše. U něho už to bylo dost vysoko. U něho to bylo take nadherne misto. Hodně se dožil, tak přes osmdesat. Ta jeho manželka se dožila stovky. Normalně se dožila stovky, bo ona tam po něm měla ty lektvary a kde co. A jako po něm pochytila. On zezbral jakousi motorku starou, fichtl se temu říká, a on jel do Fulneka na zemědým. Tam bylo takove pole. Zemědým je taka rostlinka, kera tu neroste. Nikdy, Taka nizka je. Cele pole tam je. Děla to take pyskate kvitka. Jak hluchavky. Byla taka nizučka. A normalně cele to pole bylo take*

krasne. On říkal, zemedym je rostlina pro stare lidi a když budou z toho ten čaj pit, tak dluho požijou. A jezdil pro to do Fulneka. Jasne, že si to překopal a doma si z toho zahonek udělal. On měl doma všechny take zajímavé věci, kerych tenkrat nebylo. Třeba meduňku nebo řepík, to ma dneska kde kdo, ale tehdy to take nebylo. To se neznalo vubec.

A.: A on ty byliny hlavně sušil?

*C. C.: No aji tak. Aji ty směsi a tinktury dělal. On uměl udělat takové směsi. On říkal, že směsi jsou nejlepší. Vážil to na gramy. Tinkтуру dělal těž. Hlavně z té rostliny, takjak tu u Sokola roste. Ja si vzpomenu jak ona se jmenuje (Jedná se o dýmčivku dutou, *Corydalis cava* – pozn. aut.). Taka. No úplně šíleně brzo kvete, v březnu nebo začátkem dubna. Kvete buď fialově nebo bíle. Těž je jedovatá. A on říkal, bila je pro muže a červená (fialová) je pro ženy a nakladal to do lihu. Když nebyl lih, tak do rumu. A si každý den dali pulku (panáka – pozn. aut.) toho, jako pro něho a pro tu jeho manželku, Marie Čárková se jmenovala. Že to je na tu dlouhověkost.*

A.: Jak on zjistil co kemu je?

C. C.: Když sem tam tenkrat byla, tak v tym 1977, tam po mateřské přišla moje nastávající švagrova. No my zme tam na té hubě toho těž hodně nakecali. Bo práce tam moc nebylo. Se musela vyhledávat. Tak pro osm lidí co tam bylo v tym konzumu. Právě ta moje nastávající švagrova říkala temu Čárkovi, že má hrozné bolesti, že má takzvané ten řezak, ten močový měchyř. No, víš co to je. Druhy den přiletěl se sáčkem bylin. Kolik toho, jednu lžici na pul litra vody uvařene. A normálně jí naordinoval co mužé jest. No tehdy žádný počítač, nic nebylo. Napsal jí na celý měsíc žádné uzeniny, žádné maso. Ona říkala, nevadí, já to nahradím vajíčkama, tych mám dost. Mohla jsem kuřeci, ale nic jiného. Kuřata, kačeny, husy. No a tehdy na dědině těch kuřat bylo, šíleně množství. Ona říkala, celá rodina bude žrát kuřata, bo červené maso nesmím. A každý den dvakrát pul litra toho silného odvaru. Říkala, že po tom měsíci, normálně, že všechno přešlo. Pul roku to vydžela, nežrát to maso a klobasy. Pak se jí to zas vrátilo.

A.: Jak se Čárek dostal k léčitelství?

C. C.: *On se k temu dostal přes nějakého faraře, stareho, kerehosyk tu kdesi potkal. On ho do něčeho tak zhruba zasvětil. A potom se učil sám. Aji ty babske rady. On nam tak zhruba vykladal aji numerologii a astrologii. Take znalosti měl až hruza. Ja jsem mu neřekla, že mam před svatbou a pak naraz on čuměl, že se budu vdavat. Sehnal naše data narození a zděsil se, že musíme mít hodně tolerance abyžme se nezakusli, bo jsme dva ohnivi a v jednom znamení. Take podrobnosti, jake budeme mít problémy . . .*

A.: *A měl pravdu? Sedělo to?*

C. C.: *No. Do pismena, úplně perfektně. Je to hrozne. Měl pravdu.*

A.: *Takže Čárek to léčitelství nepodědil, neměl to v rodině?*

C. C.: *Ne. Ale syn jeho to podědil. Ten byl taky stejný. Aji ty ostatní děcka. On je naučil poznávat ty byliny, at' ví. Ta jeho dcera ho někdy zastoupila.*

A.: *A mimo Čárka byl ještě někdo na Ostravici nebo tu, kdo léčil lidi?*

C. C.: *Tak tam asi ne. On tam konkurenci neměl. Ja vim, že on spoustu lidí lečil na ty oči, tym světlikem. Kdysyk davno, když můj chlop dělal v ČSAD, tak my zme na takove prukazečky, tak my zme s děckama jezdili autobusem do Turzovky nebo do Klokočova. Na hříby nebo na borůvky. Tam to bylo take pěkně. A autobus dale nejel. Tam byly take straně, plně te třezalky a pak začal ten světlik. Čárek toho měl doma nasušené cele pytle, beztak mu to na Ostravici kajsyk těž rostlo. Viš co je světlik? Take malinke, nizuče, takovym bílým to kvete. Ja vim, že jedna pani říkala, že ji to udělalo pět dioptrií. On ji poradil prostě jak to používat, jo. On ji dal saček toho světliku, každý den si měla dat lžici do pytlíka toho světliku na oči, povařit, a tak s tym spala jo. Možná dva měsíce. A pak šla k doktorovy a pět dioptrií nebylo. I že ten světlik pusobi na oči, na všecko, i když začíná zanět, šedý nebo zelený. No ten zakal, ze začátku se to vylečí. Ten ma právě ty bílé zobačky, že to signalizuje to oko. On je ještě dával na nachlazení, na prudušky vnitřně. Dobře to bylo. A potom lečil takym způsobem, jak lidi se kdysi lečili, že si mají vyčistit krev pomoci břízy, která se navrtá. Dneska je to zakazane, samozřejmě. Navrtá se a pak to ukapuje. V 70. letech, jak se holka narodila, tak vim, že to bylo moderní, baby to shaněly, že po tym vlasy krásně rostly. Když mu vlasy vypadávaly, tak se tím nastartoval proces obnovy. A právě ta přezova šřava se po lžicích*

měla, po malinkym, užívat každý den, že to všecko vyčistilo. Střeva, žaludek, všecko. A jinak listi březoveho teho tam měl vždycky hodně. Listi březove, to bylo těž na prudušky a na dychací cesty, ale muselo se taky sbírat když to začlo pouštět, bo později to ztrácí těž účinnost. Na taky žaludek byl nejlepší ten puškvorec. A v takých těch zapomenutých místech se ještě objeví taková vachta trojlistá. V Malenovicích roste. Ona chce mokro, v takým močališti se jí líbí. Vypadá jak přerostlá jetelina, jo. Krásně fialovým kvete. Ta léčí žaludek, všechno, aji má zastavit ty žaludeční rakoviny. Ale je hrozně vzácná. Pelyněk to má těž podobně, ale je slabý. To je tak s tím vším hořkým, to je na žaludek.

A: A Čárek léčil to s čím kdo přišel, nebo aji uměl lidem říct, že jim třeba nefungují ledviny nebo tak?

C. C.: Jo. To on poznal. Jednou jsem měla, z ničeho nic mi začalo být špatně. To sem těž měla těch 24 roků. Najednou mi začalo být špatně. Když jsem něco snědla, tak mi bylo zle. Když jsem nepojedla, tak to bylo ještě horší. A jak jsem úplně bala nejíst, že mi od žaludku bude tak pitomě, tak pitomě, že no a když on mi tenkrát řekl, ať si piju po čem mi je špatně a kdy. Jestli něco mlečné výrobky, nebo něco od masa, nebo chleba. Ať si to piju týden, že mi potom řekne co mám. No a on mi nějak řekl, že mám poruchu žaludečních šťáv, ať si koupím v lékárně za 3 koruny Acipepsol. Kery to spraví. To sem zírala, za tři koruny to bylo. Fakt. Každý den tabletku, spravilo žaludeční šťavy a pak už to bylo dobře. No to byla ta doba jak my zme byli v tym obchodě. No prostě, jídlo bylo všude. Bonbony se sypaly. Kusky všeho se musely zjest. Bo zbytky se nemohly nechat. Co s tym. Co s bonbonama? Všechno jsem sežrala. To tak bylo ze všeckym. To se pak člověk mohl divit, že žaludeční šťavy nefungují.

A: Dělal on aji masti?

C. C.: Měsíčku zahradního pěstoval. A masti z teho vařil. A z kostivalu vařil masti. Vim, že on spousta lidem, ženské říkaly, šilene migreny, bolení hlavy, to já vůbec neznam, to mě obešlo. Ale ti co tym trpí, tak on říkal, když si vaříte kafe, je to sice protivne, ale vymačkejte si do teho citron. Spoustu lidí říkalo, že ten den nebolí hlava. Ale musí to být taká ta mletá zrnková kava, jinak z teho nic nebude.

A.: Měl Čárek nějaké vzdělání?

C. C.: *Ale prosím tě, co tenkrát, za války. To byl zamečník. On měl smysl pro ty byliny a lečení. On byl 24. března, a on říkal, že to je take zvláštní datum, které má vztah k tomu nadpřirozenu.*

A.: *A ty jsi původně odkud?*

C. C.: *Já jsem z Krásné. Tam zme byli do šeste třídy, oni prodali chalupu. Kdo se bude co jedenactiletoho děcka ptat. Tehdy byla ta povinnost v JZD. Bylo k tomu těch 5 hektarů pole a musel pracovat v tom JZD. Když byl nějaký problem, když bylo hodně jalovic, tak se kravy daly do kravina, aji ty naše žraly si tam zadarmo. Me matce se to nelibilo, to dojení a pasení. Ona chtěla do fabriky, kde bude pracovat do dvou a každou druhou sobotu bude volno. Krava nějaké vikendy neuznava. To ona měla volno jen ta take věci, jako jit s děckem k doktorovi. Ale to se vela nechodilo. S očama se chodilo jednou za měsíc do Frydku do nemocnice, oči mi rozkapali. Ale to byl vylet na kery zme se těšily obě dvě. Vždycky mi jakousy hračku kupila. Tak to byl taky vylet jednou za měsíc. To ona dostala volno z teho kravina.*

A.: *Vzpomínáš si ještě jaké to bylo na Krásné?*

C. C.: *No, chalupy byly dost daleko od sebe. Moje mamka jezdila dojit. Ráno na čtyři, v poledne ve dvanáct a večer po osmé hodině. Ona se vracela po desate večer. Ja jsem tam chodila do školy, tam bylo od první do páté. Pěšky se chodilo. Tata byl kontrolor tu na Ostroju. Ale nemohli ho dostat do strany, tak ho vždycky vyhodili a pak ho zas zebrali zpatky, když něco bylo. Práce pro něj byla vším. Měl průmyslovku ve Frenštátě. Jezdil zapojovat ty dulní stroje. V půl třetí autobusem domů, u Tořla všichni vystoupili a šli do hospody. No tak. Doma bylo krmení, dojení a všechna ta práce vždycky zbyla na baby. To tak bylo. A když byly peníze, tak se pilo jedno pivo za druhým. Stará Tořlova je už uměla obrát o všechno. Do každého piva se lila rum, štamprle tam jely. Tam po pořádku hučelo jak v uli. A potom zme se přestěhovali z chalupy do bytu do Frydlantu, v tom roce šedesát šest.*

A.: *A když jste byli nemocní, tak jste chodili k doktorovi?*

C. C.: *Na Pržně byla doktorka Galučová. Ona jezdila s takým zeleným trabantem. Jako jedina. To tehdy nebylo, nějaké auta. To byla hrozná baba. Ale u nás nikdo nemocný nebyl. To já vůbec nepamatuju. Tak nachlazení, angína, to bývalo, tak 3 – 4 dny se do školy*

nešlo. Ja jsem jednou byla tak nachlazená, tak osm mi bylo. Kašlala jsem. Doktora ku mě zavolali, ale když přišel a ja jsem ho viděla, jak byl celý bílý, tak jsem začala tak hrozně rvát, že ku mě nemohl jít. My zme tehdy neměli nic jiného než nachlazení. Kdo měl slepe střevo, tak se zavolala záchranka, to jo, ale jinak nic nebylo. Když jsem pak už měla svoje děcka, tak to už bylo jiné. Ve škole se naučily, že mohou být doma, tak se jim syrupek dával, skakalo se kolem nich, do školy nešly. Tež na mě tu čínu hrály. Když byly s průduškama nebo kašlaly, tak se dalo husí sádlo, papírama od másla se obložily a děcka byly hned zdravé. A byl klid. Lepší být zdravý než husí sádlo na prsou.

A.: A obě děcka se narodily kde, na Čeladné?

C. C.: No tam. Tajak potym všichni.

A.: Byla tu někde nějaká porodní bába? Jak to bylo na té Krásné?

C. C.: Tam byly dva telefony. V hasičské zbrojnici a v hospodě. Hospoda u Tofla se otevírala až odpoledne, tež nějaká večere se dělala, ale to se ohřál párek nebo chlapi dostali tlačenku, vice nebylo. O vikendu se i něco uvařilo. Od hasičarny měli čtyři lidi klíče, tak za těma se šlo, když se volala sanitka. Tak když se rodilo poprvé, tak to stejně trvalo několik hodin. A ty další porody, to už není divoke, to už se ví.

A.: Takže tam nebyla žádná porodní bába?

C. C.: Ne, tam nikdo nechodil. Tak na vesnici. V té době jak jsem se narodila já, v roce 1956, tak to už byli všichni narozeni v nemocnici. Ale tak taky kolikrát se to narodilo doma. Tak potom přišel doktor a řekl jestli je třeba jít ještě do nemocnice nebo jak. Když se narodily moje děcka, tak přišla taka babka, myslím dvakrát, že to jako půjde koupát. Moje mamka, když přišla podruhé, tak jí vrazila bonbonieru, že tu zme dvě, že to zvládneme, ať už nechodí.

A.: Tedy ta babka byla od doktora?

C. C.: Byla, byla. To když jsem byla těhotná, tak tu byly uterky na gynekologii jenom pro těhotné. Tak tam byly dvě sestry a ta stará chodila. To ale zase ona byla fajn. Ony mi

vždycky vzaly krev, napsaly mi, že mám B+ a bylo. Jména musely být napsané s podpisem manžela na papírku pul roku dopředu. A ten můj blbec řekl, že on nezná jiné než Alice Cooper a Eric Clapton. A bylo. Tak máme Alici a Erina. Babina s dědou na každé straně čuměli jak tele na nové vrata.

A.: Vždyť je to fajn.

C. C.: No, dyť to tu žádný nema. (informátorka začíná být nervózní a dívá se na hodiny)

A.: Víš jak jsi říkala, že Čárek léčil, tak pomáhal lidem, když je někdo uřknul nebo tak něco? Stalo se někdy někomu něco takového?

C. C.: Tak můj strýc, když byl na vojně, tak ho chytla nějaká slíbka.

A.: Cože se mu stalo?

C. C.: On byl z Raškovic a z vojny si dotahl babu. No, že se jí slibovalo. Ona za ním chodila v noci. Na vojně, tam bylo hodně možnosti, kde spat, tak tam ho nenašla, ale když už byl doma, ve svojí posteli, tak tam si ho našla.

A.: Takže ona přijela s ním z vojny?

C. C.: Ne, ona tam zůstala, ale v noci mu chodila pít krev do těch Raškovic domů. On chodil na seno a různé, ale nemohl se jí zbavit, ku kravám a tak. U těch krav, tam jí to vadilo, tak tam nechodila.

A.: A to byla normální ženská?

C. C.: Jo. Normální. Asi čarodějnice. Striga. Tak jeho ze začátku asi nebylo nutné ho prosit, to je jak s kocurama. A pak už to nešlo vzít zpátky.

A.: A taky pan Čárek pomáhal i s takovýma případama nebo jenom léčil těma bylinama?

C. C.: *Jo, to on on byl hrozně to. Ale tak. Člověk z toho tenkrát neměl rozum.*

A.: *A když toho stryca sála ta slečna, tak kdo mu pomohl?*

C. C.: *On chodil tak různě, ale pak mu pomohl nějaký místní farář. Ještě chvíli a budu muset jít pokludit.*

A.: *Tak já už tě nebudu dneska mořit. Děkuju za rozhovor ☺*

C. C.: *Dobře, já musím stejně pokludit. A cosyk ku te večeri zrobim. Ať chlop zas neřve. Však esli ti to k čemu bude.*

8.5 Seznam léčivých bylin, jejich charakteristika a využití

Andělíka lékařská (*Archangelica officinalis*) – „ (...) Z toho kořeny se kopaly a strouhaly. (...) Andělíka je na všechno. Když se člověk třeba přejí, tak naškrabat, stačí syrový, a tak to stačí. A pry lečí všechny nemoce, hlavně žaludeční a střevní. Aji na rakovinu je.“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves).

Brusnice borůvka (*Vaccinium myrtillus* L.) – sušené plody stává průjem a listy se používají při cukrovce (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Borůvky jsou také neodmyslitelnou součástí lidové stravy a součástí „léčivých“ receptů, jakým je například bramborový „stryk“ (V. L., Ž, 1975, Čeladná).

Brusnice brusinka (*Vaccinium vitis-idaea* L.) – sušené plody stává průjem a listy se používají při cukrovce. Čaj z listů a čerstvé nebo sušené plody mají dezinfekční účinky a léčí záněty močového měchýře, který sužuje zejména ženy (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Bříza bělokorá (*Betula pendula*) – „ (...) vyčistit krev pomocí břízy, která se navrtá. Navrtá se a pak to ukapuje. (...) po tym vlasy krásně rostly. Když mu vlasy vypadávaly, tak se tím nastartoval proces obnovy. A právě ta březová šťáva se po lžicích měla, po malinkým, užívat každý den, že to všechno vyčistilo. Střeva, žaludek, všechno.“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Březová míza je používána k čištění krve a růst vlasů. Březové listy se používá k léčbě nachlazení, na průdušky a léčbu onemocnění dýchacích cest (D. O., M, 1948, Gruň).

Cibule kuchyňská (*Allium cepa*) – díky obsahu antibiotických látek se používá při chřipkách nachlazeních a k léčbě horních cest dýchacích. Cibulová šťáva usnadňuje odkашlávání hlenu (V. L., Ž, 1975, Čeladná; K. L., M, 1982, Horní Bečva).

Citron (*Citrus limon*) – „ (...) když si vaříte kafe, je to sice protivné, ale vymačkejte si do toho citron. Spoustu lidí říkalo, že ten den nebole hlava, na ty migrény to je.“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves).

Česnek kuchyňský (*Allium sativum*) – pro své antibakteriální účinky se dodnes používá proti bolestem uší, „ (...) do ucha si rypneš po stružku a je po bolesti“ (S. L., M, 1962, Dolní Lomná).

Česnek medvědí (*Allium ursinum*) – „Na zahradě mám medvědí česnek, on tu roste sam. No tak sam. Ja jsem si ho tu nasadila, z lesa. Tak teď už tu roste sam. To teď dávám do všeho. To je na žaludek, aji na vysoký tlak.“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Čekanka obecná (*Cichorium intybus*) – lidově zvaná „cikorka“, pozitivně působí na žaludek, žaludeční vředy, ledviny a játra. Pro své účinky a chuť se přidávala do černého piva, které se doma vařilo na žně (V. L., Ž, 1975, Čeladná).

Černý bez (*Sambucus nigra*, L.) – květ se sbírá na čaj, kterým se léčí nachlazení, zmírňuje bolest a vyvolává pocení (H. E., Ž, 1944, Ostravice).

Čimeřice černá (*Helleborus niger* L.) – ve formě čaje se používá k léčbě srdečních poruch a obtíží, dále se využívá k uklidnění nervů a nervového systému (R. K., Ž, 1981, Morávka).

Divizna velkokvětá (*Verbascum densiflorum*) – ve formě sirupu se jí léčí nachlazení, chrapot a nemoci dýchacího ústrojí. Pozitivně působí na podrážděné sliznice (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Dobromysl obecná (*Origanum vulgare* L.) – také zvaná „oregano“. Používá se zejména při léčbě kašle a onemocnění horních cest dýchacích, ale také při problémech s chudokrevností. Často se přimíchává do směsí, např. „(...) ku třezalce“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Dub letní (*Quercus robur*) – výluh z dubových listů a dubové kůry mírní projevy křečových žil a běrcových vředů, „To se dubove listí da do zavařovačky a pak do toho strčíš nohy, na ty, tudy ty, křečové žíly to je (...)“, dále se jím léčí omrzliny, popáleniny a otevřené rány (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Dymnivka dutá (*Corydalis cava*) – nadzemní část rostliny se nakládá do alkoholu a konzumuje se za účelem dlouhověkosti a posílení organismu: „(...) No uplně šíleně brzo kvete, v březnu nebo začátkem dubna. Kvete buď fialově nebo bíle. Tež je jedovata. A on (Josef Čárek) říkal, bila je pro muže a červená (fialová) je pro ženy a nakladal to do lihu. Když nebyl lih, tak do rumu. A si každý den dali pulku toho, jako pro něho a pro tu jeho manželku, Marie Čárková se jmenovala. Že to je na tu dlouhověkost.“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves)

Heřmánek pravý (*Matricaria chamomilla*) – je téměř univerzální bylinou, díky svým desinfekčním a protizánětlivým účinkům, se používá na široké spektrum zdravotních problémů, od uklidnění žaludku až po rýmu: „Heřmanek je taky vděčný, na všechno je. Sušeny, toho je doma vždycky třeba (...)“ (D. O., M, 1948, Gruň).

Hřebíček (*Syzygium aromaticum*) – sušený používá se pro své lokálně-anestetické kvality zejména proti bolesti zubů: „(...) jaj, jak boli zuby, tak pokusat trochu řebičku, to už babka říkala“ (A. I., M, 1942, Visalaje).

Jahodník obecný (*Fragaria vesca*) – čaj z listů a plodů se používá k léčbě hemeroidů, žaludečních obtíží a k podpoře látkové výměny: „jahody sou na sračku aji jak sračky neni, a tež jak ma člověk doplacency žaludek (...)“ (K. L., M, 1982, Horní Bečva).

Jestřabina lékařská (*Galega officinalis*) – pomáhá ve tvorbě mateřského mléka, je vhodná „(...) pro kojící matky“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Jírovec maďal (*Aesculus hippocastanum*) – výluh z listů, který se získá naložením listů do sklenice s vodou, působí blahodárně na křečové žíly (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Jitrocel kopinatý (*Plantago lanceolata*) – má široké možnosti využití; čaj z něj čistí krev, list se přikládají na krvácející rány a bércové vředy a urychlují hojení. Bojuje proti nákaze (S. L., M, 1962, Dolní Lomná; N. H., Ž, 1941, Nová Ves; C.C., Ž, 1956, Nová Ves; G. E., M, 1994, Janovice).

Jmelí bílé (*Viscum album*) – posiluje srdce, nervy a používá se ve formě čajových směsí při léčbě neplodnosti: „Tudy suseda se tlačila tím čajem ze jmeli, že pry aby měla děcka. No tak asi to zabralo, co ja vim, ale jinak aji na ty nervy to je (...)“ (K. L., M, 1982, Horní Bečva).

Kaprad' samec (*Dryopteris filix-mas*) – obklady z něj se přikládají se na zlomeniny (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Kontryhel obecný (*Alchemilla vulgaris* Bus, non L.) – čaj z listů pomáhá při nepravidelnosti menstruace, nemocích dělohy a při klimakteriu (N. H., Ž, 1941; Nová Ves; L. I., Ž, 1993, Nová Ves).

Kopřiva dvoudomá (*Urtica dioica*) – rozemleté listy s mátou, se smíchají 1:1 se sádlem, takto vzniklá mast se používá na revma. Působí blahodárně při léčbě nemocí pohybového aparátu a zmírňuje obtíže. Používá se také na pokožku hlavy a podporuje růst vlasů a jejich kvalitu (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Kostival lékařský (*Symphytum officinale*) – mast skládající z kořene kostivalu a sádla se nanášejí na bolestivá místa např. po zlomeninách, při otocích končetin a kloubů (V. L., Ž, 1975, Čeladná). „Taka mastička z kořene, na klouby je dobra“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves). Zelená část rostliny, tj. nať, pomáhá ve velkém zavápňovat organismus (N. I., Ž, 1973, Nová Ves).

Len setý (*Linum usitatissimum*) – lněné semeno se zalévá vodou a díky své sliznaté konzistenci pomáhá při zácpě (B. I., Ž, 1946, Frýdlant nad Ostravicí).

Levandule lékařská (*Lavandula angustifolia*) – přidává se do směsí na podporu zdravého spánku a na uklidnění nervů (N. H., Ž, 1941, Nová Ves; T.T., Ž, 1977, Morávka).

Lilek brambor (*Solanum tuberosum*) – nastrouhaná syrová brambora se ve formě zábalu používá k léčbě zánětů a otoků (C. C., Ž, 1956, Nová Ves), stejně tak na zánět průdušek a při léčbě bronchitidy (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Lípa srdčitá (*Tilia cordata*) – z květů se vaří čaje (většinou v kombinaci s medem), které se užívají při nachlazení. Informátorka N. H. (Ž, 1941, Nová Ves) ovšem upozorňuje, že je potřeba se vyhnout americkým lípám, a aby se dosáhlo potřebného léčebného účinku, je nutné sbírat pouze českou variantu.

Lopuch větší (*Arctium lappa*) – čistí krev, tonikum odstraňuje na lupy a čaj působí blahodárně na játra: „*Lopuchu popiju fest, bo na tu krev to je, aji na jatra, jak člověk nemože (...)*“ (S. L., M, 1962, Dolní Lomná).

Majoránka zahradní (*Origanum majorana*) – svařená s mlékem pomáhá při nachlazení a při odkašlávání hlenu (V. L., Ž, 1975, Čeladná).

Mateřídouška úzkolistá (*Thymus serpyllum L.*) – čaje se používají na nachlazení, pro lepší spánek a uklidnění nervů: „*Mateřonku piť na nervy, aji na rymu (...)*“ (N. T., Ž, 1924, Frýdlant nad Ostravicí).

Máta peprná (*Mentha piperita*) – přidává se do směsí a mastí díky své pronikavé vůni a příznivého účinku na zastavení krvácení, vyrážky a záněty kůže (S. L., M, 1962, Dolní Lomná).

Meduňka lékařská (*Melissa officinalis*) – čaj z listů se pije na uklidnění nervů a klidný spánek (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Měsíček lékařský (*Calendula officinalis L.*) – masti z něj se používají na různá kožní onemocnění, vředy, bradavice a nehojící se rány (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Mochna nátržník – oddenek starších rostlin se využívá k léčbě úplavice a krvavých průjmů (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Mrkev obecná (*Daucus carota*) – v různých úpravách se konzumuje pro své pozitivní účinky na střeva, oči a nervy (V. H., Ž, 1990, Janovice).

Ostružiník maliník (*Rubus idaeus L.*) – čaj z listů a plodů se používá k léčbě chrapotu, zánětu sliznic a při angíně (L. H., Ž, 1970, Nová Dědina).

Pampeliška lékařská (*Taraxacum officinale*) – květy se nakládají do medu a výsledný produkt se konzumuje při nachlazení: „*(...) tež pampelišky do medu davam, bo v zimě to je fajne jak člověk ma rymu nebo tak (...)*“ (A. I., M, 1942, Visalaje).

Podběl lékařský (*Tussilago farfara*) – pro své protizánětlivé účinky se sbírají pouze listy, květy jsou dle informátorky N. H. (Ž, 1941, Nová Ves) karcinogenní.

Přeslička rolní (*Equisetum arvense*) – čaje a zábaly se používají při problémech s děložou (B. I., Ž, 1946, Pstruží).

Puškvorec obecný (*Acorus calamus L.*) – nastrouhaný se používal při otravách, na uklidnění žaludku a při léčbě žaludečních vředů (P. L., Ž, 1927, Krásná; C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Řebříček obecný (*Achillea millefolium L.*) – čaji a obklady se léčily nemoci dělohy a nepravidelnost menstruace, stejně tak problémy při klimakteriu (N. H., Ž, 1941, Nová Ves). Sušený se používá k léčbě řezných ran a při vnitřním užívání rozpouští močové kameny (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Řepík lékařský (*Agrimonia eupatoria*) – v podobě masti se jím léčí revma (N. H., Ž, 1941, Nová Ves) a křečové žíly (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Sadec konopáč (*Salvia officinalis L.*) – vysoká rostlina s růžovým květem, která má pozitivní účinky na posílení imunitního systému a při krátkodobém užívání dodává síly. „*To mi říkal Čarek, že to lidi pozorovali postřelene srny a ony toho spasly metry. Konopáč sadec se to jmenuje a to regeneruje jak blazen. Ale na čistých místech se to pro lidi musí sbírat.*“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Šalvěj lékařská (*Salvia officinalis L.*) – odvarem z listů a květů se vyplachují ústa při zánětech v dutině ústní a bolestech v krku (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Světlík lékařský (*Euphrasia officinalis*) – „*Take malinke, nizučke, takovym bilym to kvete. Ja vim, že jedna pani říkala, že ji to udělalo pět dioptrií. On (léčitel Josef Čárek) ji poradil prostě jak to používat, jo. On ji dal saček toho světliku, každý den si měla dat lžicu do pytlíka toho světliku na oči, povařit, a tak s tym spala jo. Možná dva měsíce. I že ten světlik pusobi na oči, na všecko, i když začína zanět, šedy nebo zeleny. No ten zakal, ze začátku se to vylečí. Ten ma pravě ty bile zobačky, že to signalizuje to oko. On je ještě daval na nachlazení, na prudušky vnitřně.*“ (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Třapatka nachová (*Echinacea purpurea*) – používá se při zánětech, chřipkách a nachlazeních. Má silné antibiotikální a antivirotické účinky; „*(...) echinacea kapky, jsou lepší než antibiotika*“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Třezalka tečkovaná (*Hypericum perforatum*) – používá se k čištění organismu, proti depresím a k léčbě nervové soustavy. „*(...) na žlučník a na žaludek to je. Ale ta kořalka se nesmí chlastat buh vi jak. Stačí po pulce denně. Třezalka je silná.*“ (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

Vachta trojlistá (*Menyanthes trifoliata*) – léčí žaludeční problémy (C.C., Ž, 1956, Nová Ves).

Vlaštovičník větší (*Chelidonium majus*) – přikládá se na bradavice: „(...) *to se utrhne kusek a dá se na bradavici, babi mi to říkala a fakt to funguje. Bradavice pak sama nějak vypadne.*“ (L. I., Ž, 1993, Nová Ves).

Vstavač mužský (*Orchis mascula*) – dnes již vzácná, zákonem chráněná, horská orchidej, se v minulosti používala na mužskou potenci (P. G., Ž, 1927, Staré Hamry).

Zelí – kysané zelí se přikládalo na omrzliny a na záněty, zábaly z něj se léčil také pásový opar (J. M., Ž, 1966, Frýdlant nad Ostravicí).

Zemědým lékařský (*Fumaria officinalis*) – „*rostlina pro stare lidi a když budou z toho ten čaj pit, tak dluho požijou*“ (C. C., Ž, 1956, Nová Ves). Obklady z něj se také používaly na vyrážky a hemeroidy (N. H., Ž, 1941, Nová Ves).

8.6 Fotografie lidových léčitelů a bylinářů

Fotografie 1. Jan Běčák
(z archivu autorky)

Fotografie 2. Josef Čárek
(z archivu autorky)

Fotografie 3. Libuše Winklerová
(z archivu autorky)

Fotografie 4. Marie Golová
(z archivu autorky)

8.7 Ilustrační fotografie zkoumaného terénu

Fotografie 5. Pohled z Ondřejníku na Lysou horu
(z archivu autorky)

Fotografie 6. Řeka Ostravice
(z archivu autorky)

Fotografie 7. Označení slezské zemské hranice za řekou Ostravicí
(z archivu autorky)

Fotografie 8. Obec Staré Hamry u vodní nádrže Šance
(z archivu autorky)

Fotografie 9. Beskydská zima – Dolní Lomná
(z archivu autorky)

Fotografie 10. Tradiční domy s bylinkovou zahradou – Skanzen Rožnov p. Radhoštěm
(z archivu autorky)

Fotografie 11. Interiér lidové chalupy – rekonstrukce stavu z 20. století
(Skanzen Rožnov p. Radhoštěm)
(z archivu autorky)